

**PEDRO
KRUSTEN**



**VEHKLEMÖISA
AEDNIK**

VEHKLEMÕISA AEDNIK

PEDRO KRUSTEN

VEHKLEMÕISA
AEDNIK

Romaan

24280



NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

Korrektor T. MELSO

2



160188

A-10297

V. Pohlaku trükk Võrus,
1936. a.

Vehklemõisa aednik astus pühapäeva hommikupoolikul toast välistrepile, jäädes seal seisma ja ringi vaatama. Hele päike paistis talle otse näkku, nii et ta pidi oma silmad, mis küll olid paksude kulumude all varjul, kiskuma kissi. Seejuures ta hästivormitud tumedavereline suu avanes, lastes hambad pruunis habemes valendama. Ta oli näost muidu üleni päevitunud, kuid ta otsaesine oli lumivalge, juuksed süsimustad, mis osutas, et oma igapäevase töö juures ta hoiab hoolikalt mütsi peas palavamalgi suvepäeval. Oli näha, et täna ta on leidnud mahti seisatada peegli ees ja lükata kammiga läbi juuste, mida tööpäeviti ei juhtunud. Ta oli kuivetonud, keskmist kasvu. Ta kandis valget supipintsakut ja halle pükse, mis langesid saabastele ohtralt. Ta sinihallid silmaterad vaatasid puudealusesse roheline otsivalt. Kuna ta aga ei seal ega maantee-taguse rukkipollu ääres otsitavaid ei näinud, siis ta võttis appi hääle, hõigates:

„Lapsed!“

Toon, millega ta hüüdis, ei kajastanud ei kärstust ega karmust, pigem küll ta pühapäevast rahumeelt ja leplikkust. Ta seisis põrmu aega paigal

ootavana ja, nähes oma kaht poega hüppavat välja eemal heki varjust, ta pöördus tuppa tagasi. Siin ta võttis akna all istet, avades enda ees laual jutluseraamatu. Riina, ta naine, seisis tagumise toa ukse vahel, oodates laste saabumist, et siis seada end toolile kuulama pühakirja. Ta keskelt lahku-kammitud juustel oli väike valge tanu. Ta oli riie-tatud roosaruudulisse suvikleiti. Selle peal ta kan-dis rohelist taljes sametjakkki, mis lõhnas mineviku-liselt. See oli jäänud kappi unustuse pähe, oli seis-nud seal palju aastaid kasutamata. Täna Riina oli istunud kapi ees, vaadelnud oma riidevara, kusjuures sametjakk oli sattunud talle pihku. Ta oli silmit-senud seda, mõeldes endamisi möödunud aegadele, ning oli ajanud siis jaki selga. Nõnda ta võttis nüüd istet, käed vaheliti rindade all. Ta huuled olid õhukesed, suu asjalik ja küllaldast tahtejõudu osutav. Ta heledad silmad, mis hakkasid taganema kulmukoobaste varju, omasid ilmet, nagu oleks ta järjest mõtlik. Ta põskedes oli veel väheke noorus-aegade roosat, mis õieti oli küll juba kustunud, kuid puhuti ilmus tagasi näkku, mida haigused olid närt-sitanud.

Mõlemad vaikisid ootavatena, aednik Jaak ja ta naine Riina, kuna vana seinakell oma tiksumisega kriipsutas alla tubast rahu. Kontrastina sellele vää-rikale rahule tundusid lõõtsutavad poisid, kes saa-busid jalgade müdinal. Kaks tumedate juustega päe- vitunud poissi. Nad ruttasid vaatama, mida neilt tahetakse, neil ei olnud praegu aega tuppajäämiseks. Kuuldes, et isa hakkab lugema jutlust, nad pahan- dusid endamisi, kuid alistusid kuulekalt, pugedes

teises toas punase eesriide varju istuma voodi servale. Siin oli natuke parem kui vanemate silma all veeta jutluse sundaega. Siin nad hoidsid küll käed ristis, kuid seejuures võisid ometi sosistada mõne sõna salajuttu või vähemalt vaadata teineteisele, teha grimasse, müksata ja naerda hääletult, saamata karistust. Kuid täna nad ei vallatlenud, vaid olid kärsitutena mures sellepärast, et ei saanud teatada põõsastikku teistele poistele endi tuppajäämise põhjust. Nad kartsid, et teised ei maldagi oodata nende tagasitulekut, lähevad laiali. Nõnda jääks täna ära kavatsatud sõjaretk, mille ettevalmistus ometi oli neid kõiki juba küttnud kuumaks.

Arusaadavalt ei kuulnud poisid seda, mida isa luges, nende kõrvu kandus vaid ta häälekõla, jutluse lugemise hääl, mis oli erisuguse alandliku varjundiga, millist isa muidu ei tarvitanud. Kuna poisid käärised, täis sõjakaid kavatsusi, siis ei äratanud sunnitud paigalpüsi jutluse kestes neis muud kui kärsituse piina. Jutluse lõppedes neil oli hea vabanimistunne, nad jooksid põõsaste poole, pannes välja oma viimase, et jõuda kiiremini teiste juurde. Teised istusid heki varjus teeliival, näod ootamisest tüdinud ja tusased — kolm poissi. Nad olid lõiganud vahepeal põõsastest ridvad, mida nad nimetasid odadeks, ulatades nüüd sääraised ka aedniku Reemetile ja Sannule. Varustatuna niisuguste „relvadega“ nad hiilised minema, tõmbudes põõsaste vahel küüru, kuigi nad jäänuksid mõisa aknaist vaatajale nähtamatuks ka siis, kui nad kõndinuksid püsti. Kuid see oli salajane minek, nad pidid salaviisi sammuma. Varsti nad ronisid üle kiviaia, hüpates maanteele,

mis läks vanade kaskede kaksikreaga läbi heinamaade Kupuküla poole. Küla suunas hakkasid minema poisidki. Kuhu nemad siis läksid? Nemad läksid kiskuma. Nad olid noored, säärastena nad tundsid vajadust panna oma julgus proovile. Seda nad said teha seal, kus lõppes mõisa, algas Kupuküla maa. Seal oli piiriks pajuvõsaga umbekasvanud kraav. Üksikuna vaevalt keegi poistest oleks siia tulnud. Miks siis mitte? Siin hakkas hirm. See oli juba niisugune koht, kus süda lõi kartma. Mõisarahvas elas Kupukülaga vaenus põlisest ajast, nii igivanast ajast, et vaenu algpõhjusest keegi ei mäletanudki. Nüüd uuemal ajal aga oli põhjus olemas, see oli üldine ja lihtne: üks on Kupukülast, teine mõisast. Haistis Kupuküla riukukk linnateel mõnes teelises mõisamehe, keda ta küll nägi esmakordselt, kuid kohe ta tundis endal olevat küllaldase põhjuse hakata teist väikesel viisil tapma.

Jõudnud piirile, poisid seisatasid, kaugemale oli nagu hädaohtlik minna. Siit nähtus selgesti Kupuküla hooneid karjamaa kauguses, mõni turjaga taeva-taustal nagu sinendav loom. Poisid seisid piiril nõutuina — küla pool oli kõik vaikne. Nad olid tulnud siia hiilides, kõneldes omavahel sosinal. Nüüd nad hakkasid käratsema väljakutsuvalt. Seisid salgas, ajasid oma kaikkaid püsti ja kisendasid.

Küla pool jäi vaikseks. Poiste erutus rauges, nad olid peaaegu pettunud. Kuid äkki karati ligilähedal põõsastest maanteele, kargajail oli kohe imeplik külanägu peas. Nende pleekinud juuksed olid sassis, mõnel oli täismehe pintsak seljas lahmakana, riie pori- või turbakarva luitunud, paigatud kohad

aga värskelt mustendamas. Käratsedes nad kahmasid maanteelt kive, hakkasid pilduma. Nad olid ilmunud ootamata, mõisapoisid taganesid. Aga siis äkki Reemet vihastus. Ta ümmar nägu tõmbus punaseks, alumine huul ronis jonnakalt esile. Ta korjas kive kamalusse ja hakkas jooksuma otse külapoiste sekka, hoolimata nende kivirahest. Tema oli hirmjulge. Tema eeskuju julgustas kaaslasigi, karjudes nad jooksid rünnakule, teibad pahemas käes, paremaga aina loopides. Külapoisid kohkusid ja läksid põgenema. Lahing oleks lõppenud mõisapoiste võiduga, ent äkki hüppas ühest põõsast esile täismees, karjudes oma jämeda häälega ähvardusi. Tema oli vist varitsenud peidukohas, see oli külapoiste sõjakavalus. Või oli ta saabunud kära peale parajasti jaole? Igatahes tema ilmumine lõi mõisapoisid verest ära. Reemetki, see julge poiss, kes oli uhke oma noorele jõule, kargas kähku kõrvale, et mitte sattuda külamehe vihiseva malaka alla. Mööda mätlitku heinamaad ta põgenes kiirjooksul, raskesti hingeldav vaenlane kannul. Hirm andis aga talle jalad, ta läks nagu lennates. Ta sibas kaua ja ägeda hooga veel siiski, kui külamees oli pöördunud ammu tagasi, sõimates. Kui Reemet viimaks peatus, ta vaatas ringi, kuhu jooksid teised mõisapoisid. Teised olid taganenud maantee kaudu. Reemetil oli palav, ta äigas pluusikäisega üle otsaesise — käis värvus punaseks. Ta katsus juukseid, sealt hakkas sõrmedele kleepuvat verd. Nüüd ta märkas, et verd oli tilkunud ka pluusi rinnaesisele. Puhas pluus oli antud selga pühapäevaks. Nüüd see oli määrdunud ja ähvardas säärasena reeta va-

nemaile kogu salajase sõjakäigu. Kui mitte valetada, et kivi sattus pähe kogemata mänguseltsiliselt? Reemeti tuju oli rikutud. Kuigi ta oli põgenenud, ta tundus endale ühes tükis siiski võitjana — täiskasvanu ei saanud teda kätte. Seegi oli poisikesele uhkustamiseks, jalgade väledus, kuigi väledus põgenemisel. Kuid seda võitu ta ei saanud nüüd nautida täiel määral, pluss tegi muret. Kaaslaste juurde tulles tundus talle ta punasekirju rinnaesine küll nagu uhkusasjana, tema ise tähtsana, kuid ta teadis, et kodus see on teisiti.

Poisid istusid maanteekraavi serval nõutuina.

„Kui sa ütleks, et loopisime telegraafitraadide pihta märki, sedaviisi sattus pähe,“ andis nõu kutsari Ruudi.

Reemet naeratas, ta tahtis näidata end poistele kartmatuna, lausudes:

„Hakka selle täppe pärast veel valetama. Pea visati veriseks, see ei tee mulle midagi. Ega see kodunegi nahatäis kibedam ole.“

Ning Reemet tõusis ja sammus koju, et kõnelda tõtt. Ta vajab kaussi veega haava pesemiseks, vajab puhast pluusi.

Lõpetanud jutluse, Jaak hakkas tundma igavust. Tal tuli tahtmine minna oma külimehe juurde, kes elas paari kilomeetri kaugusel majakas. Seal oli punase planguga piiratud õu, kus liikus meretuult ja kus lõhnas petrooliait. Plangu ääres kase all oli väike laud pinkidega, seal mängis Jaak harilikult oma külaskäikudel külimehega tampkat. Praegugi ta tundis igatsust säärase ajaviite järele. Kuid ta ei saanud end minema, astuma läbi varjulise Kalda-

metsa. Ta tundis hirmu, kartis Räitsa. Räitsa Juss elas küll teises kandis, kuid pühapäeval ringi kola-des ta võis sattuda siiagi. Räits oli kole inimene. Kui kubjas avastas mõnel sügishommikul, et öösel on käidud kartulikuhja kallal, rehest on viidud ära vilja, siis see süü pandi kõhklemata Räitsa arvele. Sellepärast tema arvele, et teist nii kahtlast ümbruskonnas ei olnud. Kahtlaseks aga muutus Räits rohkem kahtlustuste kui oma tegude pärast. Kuna kubjas kartis, siis ta ei julgenud minna Räitsa juurde asja selgitama. Nii jäi selgumata tõeline varas. Kõik kahtlased süüd kuhjati Räitsale, seega mees muutus mõisarahva silmis peletiseks. Aednik Jaagul aga oli Räitsa kartmiseks oma põhjus. Aastat kakskümmend tagasi, kui Jaak oli Vehklemõisas esimest aastat aednikuks, ta tabas ühel pühapäeval härraga aeda minnes õunte vargilt Räitsa Jussi, kes siis oli veel poisike. Jaak võttis võrukaela natist kinni, raputas teda, nii et ta silmamunad hüppasid peas. Härrale aga oli sellest vähe, ta käskis anda peksta. Jaak haaras siis malaka ja löi. Seejuures ta oli vist uue aednikuna härra silma all üliagar, virutas liiga valusasti. Nüüd, viimasel ajal, ta oli seda kahetsenud, mõeldes: kes võis arvata, et poiss nii hirmsuureks ja tugevaks kasvab. Täismeheks saades Räits oli töotanud maksa kätte kõigile, kes olid teinud talle varanooruses liiga. Kahtlemata on tal meeles ka Jaagult saadud keretäis. See ehk oleks ununud, kui Jaak oleks taibanud tollal lüüa kerge-malt. Kõvasti andes ta virutas viha liiga sügavale sisse.

Sääraselt kartlikuna käis Jaak nüüd kõheldes aias, silmitsedes sirelibekki. Ta võttis taskust kõvera

teraga aednikunoa, lõigates endale tugeva kepi. Kuid sellega ta veel ei saanud end otsustanud mi-nema. Ta mõtles: ma lähen enne korraks tuppä, üks pärast näe, mis ma teen.

Kui ta tuppä jõudis, siis Reemet oli juba end pesnud, kausis seisis punane vesi. Ema hoidis verist pluusi käes, tõmbas selle Jaagu tulles peitvalt selja taha varju, kuid see ei jäänud Jaagule ometi nägemata.

„Mis siin on?“ küsis isa rohkem kohkunult kui etteheitvalt.

„Eks Kupuküla poisid visanud ta pea lõhki,“ ütles Riina aeglaselt, vaadates ise pojale küsivalt, et kas tegin nüüd õieti, kõneldes isalegi sama tõtt, mida sina minule usaldasid. Või olnuks targem seletada temale teisiti?

Jaak ägestus. Ta oli kannatanud praegu hirmu all, kartes vihavenda. Nüüd ta kuulis, et poeg maast-madalast hakkab soetama endalegi vaenlasi. Ägestudes ta ei olnud seevõrd pahane poja koerus-tükile, kuivõrd mures ta tuleviku pärast — mine tea, kes ükskord Reemetilegi püüab kätte maksa. Et vältida lapse suhtes seda ohtu, mille piina ta tundis praegu enda nahal, ta kargas poisile kallale. Tahtis peksa ta läbi. Tema nimelt ei olnud suur jutumees, ka oleks võtnud sõnaga seletamine temalt rohkem aega, kui ägedus seda praegu lubas, see-pärast ta volitas enda eest kepi kõnelema mõjukat ja kähkutaibatavat keelt. Tema oli õilsat sorti vana-aegne inimene, kes talitas selle tõe järgi, et tarkus taotakse tagant pähe.

Kui isa tõstis kepi, ema laskis verise pluusi lan-geda likku — tal oli vaja vabastada käsi lepitami-

seks ja lapse kaitseks. Kuid seekord ta ei saanud seda teha. Reemet ise haaras kepi otsast kinni, hüüdes mehe moodi vastu :

„Mina ei luba ennast peksa !“

See oli midagi uut, mis pani Jaagu üsna jahmatama. See oli vastuhakk vanemale, kuid ühtlasi see torkas isa südant etteheitel, nii et seal tõusis tõepoolest kahtlus — kas ta tohib Reemetit peksa ? Poiss upitas end jõudsa kasvuga nagu iseseisvaks inimeseks, kes hakkab nõudma enda suhtes lugupidamist, nii et kuula temalt enne alandlikult järele, kas täna tohiks sulle kere peale anda, või seisad vastu nagu kalju, pannes seega oma isa toreda vemmeldamistuju mokka. Võtaks võrukaela, või hakkab oma isas nagu süütunnet otsima ! Ei, poja sõnad ei heidutanud Jaaku, vaid andsid ta peksu-üritusele aina hoogu. Kuid poiss rabeles enese lahti ja hüppas õue — ta väledad jalad pidid päästma teda täna teist korda. Seni ta oli võtnud peksud vastu alistunult, täna esmakordselt püüdis põigelda kõrvale. Poisi putku pannes Jaak ei saanud jääda kojatrepile passiivseks tagantvaatajaks. Ei, ta ei tahtnud loobuda oma isavõimust, temagi hüppas jooksma, ajama võidu poisiga. Ning ta jooksis võrdselt väledana, kuigi tal oli habe ja tööst kange keha. Ta jalgele andis lennu isahirm, et laps jääb karistusest. Nii nad viskasid endid ägeda hooga püha-päevaste mõisapuude all. Reemet jooksis suurele maanteele. Kraavi kaldal ta tundis isa kütüsi juba päris kukla lähedal, kuid samal hetkel ta hüppas hooga üle kraavi, pagedes rukkipoõldu. Siin isa loobus tagaajamisest, ta oli jäänud maha ning ta kor-

ralikkus ei lubanud tallata sakste viljapõldu. Ta oli tõsiselt kuri, et laps ei lasknud end nuhelda.

Kaugemal Reemet tuli rukkist välja ja hakkas minema mööda põllupeenart Allmetsa poole, kodust eemale. Ta teadis, et on pahandanud isa nii, et enne õhtut ta ei või oma nägu koju näidata.

Kõrged köömnevarred kahisesid ta põlvede ümber.

Siis lõppesid põllud. Poiss murdis endale pihlaku-kepi ja läks metsa ussijahile. Astudes ta tõstis jalgu kõrgele ettevaatlikuna, sest vanade mändide all kasvas madala padrikuna sinikavarsi, sookaile ja rabaheina. Mets ei olnud siit kohalt kuigi paks, varsti algas lage raba, kus kasvas vaid mõni kidur mänd. Raba oli Reemetile tuttav, ta oli käinud siin emaga jõhvikail. Siin oli lahtisi neljakandilisi haudu, põhjatuid, musta veega — talvel teomehed olid lõiganud siit mõisale turvast. Siin oli ka samblaga kaetud salakraave, kuhu astuda oli hädaohtlik. Mullu sattus mõisa lehm rappa, vajus tümma, siis Reemet oli ka vaatamas, kui mehed hoobasid ta puude abil välja. Üks aasta leiti siit lõpnud põder. Oli vajunud kraavi, närinud näljasena kaldaservad paljaks, aga siis oli surnud ära. Tema luud olid praegugi siin valendamas.

Reemet tundis raba vaid mõisa poolt kandist, kaugemal ta polnud käinud. Täna ta läks sinna, kuhu varemalt jalg polnud saanud. Ühel samblamättal soojendas ennast pruun rästik, vajudes poisi tulles mõnulevast rõngast loogeldes põgenema, susisedes. Uss on vastik, kui märkad teda äkki, süda võpatab sees nagu kohkudes. Niisugune judin käis Reemetistki läbi. Ent samas ta kogus end, astus

jalaga rästikule, takistades ta põgenemist. Ning surmas ta.

Nii ta viitis oma aega, järjest pinevalt tähelepanelik, ussijaht igal sammul. Nõnda kahandas päeva, sunniviisilist paosolekut jõudsalt ja huvitavalt. Vaadates tagasi kodu poole, ta üllatus. Ta ei teadnud, et mõis paistab siia rappa üle metsamüüri — kuid seal ta valendas. Kui poiss veel edasi sammus, lõppes soo, mis oli keset metsa nagu lage järv. Reemet hulkus metsas, kuni nägi puid harvenevat, tüvede vahelt hakkas valendama põldu. Hakkas paistma madalaid õlgkatuseid, see oli küla. See oli nagu peitnud enese siia, laskunud maoli, et jääda nähtamatuks mõisale, mis ajas oma valge kaela õieli metsatagusel kõrgendikul, ümber uhked põllu- maad. Küla aga losutas raba serval nagu kulli kartev emalind, kehvad põllulapid tihedalt külje all.

Reemet ei julgenud siit edasi minna, ta ei teadnud, kas see ongi enam mõisa maa. Ta oli tulnud liiga lähedale külale, tundes end siin nagu kaitsetuna. Ta hakkas minema tagasi. Päike kaldus õhtusse, Reemetil oli imelik mõelda, et täna ta on lõunasöögita. Kui ta sammus mööda põllupeenart üles, kaste oli juba maas, tegi saapad märjaks. Päikesetera oli loojas. Läbinud põllu, Reemet peatus vana vahtrapuu varjus, kust oli näha kodu: valendava müüriaga mõisa kärnerimaja, kojauks avali, aken suletud, kuid üleni must, tähendab valged eesriided ei ole veel öörahuks ette veetud. Kodus veel ei magatud. Reemet aga ei kavatsenud tuppa minna enne kui salamahti hilistunnil, kus vanemate vana abieluvoodi oli tõmmatud lahti, isa kahistamas vaiba

all und. Sellepärast Reemet läks hekkide vahetsi sinna, kus valendas pink, mis oli ainult sakste jaoks. Õhtuüksinduses Reemet julges istuda sellele, uskudes, et keegi ei näe teda. Ta võttis pingilt raamatu, mis oli sinna unustatud. See lõhnas saksaliselt ja oli prantsuskeelne. Poisil tekkis tahe joonistada raamatu lõhnavatele lehekülgedele midagi sakste jaoks, kuid tal ei olnud ei pliiatsit ega söetükki. Ta vaatas nõutult ringi, murdis siis nõgese ja pani selle raamatu vahele. Niisama, viguri pärast. Tahe joonistada, mis oli temas ärganud, nõudis rahuldumist, sellepärast Reemet läks lossi taha, kus oli sile liivane plats, rohust puhastatud. Siin ta hakkas oma ussitapmise kepiga joonistama. Ta oleks ehk kogu platsi visanud täis hobuseid ja purjekaid, kuid teda heidutas äkki karjaaia poolt kostev koerahauge. See meenutas talle, et aeg on nii hiline, kus öövaht päästab, või ongi juba päästnud mõisakoerad valla. Need olid suured kirjud elukad, kinniseismisest tige-
dad. Kuhu minna, et koerad ei pääseks kallale? Poiss korjas kive pluusipõue ja ronis tiigikaldal vana toominga otsa. Ta seadis end siin nii mugavasti kui sai, mustakoorelisel libedal oksal. Kivirelvade arsenal pluusirüpes lasus külmana ta kõhule. Nii ta veetis hilist aega, tundes end olevat küllalt kaits-
tud. Ta oli nii üleolev, et hakkas ootama penisid, keda muidu kartis, kuid nüüd igatses neid puu alla, et naerda ja kukutada kive nende avatud kurku. Seepärast ta ei püüdnud end varjata vagusi, vaid laskis vile valla. Varsti ta kuulis müdinat, kirjud elu-
kad jooksid puudealuses hämaruses, ajades ninaga mööda maad. Reemet vilistas väljakutsuvalt. Kolm

koera jooksis toominga alla kokku, ajasid endid kahele jalale püsti. Haukusid kärevalt ja hüppasid küünte rabinal tüvepidi üles, hammaste vahelt ila lendamas. Vaadates alla Reemet nägi, et see lugu on erutavam, kui ta oli kujutlenud. Ta ronis ehmunult oksa võrra ülespoole ja hakkas pilduma kive. Kuid koerad ei näinud sellest hoolivat — viskamisel puu otsast polnud hoogu ega mõju. Varsti oli Reemeti pluusipõu tühi, kuid penipeletised ei lebanud puu all sirakil surnuina, vaid olid endise tervise juures ja aina hullemas vihahoos. Võitlustujus oli ka poiss, kes kahetses, et puu otsas ei kasva suuri munakive, mis oksa raputades variseksid alla vaigistama vastast. Taplus oli nii äge, et ta võttis tarvitusele oma viimased relvad: ta näitas koertele rusikat ja kastis siis nende silmnäod märjaks. Seejärel ta hakkas naerma suure häälega võidukana, sest tema oli õnnelikumas seisundis, kuna koerad temale niisugust tempu ei saanud teha.

Kuid naermast ta lakkas järsku, nähes teele ilmutavat öövahti, kes pani püssi palgesse, hakates sihtima temale. Öövaht oli lüheldane mees, hallis kodukootud ülikonnas, nägu kuivetonud ja verevaene, roosade äärtega silmad alati vesised. Peas ta kandis musta kaapu, mis oli vanadusest rohekas.

„Mina olen kärneri Reemet,“ hüüdis poiss, arvates, et öövaht ei tunne teda, laseb võõra pähe maha.

„Ole sa kistahes, aga ära ma sulle põrutan,“ lausus öövaht hirmutavalt. Ta oli pahane, et poiss põhjustas kanget koortekära, segab viimati sakste und.

„Katsu lasta!“ ütles Reemet porinal, kuid tasa.

„Mis sa ronid mööda puid!“ põrutas öövaht taplevalt.

„Koerad tulevad ju kallale.“

„Kässib sind ööse väljas olla, näe toas magada!“

„Ma saa ju tuppa minna.“

Siin Reemetil oli õigus. Öövaht ei hakanud temaga vaidlema, peletas koerad eemale. Poiss tuli alla, nad läksid pereõuele ja istusid kahekesi palgi-virnale. Öövaht ei ajanud poissi magama, tal oli hea, et leidub keegi, kes on seltsiks. Reemet oli kogu päeva pidanud aru, kuidas tasuda Kupuküla poistele. Nüüd tal oli valmis sõjaplaan. Nad võtavad öövahi kaasa, peidavad ta põõsasse, kust ta kivirahe kibedamal hetkel kargab välja, laseb püssi. Küll siis külapoisid ehmuvad, jooksevad põgenedes jalad alt.

Kuulnud Reemeti sõjaplaani ja kaasakutse, naeris öövaht kuiva kähinaga, öeldes:

„Või mul veel aissa, ega ma poisike põle.“

Reemet oli pettunud.

Tal hakkas kerge pluusi väel vilu, öine jahedus meenutas talle voodit unesoojusega. Ta läks toa poole ja nägi eemalt, et maja nurga ääres hämaruses seisab liikumatult ema ootav kogu. Oli juba õige hiline öötund.

„Sõgelaps, näe ükskord tuppa tulla,“ ütles ema vaikse etteheitega.

Samal hetkel Jaak istus toas, põletas kummargil piipu. Ta oli heitnud õhtul magama, oli uinunudki, kuid siis ärrganud ja näinud, et Riinat ei ole kõrval, tähendab poiss oli veel ära. Jaak ei saanud enam und, ta hakkas nagu vastutahtmist muret-

sema lapse pärast. Läks teine rappa, mine tea, mis temaga seal võis juhtuda. Unetuna asemel olles Jaak kuulis väljas akna all pehmeid samme. Seal ema aina ootas. Jaagul oli paha, et see oli nõnda läinud, ta oli peletanud ägedana lapse kodust ära. Rahutuna ta tõusis ja hakkas tõmbama piibu. Nüüd ta hakkas äkki kuulma väljast kõnelemist — poiss oli ilmunud ometi ükskord koju! Jaagu süda läks kergeks, ta sülitas kähku hõõguvale tubakale, kustutas põidlaga piibu ja puges vaiba alla. Seda selleks, et poisil oleks julgem tulla sisse, uskudes teda magavat.

Toas ema juhatas sosinal põgenikule lõunast saadik ootavad söögid kätte. Kui ta oli söönud, siis ta puges eestoas Sannu kõrvale voodisse. Sannu ärkas hetkeks, vaatas vennale ja naeratas. Teisel hetkel ta aga magas uuesti.

Nad kõik jäid nüüd rahulikult magama, kogu pere.

I
sa ärkas vara. Kell ei olnud veel neli, kuid madalat päikesevalgust virvendas juba nurgakapi kumeral kõhul, Jaak ei tahtnud enam voodisse jääda. Ta riietus tasa ja astus siis eestuppa, kus magasid poisid. Ta ei olnud veel vabanenud eilsest pahan-
dusest, tal oli halb Reemetile vaadata, just nagu oleks tema süüdlane poja ees. Ainult põgusa pilguga ta riivas poiste voodit, siis pöördus akna alla. Kollaseks värvitud aknalaual olid mõned toalilled, parempoolses nurgas aga seisis suur kasvumaja võti ja tubakapakk — laevatubak. Jaak pani võtme taskusse ja puistas tubaka seapõiest kotti. Siis ta astus õue. Tund oli varane, kuid õhk oli juba soe, töötas tulla kuum ilm. Jaak süütas piibu ja hakkas minema aeda. Ta astus härrastemaja akende alt läbi, kus oli suur väli lillepeenraid. Kui täna vihma ei tule, siis peab õhtupoolikul kastma, mõtles Jaak, silmitsedes lilli. Siis ta sammus hekkide vahel, kõndis üle tiigitrumbi rohuaeda. Siin ta liikus peenarde vahel, seistes mõnes kohas tüki aega nagu mõttes. Ta vaatas rahuldustundega oma tööd, tänavu kasvas kõik jõudsalt, silm sai igal pool rõõmu. Lopsakalt aga kasvas ka umbrohi, millega peeti

sõda lakkamatult. Reemet ja Sannu oleksid parajad rohima, mõtles Jaak, kuid nendega oli praegu vahekord niisugune, et isa ei tahtnud sõna rääkida. See ei olnud enam vaen, vaid tülijärgne kinnine olek, millest Jaak ei saanud nii kergesti lahti. Niisugune olek rõhus teda, kuid mingi jonn sundis jätkama rikutud vahekorda. Säärastel puhkudel ta jäi hariplikult tummaks, ei kõnelnud päevade viisi kodus sõnagi.

Praegu Jaak vaatles marjapõõsaid, tõstes mõned oksad üles. Karusmarju oli hirmränka. Neid tuleb korjata ja viia turule. Siingi kuluks poiste käed kibedasti ära, õhtuks oleks paras jagu marju koos, Jaak võiks öösel hakata sõitma linna poole. Aga kuidas sa saad poisid aeda tööle, kui süda nagu ei luba nendega kõnelda.

Päike tõusis kõrgemale, kuid oli veel vara ja vaikne. Ainult linnud tõmbasid vidistada pargi lehtpuudes hasartselt. Rohuaia kõrge kivimüüri tagant kostis esimesi inimhääli, seal mõisa teolised läksid heinale. Veidi hiljem saabusid ka aiatöölised. Jaak koputas oma piibu vana õunapuu tüvel tühjaks. Algas kibe tööpäev.

Kui kell lõi keskhommikule, sammus Jaak toa poole, et võtta natuke kehakinnitust. Tulnud hekkide vahelt, kus oli veel kastest viluvarju, lagedale, ta nägi lossi taga härrat, ja imestas endamisi, et saks on täna nii vara väljas. Härra oli hallis suvitlikonnas, toetus poolviltu kepile ja silmitses maha. Jaak pööras oma näo mujale, nagu saaks ta seega jääda nähtamatuks. Kuid varsti ta kuulis härra kutset:

„Kärner!“

Jaagu kerest käis läbi, ta ei teadnud, mis temast tahetakse. Ta läks härra juurde, vaadates uurivalt ta vereküllast nägu, kus kuldraamidega näpitsprillid istusid kaksiti lihava nina kukil.

„Kas sinu poeg sehkendama need?“ küsis härra, näidates kepiga maha. Nüüd alles märkas Jaak, et kogu lossitagune plats oli joonistatud täis laevu ja hobuseid. Jaak ehmus mõistes, et Reemet on saanud hakkama jälle pahandusega, tema oli see, kes kriipsutas kõik kohad täis. Aeglaselt ja murelikult pani Jaak mütsi pähe, olles teretanud saksa. Härra nõudis küll, et temaga rääkides oldaks peakatteta, kuid Jaak oli erandiks. Kui tema Vehklemõisa tuli, siis oli härra temaltki seda nõudnud. Kuid tema oli siis vastanud naljatades, et mina olen keisrigagi kõnelnud, müts peas (soldatina), ega härra ometi taha ennast keisrist nagu enamaks seada. See mõjus härrale, hiljem ta kunagi ei maininud Jaagule peapaljastamist. Nõnda sai Jaak kavalusega saksast jagu, naerdes vahel endamisi üleolevalt. Kuid härraga kokkupuutel ta kaotas oma sisemise rahu, oli erutatud nagu kõik mõisateenijad. Seda enam ta oli erutatud nüüd, nähes härrat osutavat ta poja süüteole.

„Ei ma usu, et see minu poisi tehtud oleks,“ püüdis vabandada Jaak.

„Minu teadma, sinu poiss tegema need asjad,“ ütles härra mingipärast naeratades, lahkena. Seejärel ta võttis taskust rubla hõbedat, ulatas Jaagule, öeldes:

„Ostma temale see paber, mitte enam siia sehkendama. Temast saama üks hea maaler.“

Kui siis Jaak sammus toa poole, käsi taskus ja rubla hoolikalt peos, ta suu läks vägisi naerule. Ta tundis pojast heameelt, härra oli kiitnud, kuigi poiss oli teinud rumalasti, läinud sakste akende alla sehkendama. Aga see, mis ta seal oli sehkendanud, oli siis ikka nii osavasti ja hästi, et manas härralt pahandamise asemel esile naeratuse ja kiidu. See mõjus isale lepitavalt. Kuid jõudnud kotta, ta tegi tõsise näo, astus tuppja endiselt kinnisena, istudes söögilaua äärde sõnatult. Ta süda ei kannatanud siiski veel hakata lahkelt kõnelema, nagu poleks eile midagi juhtunud. Poiss oli põgenenud karistuse eest, seda keretäit isa ei hakka talle tagantjärele andma, kuid ei hakka teda ka härra sõnadega kiitma. Olgu ta isahirmu all, tundku vanemavõimu. Aga see hõberaha taskus, kuidas sellega? See peabki vist praegu jääma taskusoppi, ei ole sugugi sobiv seda välja tuua nüüd nagu aurahaks selle kaela, kes on väärt vitsa.

Jaak jõi oma kohvi üksinda eestoas. Poisid istusid tagatoas vaikides, puhuti vähese sosijutuga. Pärast kohvi isa pani mütsi pähe ja hakkas käristama piipu, istudes kumaras, silmnägu langetatud kivipõrandale. Tal oli aega pidada keskhommikupuhkust kuni perekell käseb minna tagasi töö juurde, kuid ta ei kavatse-
senud puhata. Ta ei tahtnud jääda tuppja, kuigi ta ei hakanud ka minema. Oli nagu kahevahel. Ta pidas endaga nõu, mida teha linnasõiduga ja kuidas saada pojad aeda korjama marju. Ka ei saanud ta lahti härra naeratavast näost. Selle meenudes ta endagi habemes läks naeruks, ta pidi tõukama käega üle vurrude, nagu püüdes pühkida sealt häbelikult

seda, mis sinna praegu ei sobinud. Avaldamist nõudva uudisena ei andnud talle rahu ka rahatükk pintsakutaskus, veidi mullases. Kas panna see klõpsudes lauale, kurjustada, et härra tegi häbi, andis raha ja käskis osta poisile paberit, muidu sel pole aru, kritseldab kas või kogu lossi kirjuks. Üks pahandus teise otsa. Inimene ei oska inimese moodi elada, ta peab vanema südant närima. Tõsi, nõnda saaks praeguses meeolus raha taskust lauale ja uudis öeldud. Ütle mata jääks aga härra headkuulutav ennustus poisi tuleviku suhtes.

Sinises suitsus istus Jaak, piht kumaras, jõudsalt hõõgele kistud piip hambus.

Nüüd Riinal oli asja toast kotta. Jaak tõusis ja läks talle järele. Siin ta andis saksaliselt lõhnava rubla naise kätte, seletades, kellelt ja milleks see saadud. Seejärel ta hakkas minema aeda, öeldes Riinale:

„Saada poisid marju korjama. Ega muu nõu aita, peab hakkama jälle linna sõitma.“

Hõberaha peos, istus Riina mehe lahkudes õuetrepile, laskis lõua käe najale ja jäi endamisi mõtlema. Ta nagu oli röömsailmeline, naer nagu kajaskilt seestpoolt läbi. Härra sõnad tulid Riina salamõttele toeks, sellepärast ta läkski nii särama. Tema südame-sooviks, mida ta polnud veel Jaagule avaldanud, oli anda lastele nii palju kooliharidust, et nad saaksid sakste jalust ära, saaksid ise nagu sakstena linnas kergema töö peale. Laste tulevik oli see, millele Riina mõtles viimasel ajal alatasa, sõrm nõupidavalt suu all, silmad vaatamas läbi akna kuhugi kaugusse. Lastele ta mõtles ka siis, kui talle tulid peale tõve-

hood, mil Jaak ajas pajapõhjas kaeru kuumaks, Riina ise aga näris padjanurka, et summutada oigamist. Ta ei tahtnud, et oigamine kostab seina taha valitseja tupp. Ta ei kartnud segada valitseja õõrahu ja und, see mure tal ei olnud. Ta ei soovinud anda valitsejamadamile põhjust kahjurõõmutsemiseks. Ta uskus, et seinatagune vihkab teda, soovides talle igati halba. Seinatagune kuulas salaja läbi seina nende juttu, kandes iga viltuläinud sõna saksale ette moonutatult. Seinatagune tahtis süüa neid kohalt lahti, vaatas kurja silmaga nende seapõrsa tõbiseks ja võttis lapselt söögiisu. Riina oli umbusklik. Ta oli lihtne inimene, ta vaevalt oskas kirjutada oma nime. Seda enam ta soovis kooliharidust oma lastele. Ümisedes valuhogudes kaerakoti all ta kartis surma saabuvat, enne kui ta emaülesanne on täidetud. Oma mõtted ta mõtles üksi, küsimata nõu Jaagult. Ta ei teadnud, kas Jaak on nõus panema lapsi kooli linna. Isa ootas poistest endale abimehi aeda, tema nähtavasti kaugemale ei mõelnud. Riina mõte oli teine. Lapsed pidid saama paremale järjele mujal. Nüüd tulid härra sõnad temale appi, härra ennustas. Et poistest võis saada midagi muud kui mõisateenija, selle pandina tundus Riina peos hõberubla. Selle Reemet oli nagu teeninud, oli teeninud muuga kui higiga.

Nüüd Riina tõusis ja läks tupp, peites raha riietekapis väikesesse laekasse. Siis ta ütles poegadele:

„Minge nüüd aeda marju korjama, isa tahab ööse linna sõita.“

Poisid olid sellega jalamaid nõus, teades, et seega nad vabanevad halvast ja rõhuvast vahekorrast,

mis oli tulnud eile nende ja isa vahele. Nemat aitavad isa, isa lõpetab oma jonnaka vaikimise, elu hakkab minema jälle leplikult ja lõbusalt, nagu ta minema peabki.

Nad said kasvumajast korvid, kükitasid põõsaste varjus ja korjasid kahe käega. Seda nad ei märganudki, et okkad kiskusid käeseljad verimarraskile.

„Homme on tore päev,“ ütles Reemet, „isa on kodust ära, peaks minema kätte maksma.“

„Seda peaks küll homme tegema,“ vastas noorem vend Sannu naeratades. „Sellepärast homme, et kui sul uuesti pea veriseks visatakse, siis isa ei näe seda ning sa ei pruugi jälle söömata mööda metsa hulkuda.“

„Seekord ei mindagi sõjaga,“ ütles Reemet. „Mul oli tore sõjaplaan. Kui oleks võtnud öövahi püssiga kaasa, peitnud ta põõsasse, aga ta ei taha tulla — vana mees, kuid arg. Ütlesin talle küll, et sul seal suurt karta pole, tapma sind ka keegi ei sunni, lase ainult paar pauku õhku, aga ta ei julge seda ka. Mina arvan, et ta ei oskagi lasta, kuigi tassib püssi iga ööse ringi.“

„Kuidas sa siis kätte maksad?“

„Peidame endid põõsasse ja kui nende loomad tulevad mõisa maa peale, ajame kinni.“

Sellega oli nõus ka Sannu.

Kui kell lõi lõunale, olid poisid valmis jooksmata tuppa, kuid isa tuli nende juurest läbi, öeldes:

„Jääge teie seni aiavahti, kuni ma söön.“

Nii Jaak läks lõunale üksi. Kas ta ei tahtnud veel poegadega ühes lauas istuda, kuigi süda lubas

nendega juba paar sõna kõnelda? Või oli ta tõeliselt mures aia valvamisega?

Tundes endil nüüd aiavahi kohuseid Reemet ja Sannu võtsid kõikad pihku, hakkasid jalutama ringi, hiilides. Nad läksid allaeda, kus olid maasikapeenrad ja kus müür oli ühest kohast lagunud. Et vargaid ei olnud näha, siis poisid panid kõikad teele maha ja hakkasid sööma. Neil ei olnud nüüd muud valvata kui ainult seda, et saksad ei tuleks peale. Mõned maasikad olid vilus suured nagu mürakad, korraga ei mahtunud suhu, tuli hammustada nagu õuna, roosa mahl lendamas laiali. Teised olid kuuma päikese käes väikesed, kuid kangesti magusad, lükka keelega kurgulakke ja ongi sulanud nagu iseenesest. Poiste kõhud olid tühjad, nad sõid endid täis. Maasikaväli ei tundnudki seda. Kui enam ei läinud, poisid istusid teeservale puhkama. Samal hetkel nad nägid teelõpu helenduses musta kogu, keegi oli aias, lähenes neile. Nad ei haaranud kaikkaid selle peletamiseks, tundes tulijas vanaproua. Poiste sissimas hakkas käärima rahutus. Nad tõusid jalule, tõugates käisega igaks juhuks üle näo, et oleks puhtam — saks oli tulekul. Vanaproua oli üleni mustas, ta juuksed aga olid valged nagu lumi. Jõudnud kohale, ta sai poistelt tere kätte. Siis ta läks peenarde vahele, nosis enesele ka mõne marja suhu. Poisid tundusid siin juures nüüd nagu ülearused, nagu suutäite lugejad. Äkki vanaproual hakkaski nagu piinlik, ta ajas enese sirgu, nii sirgeks kui vanadus talle selleks veel luba andis, ja ütles jämeda, peaaegu mehehäälega haugutades:

„Tööd ei moista tegema!“

„Praegu on lõunaaeg,“ vastas Reemet säärase kõva häälega, mis oleks teinud au igale vahvale sõdurile.

„Siis lounale ei moista minema,“ jonnis vanaproua edasi, nagu oleks tal põhjust varjata poiste eest, mitu maasikat ta ära sööb.

„Isa käskis valvata, muidu tullakse vargile,“ vastas Reemet.

Vanaproua ei lausunud seepeale musta ega valget, kodis aina peenarde vahel edasi, nii et konni kaltsas kahele poole laiali. Tiik oli üsna läheduses, konnad olid maasikamaiad, pidasid siin punast pidu. Kui vanaproua enam ei tahtnud, ta tuli Sannu juurde, ulatades talle maasika. Sannu oli noorem, tema vääris hellitamist rohkem. Kingitud maasikas aga oli sattunud saksa näppu kogemata. Sellepärast kogemata, et niisugust ta ei tahtnud, see oli pooleldi konnasöödud. Hoides seda nõutuna sõrmede vahel, sest suhu see ei kõlvanud pista, vanaprouale meenusid aedniku pojad, kes valvasid saksa varandust, tühja kõhuga. Sääraseid tublid poisid olid teeninud ära tasu — vanaproua andis kahe peale pool marja. Seda muidugi sooviga äratada alamrahva lastes tänutunnet.

Sannu hoidis marja peos kohkununa.

„Danke ei moista ütleva,“ taples vanaproua oma jämeda häälega.

„Tankäh!“ ütles Sannu kuulekalt.

„Suhu ei moista panema,“ pahandas saks.

„Ei raatsi ära süüa, tahaks kodus emale ka näidata, mis vanaproua mulle kinkis,“ vastas Sannu. Temal ei olnud Reemeti julgust ega rammu, kuid

tema keel solvas teinekord valusamini kui venna rusikas.

Kui vanaproua kõndis minema, Sannu viskas talle maasikaga järele ja küsis vennalt mõtlikult :

„Ei tea, miks ta selle just mulle andis — ons mul nii kangesti konna moodi nägu või?“

„Saks on rumal!“ otsustas Reemet tõsiselt, pea-aegu pettunult.

Kui poisid tuppa tulles sellest kõnelesid, ütles isa :

„See on õigus, et saks on mõnes tükis tume nagu tõkatipudel, kuid saks ise ei tohi seda teada, et ta midagi ei tea, sest tema rumalus on meiesugusele kasuks.“

„Tss!“ tegi ema murelikult, tuletades peanoogutusega meelde salakavalat seinatagust, sakste salakuulajat.

Jaak pani mütsi pähe ja läks aeda. Tema arust oli Riina umbusk seinataguse suhtes liialdatud. Et naised teineteist heameelega ei näinud, see oli õige. Jaak teadis ka, millest see sallimatus oli saanud oma alguse. Kaksikümmend aastat tagasi, kui Jaak tuli Vehklemõisa, Seinatagune ei olnud veel valitseja naine, teenis mõisas virtinana. Oli kuidas oli, kuid sellest ajast on säilinud säärased mälestused ja jutud, et virtin on ajanud Jaaku taga. Kuid Jaagu naist temast ei saanud. Riina uskus, et teda vihatakse, et viha ei ole kahekümne aasta jooksul lahtunud, vaid elab Seinataguse südames surmani, varitsedes parajat hetke pahategemiseks. Jaak seda ei uskunud, kuid ta ei tauninud ka Riina umbusku, sest mõisa-teenija peab olema ettevaatlik ja umbusklik, peab kartma ka seina, sest seinalgi võivad olla kõrvad.

Jõudnud aeda, Jaak hakkas kohe tööle, kuigi oli veel lõunatund, moonakad magasid lauda taga puude all, muist kummuli põllupeenral. Aedniku kupjaks oli töö, see ajas teda taga, kuid see andis talle ka rõõmu, mida moonakad ei tundnud.

Õhtupoolikul käskis Jaak töölisil tuua vankri aeda. Vankri nad vedasid siia endi järel, hobuse abita. Murul nõrgus toobris puhtaks pestud juurvilja. Marjakorvid ootasid eemal jalgteel. Jaak hakkas tegema koormat, soputades käega vankri-vahe lõhnavas heinas pesapaika kraamile.

Tööpoiss August läks koplisse tooma hobust, Reemet ja Sannu jooksid kaasa. Aedniku jaoks oli mõisa poolt hobune, keda muudele töödele ei pandud — must hobune.

Must ajas kahtlevalt kõrvad kikki, silmitsedes tulijaid. Ta ei kavatsenud end neile kätte anda, mõtles traavida kopli tagakaugusse. Kuid ta seisis allatuult, magus hapuleiva lõhn kandus tulijailt talle ninna, ta liigutas himukalt sõõrmeid. Nõnda ta seisis põgenemiskavatsusega, kuid ühtlasi ka paigalemeelitatuna, vaadates, kuidas õhtupäikese kumas tullakse läbi punaka kasteheina ikka lähemale ja lähemale. Tööpoiss August hoidis käe õieli, suutäis leiba oli näha silmalegi, polnud tegemist ainult lõhnaga, mis võis osutada petlikuks. Must mõtles näpsata pütüdjailt leiva ja alles siis karata kaugusse. Aga kui nad jõudsid juba üsna lähedale, ta lõi äkki pea selga ja jooksis müdinal eemale, nagu oleks ta nüüd teinud lõpliku valiku: pigem koplivabadus kui leivatuikk. Eemal ta jäi uuesti seisma, ajas kõrvad kikki, hirnatas — nüüd oli leivast kahju. August ligines

aeglaselt sõbraliku vilega, tahtis näida loomale tagamõttetuna, kes on tulnud ainult võõrustama, mitte püüdma. Must seisis paigal, tegi äkki oma mokad kangesti pikaks ja napsas leiva Augusti sõrmede vahelt. Püüdja haaras küll ta tukast, kuid ta keeras teise otsa, lõi takka ja läks minema, nii et rauad kõlksatasid ja maa mädises all.

Ta ei andnud end kätte.

August hakkas nüüd teda meelitama teisiti. Võttis mütsi peast, hoidis seda kaerakarnitsana, vilistas tasa ja tegi, nagu võtaks ta sõrmedega karnitsast kaeru. Nõnda tegid ka Reemet ja Sannu, kes lähenesid hobusele teisest kandist, piirates ta sisse. Mustale meenus, et sageli on tuldud koplisse teda vaatama kaartega. Ta seisatas eemal, vaatas uurivalt kolme püüdjat, kes lähenesid tõotava vilega. Vaatas ja galoppis siis umbusklikuna kaugele, laskmata ligi. Need vigurid olid püüdjaile teada, nad olid võtnud kaasa pika köie. Reemet haaras ühest, August teisest otsast, seadsid kiviaia lähedusse lõksu. Sannu läks hirmutama teda sealtpoolt siia. Kui ta siis tuli hooga, jooksis vastu köit, Reemet lohises kaasa, vajus pikali, kuid lahti ta ei lasknud. Tundes enda ümber köit, hobune alistus jalamaid, nagu olnuks ta algusest peale teadlik, et ega mässamisest midagi välja tule, nalja võib aga neile teha. August ajas talle päitsed pähe, kiskus ta kollased hambad paljaks ja lükkas rauad suhu. Siis ta istus selga ja kihutas mõisa poole, Sannu ja Reemet jooksmas järel. Neile see jook oli lõbus ja huvitav.

Hobune viidi aeda, pandi õunapuude alla kam-

mitsasse, et öösel ta oleks siit käepärast võtta. Päike oli siis juba loojas.

Jaak sõi ja oleks pidanud heitma magama, aga und ei olnud, ta läks õue natuke trepile istuma. Väljas oli soe õhtuhämarus, ööliblikaid lendles kastanite all pimedikus, kus valendas õitsvaid koerputki. Jaak kiskus veidi kärsituna piipu, ta süda noris sees tasakesi valutada, teekond tegi muret. Võtan poisi kaasa, mõtles ta, ikka nagu seltsim. Seltsi Jaak nii väga ei vajanud, ta vaevlev siseilm nõudles rohkem nagu kaitset. Pojaga sõites ta tundiski kaitset, nagu hoitaks seega teehulguste kurjad teod tagasi, nad ei hakka nootima isa lapse kõrvalt.

Tuppa astudes ta ütles Reemetile :

„Poe aga nüüd magama, võtan su linna kaasa.“ Seda ta ütles mahedalt, mis osutas, et eilne pahanodus on nüüd unustatud.

Reemet vaatas Sannule, tehes suuresilmalise grimassi, millest vend mõistis: tasuretkele, mis oli kavatsetud võtta ette homme, on seega kriips peale tõmmatud.

Südaööl Reemet aeti üles, talle anti uued riided selga. Ema tatsutas oma viltutallatud toatuhvlites kogu aja ta ümber, käed seadmas ja korraldamas, kuigi enam polnud korraldada midagi. Kuid ema nagu ei usaldanud ennast, kontrollis järjest seda, mida ise oli teinud. Katsus, kas nõöbid on ikka kinni tõesti, ajas sõrme krae vahele, kas ei pigista, silitas peoga üle selja, et riie oleks siledam. Poisi uljus ei seedinud liighellitust, tal oli paha, ta põgenes porisedes ema käte alt. Kuid ema tuli järele, leidis tegemist ta riiete kallal ärasõidu hetkeni.

Ööhämaruses isa ja ema kõnelesid õuel oma jutte sosinal, nagu kartes äratada magavat ümbrust. Kui vanker läks liikvele, astus ema mõned sammud kõrval, käed kohendamas heinakotti, katsumas, kas Reemetil on nüüd küllalt hea istuda. Siis ta jäi maha, öeldes :

„Head teed teile!“

Mõisa vahtrapuud olid öösel mustad ja nagu pehmed, vaikisid, magasid. Nende varjus sõitis vanker peaaegu hääletult. Suurele maanteele jõudes hakkas mürisema.

Enne koitu jäi Reemet magusalt magama, üksluine mürin suigutas. Kui ta virgus, siis päike paistis juba, nad olid linnaeelsel laial maanteel, kus liikus palju üksteise võidu turule ruttavaid vankreid.

Turul nad said oma koormast lahti hõlpsasti. Suur mure oli murtud, Jaagul oli nüüd hea tuju. Ta jättis siin-seal hobuse kaupluse ette seisma, läks ise sisse. Reemet istus seni vankril, teda vaevas vastutustunne. Kui hobune oli jäetud paha koha peale, linnavaht tuli riidlema, siis Reemet pidi tõmbama hobuse sinna, kus oli lubatud. Aga kus see lubatud koht oli, seda ta ei teadnud. Vahel mõned möödasõitjad sõimasid teda teadmata miks. See tegi teda rahutuks, ta ootas kärsitult isa saabumist kauplusest. Nõnda oodates tal oli hapu ilme, alumine huul veninud pikaks, silmad kulmude all tused. Seejuures ta hoidis tugevasti peos oma ussi-tapmise keppi, mille oli pistnud kodus vankri vahele.

Niisugused ootamised ei meeldinud Reemetile. Kui nad olid jõudmas linnast välja, ta süda läks kergemaks, ta uskus, et nüüd ei tule enam oodata.

Kuid tühe pika hoone ees peatas isa hobuse, öeldes :

„Ma lähen siia natuke sisse.“

Maja ees olid lasipuud, mõned hobused seotud külge. Maas oli heinaprahti ja sõnnikut. Määrduvad valge kana totsis vähese huviga ootavate vankrite all.

See oli kõrtsihoone.

Selle ees Reemetil ei tulnud väga kaua oodata. Uks avanes äkki liigse ägedusega, isa tuli välja, aga kuidas ta tuli, sellest Reemet ei saanud õieti aru, nii kiire oli see tulek. Keegi aitas vist takka, isa kaotas tasakaalu, ta käed puudutasid korraks maad, kuid siis ta oli jälle jalul. Reemet polnud oma isa nii väledana näinud. Kuid ega isa seda asjata olnud, kohe ta kannul väljus temast palju tugevam ja suurem mees. See tahtis lüüa. Aga isa keeras kärmena enese ta selja taha. Mis ta seal tegi, seda Reemet ei näinud, kuid tugev mees kukkus nõksatades selili maha. Langes nii, et maa vist põrus, ega valge kana muidu tiibu laiali ajanud ja ehmununa hädaldades maja nurga taha pagenud. Isa aga hüppas kiirelt vankrile, haaras Reemeti käest ohjad ja ajas minema, andes hobusele piitsa. Tugev mees ei tahtnud pikemaks ajaks pikali jääda, oli püsti, kiskus oma hobuse lasipuu küljest lahti ja hakkas sõitma järele. Tal oli punane hobune, väike, aga kangesti kiire.

Kas ta saab meid kätte? mõtles Reemet erutatult, hoides kahe käega põruvast vankripärest kinni — sõit oli nii kiire, et viskas kas või õhku. Kardetavalt hiivakil oli vanker teistest möödasoõidul. Piits plaksus järjest, hobune võttis, mis jõudis, aga vaenlase punane näis olevat veel kiirem, vahemaa

hakkas vähenema. Reemet märkas seda ja võttis oma ussitapmise kepi kõvasti pihku.

Kihutamine läks põldude ja heinamaade vahel, see polnud enam linnapiirkond. Must tõmbas nii, et oli märg. Siniseid metsaviire tõusis ja vajus eespool, vanker keerles teekäändudes, maju tuli ja läks, jõe sillapalgid paukusid — tagaajaja lähenes järjekindlalt. Varsti Reemet hakkas nägema üsna oma vankri otsa lähedal hobuse punast pead, lõõtsuvad roosad sõõrmed laiali. Siis jõudis hobuse pea vankri otslaua kohale. Nüüd punane võinuks, olnuks ta oma peremehe nõus, haarata hammastega poisist kinni. Aga nüüd Reemet tegi peletavat häält ja rähmas oma ussitapmise kepiga — punane tõmbus tagasi, jäi maha. Kuid varsti ta oli endiselt ohtlikult lähedal. Suurt hädaohtu säärane tagaajamine siiski ei osutanud, kuigi algul hirmutas: tugev mees ei ulatanud oma vankrist lööma. Seda taipas tagaajaja isegi. Kitsas tee aga ei võimaldanud möödsõitmist. Korra hüppas mees vankrist maha ja katsus joosta kallale, kuid ta jalad ei olnud nii väledad kui hobustel — ta pidi jääma oma vankrist maha. Suuri vaevu ta sai otslauast kinni, rebis enese sisse. Nii kestis kihutamine. Reemet mõtles: peaks nüüd vankri ratas mitte murduma, peaks hobune end mitte lõhki jooksuma. Kuid äkki ta märkas, et tee on läinud laiemaks, punane juhitakse neist mööda. Nõnda nad ei pääse peksja käest. Sellest mõttest hirmutatuna lõi Reemet nende vankri kõrvale aetud punasele tugeva hoobi oma ussitapmise kepiga pähe. Hobune ehmus ja rabas enese äkilise hüppega kõrvale. Tagaajaja vanker raksus

kraavi. Jäi maha. Reemet nägi veel, kuidas tugev mees tuli kraavist maanteele, näitas rusikat. Siis aga tegi tee käänaku, vaenlane kadus silmist.

Kui nad jõudsid koju, hobune oli üleni valges vahus. Isa võttis ta aiste vahelt, kuivatas teda tüki aega vana vaibaga, siis viis ta õunapuude alla rammusale rohule.

Kui Reemet hakkas sellest loost kõnelema kodus, ema küsis :

„Kes see oli?“

Poiss vaatas küsivalt isale.

Jaak süütas linnasigari, raputas raha kotist lauale, et hakata seda lugema, öeldes :

„Räits.“

Ema jäi toas ühele kohale seisma, nagu oleks ta enese sinna unustanud. Ta oli oma harilikus mõtlemispoosis: sõrm põses, silmavaade akna kaudu kauguses. Algul ta oli mures: nende peret ähvardas hädaoht. Kuid siis ta nägu selgines lootusrikkaks. Nüüd Jaak ei või enam linna sõita. Kuid nõnda see on hea. Järgmine kord võtab Riina ise ohjad. Reemetil on vallakool läbi, nüüd tuleb kuulata linnas järele, missugune kool on seal parim.

Jah, nüüd võtab Riina ise ohjad.

Laupäeval oli ema kodunt ära, ta oli sõitnud öösel linna. Kui Reemet ja Sannu ärkasid hommikul, paistis päikest põrandale, seinakell tiksus käia, muidu aga oli tubades niisugune omapead-olemise vaikus, vanemateta ulapäeva üksindus, mis tundus mingi vabadusena ja tegi vallatuks. Poisid peksid teineteist patjadega ja jooksid paljalt ringi. Siis aga kamandas Reemet:

„Poiss, püksid jalga! Nüüd minnakse Kupuküla omadele tasuma.“

„Kui sa sinna mõtled minna, siis oleks küll parem, kui sa paneks pükste asemel seeliku selga,“ ütles Sannu.

Reemet põrnitses venda tüki aega vaikides, siis küsis karmilt:

„Mõtled sa sellega pilgata, mind nagu memmeks pidada?“

„Mis ma sind peaks pilkama, oma venda. Mul on sinust kahju, sellepärast soovitan sõjakavalust. Oled sa kuulnud, et Kupuküla mehed oleks kunagi peksnud mõnda mõisanaist? Ei ole. Sellepärast paneme täna ema seelikud selga, siis on julgem minna.“

„Pane sina, mina ennast narriks tegema ei hakka.“

„Narriks jääme siis, kui lähme pükstes. Siis nad märkavad meid eemalt, ajavad oma loomad mõisa maa pealt ära, meie ei saa neid kinni kihutada. Naisi nad ei tea aga karta, sest seda pole veel olnud, et mõni mõisanaine oleks külaloomi kinni ajanud.“

„Arvad?“

Reemet taipas, et Sannu nõu on õige, kuid ta ei saanud seda heaks kiita, sest see oli ikkagi noorema venna oma. Sellepärast ta ütles laitvalt:

„Seda me ei tee. Me peame olema osavad, hii-
lima kõhuli rohus, passima põõsastes — nad ei tohi meid näha.“

„Aga nad näevad kohe, kui me hakkame tulema üle lageda heinamaa,“ vaidles Sannu.

„Nad ei näe meid. Me läheme Allmetsa kaudu ja tuleme sealt kandist, kust nad ei tea meid oodagi.“

„Kohe näha, et vanema venna aru,“ ütles Sannu pahaselt, „enne jaluta temaga ümber maakera, siis mine veel külapoistega kaklema. Sa ei jaksa ju siis enam joosta.“

„Tahad sa sellega midagi ütelda? See jalutus-
käik on sinu jaoks: kui sul pole jalgu jooksmiseks, siis ehk hakkad julgemalt vastu.“

Sannu naeratas, öeldes:

„Sina oled kangesti julge. See on õige, selleks on ju ka julgust vaja, et lasta endal pea veriseks taguda. Mina niisugust julgust ei taha.“

„Sina poed alati ema seeliku varju, sellepärast sul on ema seelik peas nüüdki, kus tuleb minna

küla karjapoiste vastu. Hirmuga ikka emalt abi otsima. Kui ema ise pole kodus, siis aidaku tema seelik.“

„Sa oled julge nii, et su pea valutab otsas. Aga mis sul sellest kasu on? Mis kahju on sellest külapoistel, et sa nii julge oled. Parem ole arg ja kaval, tee teistele peavalu, aga oma pea jäta lõhkumata.“

„Jäta mu pea rahule. Mina ise pole oma pea pärast suudki lahti teinud, tema aga muudkui nutab.“

„Muidugi, ma olen su vend.“

„Mis siis?“

„Mul on kahju, et sa puupea oled.“

Nüüd Reemet vihastus, jättis sõnadega kempelmise ja kargas venna kallale. Sannu püüdis põigelda kõrvale, aga olles juba sattunud venna pihvide vahele, ta katsus murda kogu oma jõuga, et jälle ei korduks see, mis on juhtunud sageli varemalt: vastik ja valus alandustunne lebada all, täielikult teise toore võimu all. Ta katsus seada jalga taha, aga vanem vend pigistas teda nii, et tal oli valus, ta jõud nagu kadus seest. Ning ta lebas jälle põrandal selili, Reemet rinnal nii raskena, et ei saa end liigutada. Kui nad nii lamasid, tigidad silmapaarid üksteise lähedal, nad kuulsid äkki kojas kõndimist, isa puhastas seal jalgu.

Kui Jaak astus tuppä, istusid poisid näilikult rahulikena tagatoas akna all. Jaak hakkas tegema tuld, et keeta kohvi. Selle toiminguga juures ta oli nõutu. Kui ta võttis riulilt kohvitoosi, ta hakkas endamisi kiruma, sest ta ei teadnud, mitu lusikatäit

ta peab panema. Kui kohv oli valmis, läks isa pimedasse sahvrisse, tõi sealt võipüti ja leiva lauale. Leib oli suur nagu laev, tahke. Võid isa kangutas noa otsaga otse pütist.

„Tulge nüüd kohvi jooma,“ ütles Jaak poistele. Ta hääles oli haledavõitu toon, nagu haletseks ta ennast ja lapsi, et mis oleme meie emata, saamatud ja nõutud.

Kui Jaak oli läinud aeda tagasi, poisid keerasid toa ukse lukku ja panid võtme kojaskummulipöördud kausi alla. Siis nad jooksid mööda põllupeenart kahe määratu rukkivälja vahel Allmetsa. Metsast nad väljusid alles seal, kus oli Taganiidu vana küün. Siin lähedal võsastiku taga algas Kupuküla karjamaa. Poisid seisatasid küüni varjus ja kuulasid. Eemalt kostis lehmakella häält, mõisaloomad siin ei käinud. Tõmbudes küüru Reemet ja Sannu hakkasid minema karjakella suunas. Vahetevahel nad peatusid, et kuulata, kas eespoolt kostab ka inimhäält. On seal karjapoisse või on loomad lastud hulkuma omapead?

Karjase häält ei olnud.

Poisid kõnelesid omavahel sosinal, lamades puhuti palava päikese käes kõhuli rohus. Nüüd nad olid juba piiripõõsaste varjus. Siinsamas lähedal sõi mitu külalooma.

„Hakkame peale,“ sosistas Sannu.

„Need ei ole mõisa maa peal, neid meie ei aja,“ vastas Reemet samuti sosinal.

„Aga kui nad ei tulegi mõisa maa peale?“

„Siis pole midagi teha.“

Sannu oli pettunud mõttest, et nende jooks, nende

tulek läbi metsa võib osutada asjatuks. Ta vahtis külaloomade poole ja hakkas kutsuma meelitavalt:

„Vissi, vissi!“

Vanem vend pani käe ta suule, et ta ei reedaks rumalalt nende luurekohta. Nõnda nad valvasid vaikides kaua, ümber lendlemas üminal mesilasi, näole tükkimas tülikaid kärbseid. Tõenäoliselt olid külaloomad karjaseta, muidu oleks kuuldunud mõni kõhatus või vile. Kari liikus süües põõsaste varjus. Lõpuks poisid nägid, kuidas üks kirju tuli läbi paju-võsa siia poole, vaatas uurivalt ringi, nagu oleks tal inimese mõistus peas, ja hakkas siis rahulikult sööma mõisa heinamaal.

Lamades kõhuli, upitas Sannu enese juba kannatamatuna kätele, et tõusta, kuid vend tiris ta jälle kõhuli ootavaks.

Kirju kannul ilmus teisigi lehmi mõisamaale, kuuekesi võtsid ajada endile võõrast varandust sisse.

Reemet ja Sannu olid täis põnevust, nad ei saanud enam püsida paigal. Nad hakkasid tasakesi peletama loomi mõisa poole, hääletult. Häält nad ei tahtnud teha sellepärast, et kartsid külakarjaseid tulevat kallale. Jõudnud aga piirist kaugemale, nad hõiskasid ja tegid lehmadele ägeda sõidu sisse. Kiirel jooksul lehmade jalad käisid all ristil, udarad tantsisid kareldes siia-sinna. Poisid vaatasid puhuti üle õla tagasi, kuid nad ei näinud selja taga kedagi.

Kui nad jõudsid mõisa vahtrapuude alla, kus enam ei olnud erutust, kus viibida oli koduselt rahustav, nad kohtasid valitsejat. Valitseja seisis kepi najal, hele sonimüts ninal, kõht kirju vestiga õieli, madalad säärikud jalas. Tal oli krae kaelas nagu

harilikult, pidas ennast saksaks ja nõudis teretamist.

Reemet ja Sannu unustasid suure õhinaga tulles teretamise, seletades kohe laia häälega, et need on külaloomad, olid mõisa maa peal.

Valitseja tuli poistele appi, kolmekesi nad läksid lojuste kannul karjaaia poole. Seejuures valitseja hädaldas, kirudes külarahvast:

„On see ristiinimeste mood, sakstele niisugust pahandust teha — nüüd härra peab ennast jälle vihastama.“

Valitseja peamiseks mureks oli, et saksu ei tülitataks säärase asjadega, mis ähvardasid häirida nende mugavat hingerahu.

Ajanud loomad karjaaeda kinni, kõndis valitseja kohe härrastemaja poole, vist ütlema. Tal oli küll kahju pahandada oma isandat, kuid ta ei saanud jätta teatamata oma teeneid sakste varanduse kaitsmisel.

Reemet ja Sannu istusid õuetrepil, puhkasid. Nad olid nüüd endiga rahul, külale oli maksetud kätte.

Kui pärast lõunat kõlas gongi hää, mis kutsus saksu kohvile, kell oli viis, poisid hakkasid ootama ema. Neil oli nüüd igav, nad läksid Veskimäele, kust avanes vaade linnateele, mis tuli eemalt kaugete põldude vahelt. Tee valendas tühjana. Kuhu jääb ema nõnda kauaks?

Ema sõitis sellal poistele veel nähtamatus kauguses. Ta istus vankril kumaras, ohjad peos, silmad tolmust kibedad ja magamata nägu väsinult mõtlik. Kui ta juhtus märkama, et päike on juba laskunud kaunis madalale, ta sundis ohjatõmbega

hobuse jooksmas. Mõned käigud linnas olid viitnud ta aja käest. Turul ta oli silmitsenud teraselt ostjaid, kõnetas neid, kes näisid jõukad, kaasas teenijattidrukud korvidega. Säärastelt ta oli küsinud :

„Kas võiksite juhatada, missugune kool siin kõige parem peaks olema?“

Riinal endal ei olnud selles asjas selgust, ta otsis valgustust headelt inimestelt. Talle kõneldi mitmest koolist. Pärast turgu ta ajas oma maavankri selle koolimaja ette, millest oli kuulnud enim. Oli käinud direktori jutul ja kirjutanud peale omapoolseid pikki pärimisi Reemeti sisse, olles kuulnud direktori enda suust, et kool on ikka tõesti hea. Hiljem ta oli käinud mitmes kaupluses, otsides Reemeti kooliüliskonna jaoks riidet.

Nõnda kadus linnas aeg käest.

Päike seisis madalas, Riina oli veel teel. Ta kohutas korraks piitsaga, hobune hakkas kohe rututama, kodu tõmbas loomagi.

Eemalt hakkas paistma Vehklemõisa torn. Kui vanker liikus juba mõisa põldude vahel, nägi Riina kaht poissi jooksvat Veskimäelt alla, üle kesa otse maanteele. Need olid Reemet ja Sannu. Nende hääles kajas kauase ootamise tuska ja nagu etteheidet, kui nad küsisid :

„Kuhu sa nii kauaks jäid?“

„Ei saanud varem,“ vastas ema vaikselt. Ta kartis, et pojad on näljased, seepärast otsis kohe kummalegi linnasaia kätte. Kui nad pöördusid suurelt maanteelt oma toa ette, seisis Jaak õuel ootavana, murelik nägu lahenemas nüüd naeratavaks.

Nüüd ema oli jälle kodus.

Toas oli pliit külm. Nad sõid seda, mida ema tõi kaasa linnast. Pärast seda ema hakkas toimetama, öeldes uudise:

„Reemetile kuulasin kooli valmis.“

Jaak vaikis põrmu aega, öeldes siis mõisateenijale omase saksakartusega:

„Tea kas me tohime sakstele näidata, et me nii jõukad oleme, paneme lapse linna kooli.“

„Eks härra ise öelnud,“ lausus Riina, „et poisist pidi saama linnainimene.“

Jaak tahtis midagi vastata, kuid sel hetkel jooksid poisid niisuguse rutuga toast õue, et Jaagul tekkis huvi vaadata, mis väljas lahti on. Ta nägi tulevat kaht ägeda rühiga külanaist. Ühel oli peas must, teisel valge rätt, mõlemal tigidad lahjad näod, pikad tumedad seelikud lohisemas mööda paljaid kandu. Nende järel kõndisid pika lonkiva sammuga kaks poissi, kellede juuksed olid pleekinud, seisid metsikute harjastena nagu õlgkatuseks päevitunud nägudele. Jaak taipas, et need tulid kinniaetud loomade pärast. Mis härra neile ütleb, seda Jaak läks välja kuulama. Astudes õue ta nägi Reemetit ja Sannut seismas tee ääres, vaatamas üleolevalt külapoistele, käed õrritavalt puusas. Jaak taipas, et poisid olid selleks välja joosnudki, et nautida kättemaksu. See ei meeldinud Jaagule, nagu ta polnud päri sellegagi, et poisid olid ajanud loomad kinni. Ta kartis vaenuvahekorda. Kuna päike oli juba loojas, õhtuhämarus käes, siis Jaak ütles poegadele:

„Kasige nüüd tuppa magama, enam väljas vahite!“

Jaak ise läks puu varju, jäi vaatama härraste-maja poole. Külanaised ootasid paraadukse ees.

Härra tuli trepile nendega rääkima. See polnudki rääkimine, oli raksumine. Jaak märkas, et muugi mõisarahvas on tulnud puude ja põõsaste varjus vaatama, kaelad ahnelt õieli. Saks oli tulivihane, vehkles rusikas käega, paukudes :

„Teie olema lontrused, teie varastama minu rohi!“

Valge rätiga eit ütles nurudes, kuid siiski küla moodi kartmata häälega :

„Kas härra ei annaks seekord andeks.“

„Minu annap teid kohtu kätte,“ vastas härra.

Seda kuuldes musta pearätiga eit urises :

„Kaua nad mõisa mua peal nõnna olid, jooksid lapse eest ää, ega sellepärast veel sua vangi panna.“

Naised olid oma õigust täis. Kuid nad ei saanud loomi kätte teisiti, kui pidid maksma trahvi. Siis nad läksid oma karjaga minema, sõimates õhtu-vaikusel kajavalt. Nad plaksutasid piitsa ja karjusid lehmadele osatavalt :

„Teie olema lontrused!“

Jaak raputas naerdes pead, mõeldes endamisi : on ikka tormid ! Ta oli astumas tuppa, kuid peatas jala, kuna hakkas kuulma lõõtspilli häält. Ta nõjatas enese maja nurga najale, popsis piipu ja vaatas pereõuele, kuhu oli kogunenud rahvast tantsima ja mängima nagu laupäevaõhtuti alati. Kes need seal kõik peaksid olema ? mõtles Jaak, siit ta ei seletanud neid pimediku tõttu nägema. Ta hakkas väikese ja tasase sammuga minema neile lähemale. Nähes koosviibijaist eeskätt kutsarit, kes seisis seljaga vastu kastanit, läks Jaak tema juurde ja pani ka

oma õla vastu puud. Nad mõlemad hakkasid tasakesi naeratama, vaadates nooremate tantsu. Tallmeister istus pingil, tema mängis lõõtsa. Pill käis ta põlvil lahti ja kinni, ajas enese vahel looka nagu uss, siis tõmbus jälle tuppe. Mängija ise kõikus kogu kehaga kaasa, ta pea oli kistud kangesti ühele poole viltu, ta ise oli surmtõsine ning vahel ta pani silmad kinni. Ja kui silmad olidki lahti, siis nendega ta kedagi ei näinud, vaatas nagu tühja, ise kogu olemisega mujal.

Kubjas istus oma naisega trepil, ta jalg hakkas patsuma taktis, algul vaikselt, siis ikka hoogsamalt ja lõbusamalt. Viimaks ta ei saanud end enam pidada, hüppas püsti ja tõmbas naise tantsima. Polka läks nagu lennates, nende käed olid puusas, pead kuklas ja näod väarikalt tõsised. Neid oli hea vaadata.

Kui pillilugu vaikis, ütles kutsar Jaagule :

„Viis tükki aeti minema, aga üks jäi veel seia, ei tea, kelle oma see peaks olema, ei tuldagi järel.“

Üks külalehm oli veel karjaaias kinni.

Siis nooremad hakkasid mängima viimast paari, tallasid magusalt lõhnavat õuekummelit. Tüdrukud jooksid kiljudes, pikad seelikud plagisemas sääрте ümber. Vanadel oli huvitav neid vaadata. Aga äkki juhtus midagi, mis võttis kõikidelt mängutuju. Õhtuvaikuses kajas maanteelt mehe ähvardavat mõirgamist. See oli kole hääl, mida tunti ja mida kardeti. See oli Räits. Ta oli nähtavasti jälle kaklemistujus, ajas enese metsatagusest talust mõirgama väljakutsuvalt kogu mõisale. Tema häält kuuldes tüdrukud lasksid poiste käed lahti, mäng lakkas.

Kuulutati erutatult: kas Rääts läheb karjalauda tagant läbi, mõisast mööda või pöördub tülinori-
valt siia.

Jaak pani oma piibu taskusse ja mõtles minna koju. Kuna aga Räätsa hääl kajas tema toa poolt, siis Jaak ei usaldanud hakata minema, kartes kohata vaenlast. Tal tekkis koguni arvamus, et Rääts oli tulnud tema pärast, mistõttu ta pidas targemaks jääda siia rahva sekka nagu peitu.

Naised tõmbusid tubadesse, kiskudes lapsi kaasa. Mehed seisisid trobikondades uste lähedal, et Räätsa ilmudes minna kotta ja lükata uksed riivi. Kellelgi polnud tahtmist temaga kakelda.

Varsti nähtigi Räätsa tulevat. Kõndis pereõuele, ei läinud mööda. Mõirakaru oli mütsita, lühikesevõitu juuksed harjastena otsaesisel, nägu lai ja pruun, villane sall kaelas, muidu aga vestiväel.

Tema kohale tulles pereõu oli tühi. Trepil istus vaid vana karjane, pruun allaripnevate äärtega kaap peas, valkjaks pleekinud vest punamustaruudulisel pluusil. Tema polnud kiskuja, ta arvas, seda märkab Räätski, et temasugusest nirust pole vastast, niru jäetakse rahule.

Kuid Rääts tuli tema nina alla ja kärkis:

„Anna mu mullikas kätte!“

„Mis andja mina olen,“ vastas vanamees, taibates, et see külalehm, kes oli karjaaias, kuulub Räätsale. Seepärast ta ütles:

„Mine härra juurde, mis sa minu ees palja peaga seisad.“

Rääts võttis karjase rinnust, tõstis ta seisma, küsides kõva häälega:

„Oled sa vähese kuulmisega või ei mõista sa eesti keelt — too mu mullikas välja!“

Kui vanamees sai tõmmata hinge tagasi, ta kostis :

„Saks pole mulle seda luba annud, et ma võiks sult trahviraha vastu võtta — mine aga ta enda jutule.“

Räits ütles ähvardavalt :

„Mina saksa kummardama ei lähe. Kui mullikat siia ei too, löön su vastu seina nagu konna!“

„Toon, toon,“ ütles vanamees äkki nobedalt nõusolevana, rutates karjaaeda. Räits jäi pereõuele, jäi põrnitsema akendele, kust vahiti välja. Jaak oli kupja toas, tema oma nägu akna lähedusse ei viinud, hoidudes tahapoole. Ta kartis, et Räits märkab teda, tungib majja. Kuid eemal seistes ta nägi ometi seda, mis sündis õuevidevikus. Karjaaiast jooksis esile mustavalgekirju loom — see polnud Räitsa mullikas. See oli mõisa pull „Roland“, kes oli läinud nii tigidaks, et teda ei lastud enam karjamaale, peeti kinni laudas. Lauta ta jäeti pärast seda, kui ta tahtis kaevelda surnuks sõiduhobuseid. Härra sõitis linnast, tõlla ees neli musta, maantee põrisemas hobuste kapjade all nagu sõjatrumm. Aga „Roland“ seisis teel, laud punaste silmade ees, seisis varitsevalt nagu pime mõrtsukas. Kuulatas huvitatuna lähenevat mürinat, tõmbas tatiste sõõrmetega luuravalt õhuhaisu, nii et tolmu tõusis maanteelt. Kui tõld jõudis lähedale, surus „Roland“ pea rindu ja läks rüsinal peale. Selle kuriteo pärast pull pandi kinni, seisis laudahämaruses ahelas nagu mõrvar Siberis. Tema oli valmis võtma härragi mao maha,

mis ta siis pidi hoolima Räätsast. Seda enam, et tal nüüd ei olnud lauda silme ees, nägi hästi mehekogu, kuhu joosta sarvedega sisse.

Toasviibijad arvasid, et nüüd Rääts katsub põgeneda, jookseb palgivirna otsa, mujale pole minna. Nõudis oma mullikat, vaata, missuguse mullika karjane talle nüüd kaela saatis! Aga Rääts ei pagenud. Vaatas üksisilmi pullile, kes nüüd tuli mõirates peale. Rääts seisis paigal, viimasel hetkel hüppas kõrvale. „Rolandi“ uhke tormijooks läks tolmates tühja. Pull pöördus ja ründas uuesti. Mõisarahvas arvas, nüüd Räätsa soolikad auravad mööda õue, kes ta raipe siit ära koristab? Naised pöörasid silmad kõrvale, nende süda ei kannatanud seda näha.

„Valmis!“ ütles kubjas hõiskega, nähes Räätsa komistavat käpuli. „Tule veel inimesi peletama, va elajas, nüüd su käimised on käidud!“

Aga veel ei olnud. Rääts tõusis jalule, kohe imekärmosti kargas. Pani käed sarvede külge ja, mis ta seal tegi, sellest ei saadud aru, kuid äkki pull prantsatas küljele, kukkus röögatades, nii et tallid kajasid.

Rääts ise seisis paigal liikumatult, nagu üllatatuna, et see nii hästi tema käes oli õnnestunud. „Roland“ ajas enese maast üles, ta taplustuju oli läinud, raputas pead ja jooksis karjaaeda tagasi.

Ka Rääts ei mõiranud enam. Ei vaadanud akende poole, hakkas minema, vedades üht jalga imelikult järel. Ta oli saanud siiski hoobi pihta.

Ta läks ära.

Mõisa lauta jäi inisema igatsevalt külaloom.

Pärast Räätsa lahkumist mõisainimesed seisid

õuel, neil oli palju juttu. Nad vaatlesid seda kohta, kus „Roland“ oli Räätsaga võidelnud. Maa oli sealt kohalt värskelt must. Kubjas tõmbas tikust tuld, vaatas, kas on näha verejälgi. Ei, seda ei olnud. Kuid küllap ta siiski niisuguse põraka sai, et ta magab maas mitu aega. Nii arvati ja usuti ise seda ahnelt. Ka Jaak oli nõus uskuma, minnes toa poole, et Rääts jääb põdema, võib-olla temast ei saagi enam tervet meest, muutub sääraseks sandiks, kes pole enam ohtlik. Eks ta olnud kangesti kahvatu, vaevalt vedas enese minema. Ehk jäi teine kuhugi põllu äärde maha, ei tõusegi sealt enam. Jaak seistas toa nurga juures, kuulatas, kas kostab õhtuvaikuses põldude poolt tasast oigamist. Või minna koguni vaatama? Näeks teist eemal pikali mustendamad, süda läheks kergemaks, et vaenlasest lahti. Jaak sammuski väljavärava poole. See minek nõudis temalt julgust, kuid ta läks siiski. Rääk tõmbas uduses kauguses oma lugu, muid hääli ei kostnud. Küla pool oli täiesti vaikne. Ei mõirga see mees enam, mõtles Jaak ja läks magama.

Järgmisel varahommikul, kui karjane laskis mõisa-lehmad välja, ta vaatas põhukuuri, kus peeti kinni külalehm — lehma ei olnud. Tähendab, Rääts ei olnud sant ega surnud, ta oli viinud öösel oma looma koju.

Võib-olla ta tegi seda siiski vigasena, arutati mõisaõuel. Viis küll kangekaelsena lehma ära, endal valu pärast hambad risti suus, aga kes teab, ehk oli see ta viimne vägitegu. Inimesed ei raatsinud loobuda oma usust teise õnnetusse. Keegi ei tahtnud mõelda, et Rääts jäi eile täiesti terveks.

„Kange mees ikka,“ ütles Reemet, „endal pole jalgu all, aga seda tegi ikka ära, mida tahtis.“

„See pole kangelastegu,“ naeratas Sannu, „ta istus öösel lehma selga ja ratsutas sedaviisi koju, muidu ta poleks koju saanudki — kápuli ta poleks suutnud roomata.“

Kas Ráits oma metsataguses talus pödes või mitte, seda mõisas ei teatud, küll aga hakkas pö-dema „Roland“. Ta punased silmad ei olnud enam vihased, pigem nagu kurvad. Ei tahtnud süüta, oli näha, et loom kannatab.

„Va Ráits tegi ta ää,“ otsustas karjaeit kategooriliselt. Eit oli lahja ja kõver, näost kollane, vist sellepärast, et ta imes alati tubakat. Ta pösk oli punnis järjest.

„Ehku andis midagi sisse,“ arutles karjane, seistes oma peenikestel koibadel, rangjalgadel, säärikute suust vahtimas õlgi. Neid ta oli toppinud sinna selleks, et lõdvad sääred ei langeks alla kaltsuna.

Eit ja taat uskusid, et Ráits on nõidunud looma ära.

Kui Sannu ja Reemet kuulsid, et „Roland“ on nüüd haige, nad läksid karjalauta teda vaatama. Seda muidugi salaja, emalt luba küsimata, sest ema selleks luba ei oleks andnudki. Tema ise hoidus pereöuest ja karjaaiast eemale niipalju kui sai, elas endaette ja soovis, et lapsedki oleksid säärased. Mängigu ja olgu kahekesi oma õue läheduses, pole vaja edevana joosta inimeste sekka. Säärast seisukohta pidas ema kasvatuslikult õigeaks ja targaks. Teades seda, läksid poisid salaja. Minemata nad ei saanud jääda, kuna nad tahtsid tingimata näha, mis

nägu on „Roland“ haigest peast. Varemalt nad olid näinud teda karjamaal puistamas mättaid taeva poole, nii et maailm oli pime nagu päikesevarjutuse ajal. Poisid olid roninud siis kase otsa, kuigi nad olid olnud pullile nähtamatus kohas. „Roland“ oli hirmuäratav. Nüüd aga Reemet kiskus peoga värsket rohtu, tahtis viia kaasa haigele. See polnud siiski vist mitte niivõrd kaastundest, kuivõrd tahtest näida venna ees julgena. Kuigi „Roland“ oli laudas ketis, siiski tundus poistele vägiteona minna temale nii lähedale, et ulatud andma rohtu.

Kui nad jõudsid karjaaeda, nad nägid, et „Roland“ tuuakse laudast välja. Karjane vedas teda kettipidi, eit käis kannul, kandes käe otsas mannergut sütega, põlles midagi, mida poisid ei näinud. Läksid sepapaja poole, kus oli mõisa saun. Pull oli kurvameelne, tal ei olnud enam tuju kraabelda, puhuti püsahtas vaid seisma, nagu mõtlema millelegi. Aga kui karjane teda tellis, siis ta astus jälle edasi.

„Kuhu te ta viite, kas parki patseerima?“ küsis Sannu.

Viijad ei vastanud. Reemet hoidis ikka veel rohtu peos, et parajal juhul pakkuda seda loomale.

Sauna juures viijad seisatasid. Poisid vaatasid teineteisele hämmastunult: kas „Roland“ viiakse vihelda?

„Vihta polegi kaasas,“ tähendas Sannu ja naeratas, kuigi naeratada polnud nagu sünnis, sest „Roland“ oli haige. Ent poiss ei teinudki nalja tema üle, ta naeris karjast.

Karjane aga oli tõsine ja asjalik. Veel tähtsa-

mana askeldas eit, põsk enesel punnis ja suunurk kollaselt märg.

Vanamees tiris ketist, kuid „Roland“ ei usaldanud sauna astuda, kuigi eit manitses teda vitsaga takka.

Nii ta seisis tüki aega paigal nagu maa külge kinni kasvanud. Kuid siis ta tegi natuke häält, nagu ohkas, ja astus sauna. Ta oli muutunud enese suhtes nagu ükskõikseks, et tehke minuga, mida tahate, mineja ma olen nagunii.

Reemet ja Sannu ei saanud jääda ukse taha. Nad läksid kaasa, et näha, milleks pull sauna viidi. Saun oli kuum, poisid hoidusid akna lähedusse, kus tundus nagu jahedam. Pull seisis pesemisruumis suurena, turjakana, pea ripakil, ükskõikne. Eit ajas mannergus söed hõõgele ja hakkas kõrvetama midagi, mis levitas vänget lõhna. Selle ohvrisuitsu ta tõstis „Rolandi“ nina alla. Pull ei näinud seda märkavatki, püsis reageerimatult paigal nagu kurvameelne raidkuju. Eit kükitas ta ees, endal suu järjest sosistamas midagi, mis jäi poiste kõrvale kuulmata.

Äkki pull nagu ärkas, elu tuli talle sisse. Ta liigutas end ja tegi häält, mis oli nagu endine, terveaegne — hirmusisaldav, ähvardav. See mõjus nii, et Reemet ja Sannu ronisid mööda treppi lavale, kus oli küll kuum, kuid sellega tuli leppida. Karjane hurjutas pulli, kuid see ei aidanud, loom hakkas märatsema. Suitsev sütemannerg läks ümber. „Roland“ jooksis rüsinal nurka — eit sai suuri vaevu jalust ära, karates lavatrepile.

Vanamees katsus rahustada looma oma karjase-
autoriteediga, kärkides :

„Roland, vakka! Mis sa, mädand, tormad!“

Seda karjane hüüdis lavaservalt, kuhu temagi oli roninud. Reemet, kes hoidis ikka veel peos rohelist rohtuusti, viskas selle nüüd alla, lootes seega rahustada looma: pull hakkab seda nosima, talle tulevad teised mõtted pähe, märatsemine läheb meelest. Rohi kukkus patsakana põrandale, kuid „Roland“ ei teinud sellest asjagi, jooksis ühest nurgast teise, ikka raginal vastu seina, nagu ei näeks ta hästi, kuigi tal praegu ei olnud lauda silme ees. Kord ta tuli rüsinal vastu lava, nii et see vabises nagu maa-värina käes. Poisid olid kohkunud, kuid nad ehmusid enamgi veel, kuuldes eite hakkavat palvetama. See paljastas neile, et ka vanemad inimesed on nõutud, ei leia pääsu hädast.

Karjane katsus rahustada looma selle proovitud abinõuga, mis mõnikord oli mõjunud tõhusalt karjamaal. Ta hõikas:

„Sammi, ass, ass, võta!“

Muidugi ei olnud siin karjakoera, kuid vanamees uskus, et seega saab petta pulli, hirmutada. Kuid ei saanud. Sauna kuumus oli teinud looma hoopis hulluks. Ta ei pääsenud suletud uksest välja ning näis muutuvat seetõttu veelgi tigidamaks.

Poisid nägid, et eit sülitas oma tubakajunni suust, nagu kartes, et Issand ei võta kuulda palvetamist säärasest ropust suust. Nüüd ta suu oli tühi, ta vadistas kärmelt ja kärmelt sõnu, mis näisid tulevat pigem automaatselt kui järelemõeldult, kuid mis siiski sobisid hädakohastena:

„Issand, Issand, anna talle tarka mõistust ja ra-

hulikku meelt, anna talle tarka mõistust ja rahulikku meelt!“

Eit kutsus appi nähtamatut jumalat, taat aga ässitas järjest siinolematut karjakrantsi:

„Sammi! Sammi! ass, ass, võta!“

Pull ei näinud ei kuulvat ega nägevat, tormas huupi nagu märatsev pime.

„Ta on hulluks läind,“ ütles vanamees äkki tasa ja imelikult. Seejärel nad kõik kokkusid uue ohu ees, püüdsid olla nii, nagu ei olekski neid. Eit ei hõiganud enam Issandat, taat ei ässitanud koera. Ja poisid? Neile meenus hulk niisuguseid jubedaid hirmutundeid, mida võib sisendada ainult marutõbine loom. Hull koergi pani terve kihelkonna kihama — nemad siin aga seisid hullunud pulli ees! Möödunud aastal nähti marukoera naabervallas, aga kartma hakati Vehklelgi. Inimesed hakkasid nägema marupeni kõikjal. Selja Miili, kes oli läinud Allmetsa marjule, jooksis kord hingeldades sealt välja, ruttas mõisa rukkipõllule teatama kupjale: hull koer magab metsas! Magab sooja päikese paistel kuuse all kõveras, punane. Kubjas mobiliseeris siis kõik teo-
mehed, sammuti pikas reas metsa, vikatid ja hangud käes, Selja Miili kartliku teejuhina kannul. Minda hiilides tasa, et mitte äratada marupeni, kuna taheti tappa une pealt. Sellepärast une pealt, et nii oli vähem hädaohtu. Ning nõnda ta ei pääse põgenema, vaid peab lõpetama oma hullu olemise ja inimeste peletamise. Teade tema surmast vabastab kogu kihelkonna nagu surutise alt. Seda õilsat eesmärki taga ajades nad usaldasidki jätta mõisa töö ja minna mujale, teades ette, et härra ei taple, vaid kiidab

vägiteo pärast. Kui nad jõudsid metsa, nad nägid kuuse all pruuni kogu tõesti. Nad tõstsid hangud ja vikatid löögiks ning hakkasid hiilima lähemale hääletult. Siis aga langesid nende relvad, vajusid alla lõdvalt löögihoota. Kuuse all ei olnud muud kui hunnik käbisid — kuidas see koer mõistis end käbideks pudendada? Meestel hakkas siis endi pärast häbi ja piinlik. Nad olid veidi aega nagu juhmid, leidmata sõnu. Kuid siis nad hakkasid hirnuna Selja Miili üle, kes oli kartnud käbisid. Miili sai tigidaks, ütles, ärge naerge midagi, siin ta ennist oli, ja kui nüüd ei ole, ega see minu süü ole, mina temaga niisugust lepingut ei teinud, et ta uni peab kestma meie tulekuni. Ärkas ja jooksis mujale. Peaks ta mõne põõsa tagant teie sääرده hakkama, siis jätaksite naeru. Nii kurjustas Miili. Kas ta tõesti koera nägi, kes seda teadis. Tõsiasi aga oli see, et marupeni ilmutas end peamiselt naistele, ka mõnele arale mehele. Hull oli teine küll, aga siiski nii kaval ja arukas, et näitas ennast just neile, kes sellest kõige rohkem hirmu tundsid. Vehkle kandi naistel olid üldse harukordselt head silmad iga-suguste peletiste nägemiseks. Vana Mureti Mari oli innukas kirikuskäija, ühtki pühapäeva ei jätnud vahele. Aga siis tuli aeg, kus ta jäi terveks aastaks pühakojast eemale. Seda hirmu tõttu. Külapoes räägiti, et Pariisis on joosnud gorilla loomaaiast. Kuulnud seda, Mari hakkas kohe kartma, sest kui gorilla oli lahti, siis ta võis olla eile seal, täna siin, kes seda Pariisigi teab, kus selle otsad on. Poest kojuminekul Mari oli näinudki kuusiku vahel gorillat, oli hüpanud teine halli kahmakana eemal üle

jalgtee. Sellest päevast Mari hakkas kartma metsateed ja jäi kirikust eemale, kuna muud rada sinna ei läinud. Nõnda sisendas erakordselt hea silmanägemine Vehkle naistele piinavaid hirmutundeid. Kuid hirmuga kiusati teinekord ka siis, kui silmad olid hoopis kinni. Sannu nägi kord marupeni — unes. Tookord ärgates ta oli täis vastikut vaeva. Seda vastikut hirmutunnet tuli temasse nüüdki, kus ta nägi enda ees ilmsi hullu pulli. Loom mõmises segasena ja põrkas nagu pime robinal vastu seinu.

Hädalised saunalaval vaikisid. Ent äkki eit kaotas nagu aru, hakkas karjuma oma vana ja naiselikku häälega jõudsalt:

„Appi! appi!“

Nüüd ta karjus abi inimestelt. Tema kisa oli õigustatud, kuna ainult abi väljastpoolt võis päästada nad ohust.

„Appi! appi!“ hüüdis vanameeski.

Hakkas ühine ja suur appikarjumine, millest võtsid osa Reemet ja Sannugi. Seejuures neid kõiki vaevas teadmatus, kas neid kuuldakse. Saunaga ühes hoones asus sepapada, kuid seal sepp Kaarel kõlistas oma rasket vasarat — kas ta kuuleb?

Ta kuulis ometi. Varsti tuli vari akna taha päikesehelendusse, kaks nõgist kätt ja nägu suruti vastu ruutu. Vaatas uurivalt sisse.

„Pull läks hulluks!“ karjus karjane seestpoolt selgituseks, vehkides käega, nagu aitaks see teha asja mõistetavamaks.

Sepp sai vist aru küll, kuid ta jäi ruudu külge uudishimu tõttu, et näha, milline on hullunud pull,

mis tükke ta teeb. See näis temale kangesti tähtsana, nagu poleks ta kutsutud päästma surmaohuolijaid, vaid jälgima huvitavat stseeni.

„Pull läks hulluks!“ karjus vanamees uuesti, kannatamatult.

Nüüd sepp kiskus oma mustad käed klaasi küljest lahti, läks ära.

Mis abi tema toob? Avab ukse, et pull võiks joosta välja? Kas ta julgeb teha seda, kuna pöörane loom tormaks siis talle otsa? Või jookseb Kaarel härra juurde, tullakse püssiga, pull lastakse läbi akna maha? Nii küsitlesid endamisi hädalised saunalava leitsakus, higised, märjad. Olgu kuidas on, kuid nüüd abi peab tulema, küllap nad väljas mitme peale mingi nõu leiavad, mõtlesid nad.

Sepp ei hakanud selle asja pärast tülitama härrat ega teisi mõisa inimesi. Ta võttis alasi najalt ränga vasara, astus sauna esikusse, avas ettevaatlikult vihuruumi ukse lingist ja jäi seisma. Kui „Roland“ tuli talle vastu, pea madalas, nagu tahaks ta tõsta mehe sarvedele, sepp äigas talle oma ränga vasaraga ägedalt sarvede vahele. Loom varises kohe pikali, tehes tumedat häält, nagu ohates sügavasti. Pikali olles ta pead enam ei tõstnud, jalad aga hakkasid all pekslema nagu protestides kibedasti selle ülekohtu vastu, mis temaga nüüd tehti. Üles ta ennast enam ei ajanud. Sepp seisis ukse vahel, vasar käes, sõnatu. Teised neli vaikisid laval. Nad kõik vaatasid pinevalt, kuidas „Rolandi“ tagumine jalg tagus vastu laudpõrandat kõvasti ja kõvasti, kopsatades — muud häält sel hetkel saunas

ei olnud. Siis aga jäid jalad vaiksemaks ja vaiksemaks, loom enam ei liigutanud ennast.

„Valmis!“ ütles sepp, astudes sammu sissepoole.

Karjane, nagu teisedki lavalolijad, jäi umbusklikult paigale, hõigates äkki:

„Sammi! Sammi! ass, ass, võta!“

See kõlas nüüd tarbetult, üllatas ja tekitas kahtluse, et vanamees on segane, ka hull. Kuid see oli ärahirmutatud inimese ettevaatus: seega taat tahtis proovida, kas pullil on veel elu sees, kas ta reageerib koera-ässitusele. Kuid pull ei võtnud enam jalgu alla, ka selle hüüde peale mitte. „Roland“ oli surnud.

Nüüd hädalised tulid lavalt maha, all ei olnud enam hädaohtu. Eit otsis kohe nurgast oma mannergu näppu, siis jäi vaatama üksisilmi loomale, nagu ei tahaks ta uskuda, et see nii vagusalt lebaja alles äsja sisendas talle surmahirmu.

Pikutavat pulli silmitses tüki aega ka karjane, lausudes lõpuks:

„Niaah, nahka pani toreda looma.“

„Kesse?“ küsahas sepp pooleldi kohkunult, kartes etteheidet endale.

„Räits,“ vastas vanamees. Tema uskus, et see oli metsataguse külamehe kättemaks — tegi looma ära. Kuid külamehe tõeline kättemaks tuli hiljem, siis kui mõisakari oli ühel päeval Taganiidu küüni juures. Räits ilmus äkki metsast, astus luusiva samuga, majesteetliku aeglusega, nagu oleks ta suur saks — kõht õieli — jalutamas.

Teda märgates karjane nihkus lehmade keskele, loomade taha peitu.

Räits ei rutanud. Lähenes nagu laisalt, palja peaga, silmavaade pidevalt siia-sinna põikleval vanamehel.

„Pea kinni!“ ütles ta oma kõmiseva bassiga, sõnadel hammaste kõla juures, sellepärast et sõnad olid jõuga suust välja pressitud:

„Põle aega,“ vastas vanamees, kareldes eemale teise lehma varju.

„Mis sa hüppad nagu ahv! Kui sa mees oled, siis jää mehe ette seisma,“ urises Räits, kes ei viitsinud hakata jooksuma selleks, et püüda vanameest.

„Mis mees mina enam olen,“ alandas end karjane, „vana nagu risuhunnik.“

„Ega see minu süü ole, et sa vana oled. Mina sind nooremaks ei oska teha, sellepärast pead ikka keretäie vastu võtma niisuguse vana konnana, nagu sa oled.“

„Ei minul ole vaja sinult mingit keretäit, mine anna, kellele tahad, mina suren ilma selletagi,“ hädaldas karjane lehma varjus.

„Kas see minu süü on, et sa oma nahatäie teenimise nii vana järgu peale jätsid,“ venitas Räits aeglaselt, nagu naljataks ta. Kuid ta ei olnud väljas nalja pärast. Äkki ta lõi rusikaga lehmale vastu hända, loom hüppas tuikudes eemale, peitupugenud taat jäi kaitseta. Räits kehitas pükse, siis võttis karjase rinnust kinni ja rabas ta mättale pikali. Seejärel ta laskus ise asjalikult põlvili ja hakkas lööma. Kui ta tõusis, vanamees jäi mättale oigama.

Räits kehitas pükse, vaatas kurjalt karjatüdrukule, kes karjus eemal appi, ja sammus aeglaselt metsa tagasi.

Karjane jäi kaheks nädalaks tuppa põdema. Räits muutus mõisarahva silmis veelgi peletavamaks.

Mõisarahva — kuid mitte sakste silmis. Saksad ei teadnud Räätsa Jussist midagi, nad polnud kuulnud tema nimegi. Nagu kõik halva, nõnda hoidis valitseja Räätsa varjugi sakste helgest elust eemal. Mõisa- ja külaharva vaenuvahetused oli neile teadmata. Kui härra kõndis mõnel õhtutunnil väljade vahel — mis muide juhtus väga harva —, siis rabaserval asuv kauge küla näis temale oma punetavate akendega maaidüllil kauni pildina. Jah, sellest külamaastikust hoovas tema hinge pigem rahu kui rahutust. Hoopis teistlaadi tundeid sisendas sama õhtune maastik mõisarahvasse. Sannule, näiteks, näisid külamajad ehatunnil nagu pruunid loomad, kes on laskunud raba ääres varitsevalt maoli, silmad punaselt põlemas — oota aina, millal nad hüppavad üles ründama mõisa. Tõsi, 1905. a. oli härragi vaadanud umbusu ja hirmuga külakaugusse. Oli vaadanud ja oli sõitnud siis kogu oma perega linnamüüride varju. Seal ta oli hakanud nokitsema puusepatööd, õppima ametit oma korteri vaikuses. Seda tagamõttega, et kui mõis põletatakse maha, siis tema hakkab teenima tiserina. Säärane oli Vehkle härra. Kuid Vehkle ise jäi tol äreval mässu-

ajal vaikse nurgana suurte sündmuste keerisest kõrvale. Õhtuti paistis metsade tagant kaugusest tulekumasid, mida Vehkle rahvas vaatas hirmuga. Päeval tegid mõisamehed pereõuel laskeharjutusi tuli-uutest revolvritest, mida härra oli saatnud linnast. Aga see oli ka kõik. Ärevad ajad möödusid, ilma et Vehklel oleks midagi juhtunud. Ning just selle tõttu unustati need ajad siin kiiresti, nagu polekski neid olnud. Praegu, kaheksa aastat hiljem, saksad elasid oma rahulikku elu mõisas kõigiti häirimata. Härra pühendas end täielikult perekonnale. Temal ei olnud laialdasi huvisid. Sellega seletub ka asjaolu, et Vehklel ei olnud ratsahobuseid. Sellest rüütellikust spordist ei hoolinud ei härra ega proua. Kui noorhärra sai kümneaastaseks, siis muretseti — eesel. Noorhäärras nimelt tungles ehtsamat mõisnikuverd, tema tahtis ratsutamist. Kuna aga nii väikest rüütlit ei usaldatud lasta hobuse selga, siis tekkis pargiteedele tipsima eesel. Et noorhärra samal ajal tegeles prantslannaga keele õppimise otstarbel, siis ristiti eesel „Amiiks“. See „Amii“ oli niisugune kapriisne sõber, et sa kunagi ei teadnud ette arvata, millal temal tuleb tuju lasta pea jalge vahele ja lüüa samal ajal takka üles. Tagajärjeks oli see, et noorhärra lendas siis alati sadulast välja, kápuli teeliivale. Siis ta oli punane ja vihane — saks maoli, see ei passinud. Aga ta ei nutnud, ta oli kange poiss. Ta õppis ratsutamist hoolega edasi ning härra tundis pealtvaatajana ta edusammudest rõõmu.

Tõesti, Vehkle härra oli passiivne inimene, kes tundis end küllalt õnnelikuna, elades kitsast pere-

konnaelu. Sellepärast ei olnud temast jahimeestki. Vahel peeti küll Vehklelgi jahti, siis kui siia sõitis kokku mõisnikke mujalt. Kuid Vehkle härra ei hii- lanud neil jahtidel kunagi oma kütiosavusega. Ta vabandas end halva nägemisega, peamiseks põhju- seks aga oli huvipuudus. Kuna temal jahikoeri ei olnud, siis käsutati kokku poisikesi, kes karjudes ja kivitükke vastamisi plaksutades võtsid metsad läbi, ajades saaki küttide püssitorude ette. Muide säära- seid jahte peeti väga harva, nende algatajaiks olid vöö- rad, härra omal initsiatiivil niisugust asja ette ei võtnud.

Härrat ei huvitanud isegi see, kuidas arenesid tööd laiadel mõisapõldudel ja heinamaadel. Vähe- malt ta leppis siin selle informatsiooniga, mida sai valitsejalt. Sakste jalutuskäigud piirdusid peamiselt rohuaia ja pargiga. Suvepäevil nad tulid vahel aed- nikule appi kastma lilli. See töö meeldis neile. Nõnda elas Vehkle aadlipesa oma idüllikat elu maa- vaikuses, ilma et oleks palju tülitanud oma olemi- sega rahvast. Ometi elas rahvas sissejuurdunud saksahirm. Kui istuti õuetrepil õhtuhämaruses, tun- nil, mis oli tööinimese enda päralt, ja kui siis mär- gati eemalt tulevat saksa — kogu pere lipsas peitu tupp. Sakste jalust ära. Säärane oli mõisarahva hingeelu. Kuid kas oli see hirm saksa ees? Ei, see oli pigem nende uhkus, mis otsis kõikjal kõver- teid, et pääseda saksa kummardamisest. Igatahes oli kõigil kergem hingata neil päevil, kui saksad olid sõitnud ära. Seepärast oodati ka sügisel huviga seda päeva, mil saksad kolisid mõisast talveks linna.

Tänavu see päev oli augusti lõpul. Õhtul enne seda oli mõisas pidu.

Kuu paistis heledasti ja aednikumaja valgel müüril olid vahtrapuu lehevarjud mustad ja liikumatud nagu joonistatud. Reemet seisis väljas maja nurga ääres. Seisis ükski. See oli tema viimane õhtu Vehklel, öösel ta pidi alustama sõitu linnakooli. See oli poisi esimene lahkumine isakodust. Nüüd poiss seisis väljas ja vaatas, kuidas kuu valas oma nukraks tegevat surnud valgust mahajäävatele mängumaadele, nagu selleks, et süvendada tema lahkumismeeleolu.

Poiss seisis veel viivu paigal, siis võttis maast roika, läks sellega kõndima kastanite alla, kus oli pime, läbi paksu lehestiku nõrgus teele vaid üksikuid valguselaike. Siin puude all mängides oli möödunud Reemeti lapsepõlv. Kuid ta ei mõelnud sellele, tema polnud rauk ega elust lahkuja. Tema oli elluastuja. Ta ajas vilet, torgates käigu taktis roikaga teepinda.

Kastanite varjust ta sammus väljavärasse. Kas see oli hüvastijätt tuttavate paikadega? Või tahtis poiss lihtsalt vaadata kuuvalguses kumendavat välja? Roigas peos, ta seisis tüki aega paigal. Kaugel oli mets nagu must müür, ees valgustatud põlud. Veskimäe nuka tagant paistis teomaja katus, mis oli hele nagu hõbedast. Valgustatud maastik oli säärane, et seda võis vaadelda lõpmata. Kuid Reemet kiskus enese minema, läks oma roikaga kolama lillepeenarde vahele. Valge pink helendas põõsa varjus, kõrged lehiskuused venitasid oma musti varje üle rohuplatside lossini. Lossi teise ja kolmanda korra aknad olid valgustatud, täna olid siin külalised. Võõras kutsar oli pereõuel, ajas

Vehkle rahvaga juttu. Reemet sinna ei läinud. Ta kõndis tiigi kaldal. Seal, kus trump viis üle tiigi aeda, ta kohtas Sannut, kes oli märganud toas ta puudumist ning oli tulnud teda otsima, et viibida vennaga. Kahekesi nad läksid sinna, kus puude all pimedikus oli keldrimägi. Seal magasid kanad põõsastel. Poisid kõnelesid sosinal. Mitte sellepärast, et ei tahtnud segada kanade und, vaid sellepärast, et neil tekkis kuri nõu. Õieti see oli Reemeti nõu. Sannu keelas sosinal, jäädes eemale. Kuid Reemet elas oma vallatusaegu, ei tahtnud loobuda vembust. Ta hiilis vana sirelipõõsa alla, võttis tüvest kinni ja raputas. Kanu sadas okstelt alla, nende kaagutamine kajas õhtuvaikuses appikarjena ja kaebusena. Poisid jooksid müdinal minema, põgenesid pargi valge sillani. Seal seisatasid, südamed põksumas, näod õhetamas kiirest jooksust.

„Mis sul viga,“ ütles Sannu, „kui virtin tuleb homme riidlema, sa oled juba linnas.“

„Mis häda sulgi on,“ vastas vend, „ütled, et Reemet tegi.“

„Mis ajast mina äraandja olen?“ päris Sannu.

„Kui isa hakkab naha peale andma, siis ütled ikka ära.“

„Ei ütle.“

„Ütle ikka — ega mul selle vastu ole.“

„Ei ütle.“

„Aga mina ju tegin, ega sina teind.“

„Mina ei hakka sinu peale kaebama.“

„Seda ei ole, et sina laseks ennast peksa ja peaks ikka suu.“

„Aga on.“

„Mis sul viga kangelast mängida, sa tead, et ma sõidan ära, ma ju ei saa teada, mis sa isale ütled.“

„Kui ei usu, jää koju.“

„Kui ma koju jääks, siis sa ehk peaksid suu minu pärast.“

„Pean muidu ka.“

„Ei pea!“ põrutas Reemet kannatamatult. Talle ei meeldinud, et noorem vend upitas enese sõnadega kadestamisväärt kangelaseks.

Ka Sannu oli muutunud kärsituks. Kärsituks sellepärast, et vanem vend püüdis kiskuda umbusaldades maha tema voorusi.

„Ise sa ei pea!“ pahandas Sannu.

Solvununa Reemet kargas venda karistama. Noorema suu pidi jääma kinni juba sellepärast, et ta oli noorem.

Vennad rabelesid ähkides kuuvalgel. Sannu teadis, et ta ei suuda vanemat venda maha prantsutada, kuid ta katsus siiski õnne, torgates jala taha. Ning täna juhtuski see, mis seni oli juhtumata: Reemet kukkus alla. Ent ta keeras enese teisel hetkel peale, pigistas nii, et noorem vend ei saanud ennast liigutada. Sannu tundis end vangina, tundis venna jõudu, mille vastu ta oli võimetu. See oli vanema venna õigus.

Säärane oli vendade lahkumisõhtu.

Tuppa nad tulid üksahaaval, heitsid magama, kõnelemata teineteisega sõnagi. Öösel Sannu ei kuulnud venna ärasõitu, ta magas kõvasti. Ärkas alles siis, kui toa uks keerati väljastpoolt lahti, isa tuli aiast pidama keskhommikutundi. Ema ja Reemet olid siis juba linnas.

Isa tegi tule pliidi alla, hakkas keetma kohvi. Äkki koputati uksele. Isa nagu ehmus, haaras toollilt ajalehe ja laotas selle lauale varjama toitu. Seal oli leiba, võid ja sinki — kõik ausalt teenitud, midagi polnud varastatud. Aga Jaagu kui põlise mõisa-teenija hingeelu oli säärane, mis ajas peitma oma elu võõra pilgu eest.

Laotanud lehe lauale, pöördus Jaak ukse poole, lausudes: „Sisse!“

Kuigi ta veel ei näinud koputajat, ta ilme oli ometi murelik. Ta teadis kogemuste järgi, et hea pärast tulijaid on vähe, harilikult aga tullakse kas käsutama või riidlema.

Sannu tõmbus tagatuppa. Tema oli nii kasvatatud — poe võõra tulles nurka. Aga võib-olla leidis temas säärast nurkapugemisvaimu niigi, pärimise teel. Kui ta oli pisike, ta pages võõra inimese tulles voodi alla ning ei väljunud sealt enne, kui võõras lahkus. Lamas kõhuli pimedas, kibe tolmulehk ninas, kangutades ajaviiteks tikuga põrandalaudade vahelt mustust.

Tänane tulija oli virtin. Ta kandis hallikirjut soengut, oli riidetatud nagu alati musta, kuid ta lihav nägu punetas praegu rohkem kui harilikult. Ta oli vihane, öeldes:

„Teie poisid on käinud eile kanu raputamasa — et see oleks viimane kord, muidu ma pean kaebama prouale.“

Ütles need sõnad ja lahkus.

Jaak seisis veidi jahmununa eestoas. Ta oli erutatud. Tal ei olnud täit selgust, mida poisid olid teinud, mis tähendas õieti „kanu raputamasa“, kuid

seda ta taipas, et oli tehtud midagi halba ja keelatud, niisugust, mille pärast virtin ähvardas minna kaebama prouale. Ons seda veel vaja, et saks tuleb silmle, mõtles Jaak. Niisugusest hirmust erutatuna ta kargas tagatuppa, lõi oma viis töösõrme Sannu juustesse, siunates :

„Sa, vaendlasekere, ei oska nagu kord ja kohus elada, mis häda sind sinna kanade kallale ajas!“

Sannu ei vastanud midagi, kuigi ta oleks võinud öelda, et seda tegi Reemet, mitte tema. Kuid ta ei öelnud, püüdis vaid vabastada end isa käest. Jaagul ei olnud ei vitsa ega rihma, sellepärast ta andis paar tulist palja käega. Ning sellega karistamine seekord lõppeski. Isa polnud täna kogu hingega peksu juures, kuigi oleks võinud arvata, et ta annab Sannule kahekordse keretäie — ka Reemeti eest. Tegelikult aga pääses Sannu kergemalt kui muidu. Nüüd, kus Reemet oli ära, näis Sannu olevat isale armsam. Jaak oli endamisi mõelnud oma elukäiku, mõistes, et möödab on see kuldne aeg, kus lapsed olid väikesed, nad elasid kõik koos ja hinges oli hea rahu. Nüüd on ajad nii kaugel nagu lindudel, kus poeg lendab pesast välja, pesa jääb tühjaks ja igavaks. See on mõisateenija laste saatus — varajane vanematekodust lahkumine. Tõsi, Jaagu pojad oleksid võinud elada kodus täismeestena, teenides aedniku tööpoistena. Nii oleks püsinud pere koos, üks poegadest oleks astunud hiljem isa asemele. Niisugused olid Jaagu mõtted ja soovid. Kuid Riina oli selle vastu, tema unelmad taotlesid poegadele paremat elu mujal. Olgu nõnda, mõtles Jaak ja ei vaielnud naisele vastu, teades, et naisel on õigus.

Nõnda mõistis Jaak, et aastate minnes saabub päev, kus tuba jääb tühjaks ja igavaks — lasteta. Sääraste mõtetega ta ei saanud olla kuigi kuri Sannule, kuigi teda hirmutas virtina ähvardus kaevata prouale.

Sannu seisis akna all, ta nägu oli mossis ja juuksed sasiitud. Ta silmad olid veidi punased, kuid ta ei nutnud. Aga kui ta mõtles sellele, et ta ei reetnud venda, vend aga ei uskunud seda eile, tuli kallale, tarvitas isegi vägivalda — Sannu silmisse tekkisid pisarad.

Pärast keskhommikut, kui isa oli läinud tagasi aeda, Sannu rinnutas aknalaual ja püüdis tusesena kärkseid. Äkki ta märkas, et kutsar sõidab treppi, sõidab lossi ette, neli sõiduhobust tantsimas tõlla ees. Sannu väljus ja peitis enese sirelipõõsasse, jäädes ootama. Ta märkas, et mõisanaisi ja lapsi on puude taga ja majanurkade ääres, kõik ootamas sakste ärasõitu, vargsi, nagu oleks ärasõidu vaatamine keelatud. Ei, see polnud keelatud, kuid vahtimine polnud sünnis, nii arvas rahvas. Oodati ligi tund aega. Siis hakkas paraadkoda kõlama saksakeelsest kõnест, tulid teised trepile. Sannu vaatas teraselt — seda peamiselt jälgisid ka teised — et nad kõik ikka istuvad sõidukisse, kõik saksad sõidavad ära. Kui kõik, siis oli ärasõidust kasu, siis oli tore teadmine, et nüüd nad on ära, rahval oli nagu vabam olla, kuigi seda vabadust ei kasutatud millekski. Väärt asi aga oli teadmine, et nüüd ollakse saksteta. Sannu nägi hästi, nad kõik pugesisid tõlda. Tore, mõtles poiss, nii kui tõld läheb veerema, silkan aeda ja ütlen isale uudise. Seejuures Sannule ei meenenud sugugi äsjane tüli isaga.

Kabjaplagina kaugenedes jooksis Sannu aeda, hüüdes isale rõõmsalt:

„Saksad sõitsid ära!“

Seda kuuldes Jaak igatses kohe piipu, kükitas peenra äärde ja läitis oma tubaka hõõguma. Seda ta tegi nüüd rahuliku südamega. Ei olnud karta saksa tulekut. Saksa tulles ta oli vahel kukutanud piibu suunurgast käe kaudu taskusoppi, jõudmata koputada tühjaks põlevast tubakast. Ta ei teadnud, kas härra pahanduks tema piibu pärast, kuna härra polnud teda kunagi tabanud sellelt teolt, kuid ta ise pidas ebasüüdsaks näidata saksale töö ajal oma suu ajaviidet.

Nõnda, nüüd nad olid siis läinud, kogu talveks. Seda oli hea mõelda, kuid Jaagule see mõte ei sosis-
tanud võimalusest logelda. Seda ta ei himustanudki. Tema sundijaks, alatiseks tagantõhutajaks oli töö ise. Ning tööd olid kõik kohad täis. Mure ei and-
nud rahu selgi tunnil, mis oli une pärast. Mõnel kargel ja vaiksel õhtul Jaak uuris taevast, käis jär-
jest silmitsemas kraadiklaasi: kas ta tõesti täna tuleb kallale, esimene öökülm? Aias aga oli palju säärast õrna kraami, mis kartis härmatishõbedat — surma. Jaak oli valvel nagu haigevoodi ääres. Kuu paistis ja õhk oli armutult tuuletu, punane elavhõbe langes kraadiklaasis, kuid veel oli mõni pügal sooja, ning Jaagu pilk otsis lootvalt mööda taevalaotust: vahest kerkib kuskilt pilv? See tooks tänaseks pääsemise. Ent taevas oli täis tähti ja säras nagu jää. Südaööl selgus, et külm tuleb. Jaak äratas tööpoisid, nad läksid tööle kuuvalgel: koristama, varjama, katma. Aed oli Jaagule nagu

oma laps, kelle eest hoolitsema ajab armastus ja vaist. Mis tähendas siin aednikule härra. Tema äraolek ei vähendanud Jaagu töökoormat. Aiamüüri taga vahtrate kollaseks muutudes käis peenramullas kibe koristamistöö. Kupjaks oli aeg-ajalt pea kohal kõrguses kõlav rändlinnu põgenev hääl, tuues teate, et lumi on ligi, tuleb kiirustada.

Hommikuti oli põõsaste taga madal ja kollane sügisvalgus, mille tulek hakkas iga päevaga ikka enam ja enam hilinema. Noored kuked kiresid heledalt laudas — enam nad ei maganud väljas põõsastel nagu veel pimedail augustiöil. Oravaid tuli metsadest aednikumaja ette sööma kastaneid. Aiamüüri taga langetasid vahtrad oma kollaseid lehti, nende raagunud alumiste okste külge jäi kõlkuma vaid viljakõrsi, mis olid hakanud sinna koormatelt siis, kui olid veopäevad. Nüüd olid niisugused päevad, kus vahel kuuldus karjaia poolt tapetava sea kisa. Oli hiline sügis. Kuid lilled, mis olid istutatud sakste jaoks, õitsesid kohusetruult edasi. Nemand näisid olevat õndsas teadmatuses sellest, et nende olemine on muutunud nüüd juba mõttetuks. Nii mõnelgi neist oli julgeid tulevikukavatsusi, lehtede varjus noori punge, milledest oleks jätkunud õisi kas või jõululaupäevani. Kuid ühel päeval hakkas lemmetama lund. Seda hõljus kõrgusest alla aeglaselt, nagu unes. See oli nagu hällilaul, mis suigutas looduse talveunne. Kui Jaak tuli aiast tuppä, oli maa valge, lume alt hakkas silma jorjeni mustarohelisi varsi ja üks roosa nelgiõis, mis oli nagu tumm appihüüd. Jaak tõstis õie näppude vahele ja tuli tuppä. Ta jäljed jäid teele mustadena.

Nõnda tuli talv Vehklele.

Riina pani raamatud ja piimapudeli vahariidest seljakotti — Sannu läks vallakooli. Kui tulid suured tuisud, ronisid hanged üle kõrge kivimüüri aeda — Jaak oli jälle mures. Vaenlane piiras tema kindlust talvelgi, hanged olid jänestele sillaks, mida mööda nad pääsesid aeda õunapuude kallale. Jaak kõndis ringi oma vana püssiga ja võttis appi muu sõjakavaluse: ta kaevas müüri äärde hange sügavaid auke, mis olid mehele üle pea. Need ta kattis pealt õlgede ja heintega. Need ta pani püüdma jäneseid. Oijah, muret oli Jaagul talvelgi.

Õösel oli tuisanud. Hommikupimeduses Jaak rookis aedaviiva jalgraja lahti ja pani siis kasvumajas ahju küdema. Kui päev juba valendas, tuli kasvuhoonesse tüdruk Mai. Tema oli teomehe tütar, teenis mõisas karjatüdrukuna, kuid ei elanud „karjakarude“ toas, vaid suures sakste majas. Seda virtina armust. Jäädes sügisel üksinda tühja lossi, tundis emand igavust ja hirmu ning võttis Maie lossi. Sellepärast Maie, et Mai oli lodevate elukommetega. Tema jäi meestele jalgu. Et meelitada talveigavuses mehehõngu lossi pimedasse võlvkäiku, selleks virtin kasutas Maie nagu sööta. Mai oli pehme ja uimane, ta silmad olid peaaegu kinni ning ta nina kahises nagu samovar.

„Näh,“ naeratas Jaak, „mis sina seia otsisid?“

Tüdruk lausus oma vesise suuga läbi nina aeglaselt:

„Virtin saatis ütlema, et saksad sõidavad täna seia — praegu oli linnast helistatud.“

„Las nad sõita,“ naeris Jaak, „mis mina sinna parata saan, ega ma neid toobripuuga või tagasi peksa.“

Tüdrukku ilme ei muutunud, tema nagu ei taibanud nalja. Ta lausus:

„Virtin ütles, et kärner peaks teed lahti ajama.“

Jaak kostis tüdruku narrimiseks:

„Ütle aga virtinale, et kärner ei tee midagi.“

Maiega ei kõneldud tõsiselt kunagi. Tema oli loodud nagu naljatamise ja narrimise jaoks.

Saksad veetsid jõulud mõisas. See oli nende traditsioon.

„Et just täna,“ ümises Jaak endamisi, kui tüdruk oli lahkunud. See oli tema arust pahasti sellepärast, et Riina oli sõitnud linna tooma Reemetit pühadeks koju. Nii oli aednikuhobune linnas. Kuid olgu, mõtles Jaak, katki pole midagi. Ta küsib kupjalt mõne teohobuse, neid nokki oli tallis konutamas külluses. Jaak torkas piibu suunurka, tiris tikuleegist tule tubakasse hõõguma ja läks pereõuele.

Seal aeles moonakaid regede ümber. Nad olid pastaldes, nende kehvad riided olid luitunud, ebamäärast värvi, paigatud. Nende näod olid verevaesed ja kolkunud. Nemad ilmusid hommikuti mõisa Vuadumäelt, kus asus teomaja. Teomaja oli maailm omaette, mis ei sobinud ei mõisa ega külla, asudes seepärast nende kahe vahel. Vuadumäe õuekink oli varakevadest hilissügiseni rikkalikult täis poolpaljaid röpaseid lapsi. Talveks surusid hanged lapsekarja tubadesse. Iga moonakapere jaoks oli ainult üks tuba, kus õhk oli paks, põrand haises laste uriinist ning väikeste põrandakastjate järg ei lõppenud ega lõppenud, kuigi kolletanud moonakapaar ise vananes. Rahvas elas teomajas tihedalt koos ja ajas kuidagi läbi. Emad riidlesid laste ja

naabritega, isad ilmusid õhtupimedikus koju sööma ja magama.

„Mis te siin kõõlute!“ lausus Jaak naljatoonis moonakatele. „Härra jõuab iga silmapilk seia.“

See oli uudis, kuid moonakaid see palju ei huvitanud, vaevalt kunagi oli neil kokkupuudet härraga. Nad rakendasid hobuseid regede ette, et sõita rappa turbaveole. Saks sinna ei tule. Kuid seda nad teadsid põliste kogemuste järgi, et jõulu teisel pühal härra ja proua sõidavad Vuadumäele, tuues teomajja kingitusi. Kuuldes nüüd, et saksad sõidavad mõisa, ei tundnud moonakad hirmu, mida Jaak tahtis neile sisendada, — tundsid pigem rõõmu.

„Kus on kubjas?“ küsis Jaak moonakailt.

„Toas,“ vastati.

Kubjas istus laua ääres ja võttis oma perega hommiktoitu, milleks olid praetud kartulid, panniga keset lauda.

„Jätku leiba!“ lausus Jaak ukse vahelt kombekalt, „saksad sõidavad täna seia.“

„Või täna sõidavad,“ imetles kubjas. See oli neile talveigavuses uudiseks.

„Näe, kästi teed lahti ajada,“ jätkas Jaak, „saan ma siis mõne noka lumesaha ette? Mu oma läks linna, poiss vaja pühadeks koju tuua.“

„Teie Reemet ka nüüd nagu saks,“ ütles kupja madam naeratades. „Sügisel sõitis sakstega ühel ajal ära, nüüd tulevad jälle seltsis tagasi. Tema elu seatud nagu saksa järje peale.“

„Eks kool ole selle aja nõnda seadnud,“ vastas Jaak, seistes endiselt ukse all.

Kubjas lõpetas söömise, pühkis punase taskurätiga rasvaseid vurre ja astus ühes Jaaguga välja. Juhatas tallis hobuse kätte. Aedniku tööpoiss August rakendas selle lumesaha ette ning hakkas ajama teid lahti. Eemal ta peatas hobuse, hõigates küsida :

„Kärner, pean ma metsa ka minema?“

Mets — see oli ühtlasi ka mõisa pargiks, kus olid kilomeetritepikkused teed, millede korrashoid oli aedniku hooleks.

„Tõmma aga neile kõik kohad lahti, las nad siis joosta siin risti ja põiki,“ naeris Jaak, sammudes pereõuelt tagasi kasvumajja. Siin ta istus sooja lõõri äärde palmi alla ja hakkas punuma korvi. Tunni pärast tuli siia ka tööpoiss August — teed olid aetud lahti. August hakkas punuma teises ruumis lavamatti. Neil oli talvelgi palju tegemist.

Keskpäeval, kui Jaak mõtles just hakata minema tuppa, August teatas :

„Keegi tuleb.“

Nad vahtisid läbi lumiste klaaside välja, tundes tulija ära korruga: see oli härra. Või juba siin, mõtles Jaak, libistas piibu taskusse ja kahmas korvi-töö uuesti kätte.

Tulnud kasvumajja, härra naeratas, tal näis olevat hea meel viibida jälle Vehklele, näha oma aednikku. Ta silmitses palme, vaatas teises ruumis loorberipuid ja ütles äkki Jaagule :

„Sinu poeg oppima linnas fäga hästi.“

„Ei ma tea selle kohta midagi öelda,“ vastas Jaak, „ta pole veel koju jõudnud.“

„Kas sinu tahap temast üks professor koolitama?“ küsis härra ja andis naeratusega märku, et selle

küsimusega ta teeb oma aednikule nalja. Ometi hakkas sealt Jaagu kõrvu natuke nagu pilget ja juhmi imestust, et misjaoks sinusugune tahab anda oma lapsele nii palju kooliharidust.

Jaak vastas naeratades :

„Eks see ole ta oma pea teha, ega minagi praegu tea, mis temast ükskord saab.“

Õhtupimedikus „professor“ jõudis emaga koju. Ta oli vormiriietuses ja näis säärasena Jaagule nagu keegi võõras ja tähtis, kellele lähened lugupidamisega. Vaata poissi, mõtles Jaak, vägisi ajab enese nagu mingiks saksaks. Jaak tundis pojast heameelt. Rõõmu seda enam, et härra oli poissi kiitnud. Reemet oli oma vanematele uhkuseks.

„Härra ütles,“ lausus isa, „sa pidada koolis usinasti õppima.“

„Härra?“ imetles Reemet. „Mis tema teab minu õppimisest?“

„Nõnda ta mulle täna rääkis. Naljakas küll, et minu ja mu laste elu peab temale kõik nii täpisealt teada olema.“

„Eks ma ole seda ikka öelnud,“ lausus Riina, „temale susitakse kõik ette, tee, mis sa iganes teed.“ Seejuures Riina vaatas umbusklikult seinale, meenutades seinatagust vaimu, nagu tahtes sellega teha asja mõistetavaks. See siin, teised taolised mujal, nõnda kantakse su elu saksale ette igast kandist.

„Oli see tal nüüd asi minna kooli küsima,“ arutles Jaak.

„Või ta ise läkski,“ kahtles Riina.

Sannu proovis algul vanema venna vormimütsi pähe, siis hakkas vaatama ta raamatuid.

Reemet aga läks tagatuppa. Ta tahtis olla mõne hetke ükski, et näha jälle lihtsat, kuid armast interjööri, et tajuda kodutunnet. Kuidas siin kõik oli hingestatud, nagu soe lapsepõlve mälestustest. Linnas ta oli igatsenud kodu järele. Selle krohvitud seina järele, mille veeres oli vanemate paarisvoodi. Ülal seinal rippusid kõrvu keisri ja jumalaema pildid. Nende kahe all oli väike mustaraamiline pilt, mis kujutas Kristust ristipuul. Lunastaja ihu oli rohekas, naelahaavadest aga nõrgus tumepunast verd. Eemalt vaadates see polnud nii nähtav, kuid Reemet oli väikesena seisnud põlvili voodis ja silmitsenud pilti lähedalt varakevadisel õhtutunnil sel hetkel, mil punane valgusruut oli seina mööda liikudes jõudnud parajasti pildile. Iga ese toas hoovas elu, Reemeti möödunud noort elu, mis oli vaibunud asjadesse nagu unne. See oli kodu. Reemet tundis kojujõudmisest rõõmu.

Järgmisel päeval ütles Riina oma vanemale pojale :

„Sul nüüd aega on, eks sa mine ka tädi vaatama. Ei tea kas ta on õige haige või, nägin teda täna öösel unes.“

Kas Riina kartis, et pojalt hakkab koolivaheajal igav, otsis talle meelelahutust? Või tahtis ta näidata tädile ja sealsele kandile üldse, kuidas tema poeg on nüüd nagu mõni tähtis asjamees vormiriides? Riina ei olnud edev, kuid uhke ta oli nüüd natuke küll.

Poisid läksid kahekesi läbi lumise tuulevaikse metsa. Nad ei kohanud teel ühtki inimhinge. Onu, põline majakamees, parandas parajasti kodus saapaid, põll ees, käed täis tööd. Temal oli natuke

naljasoont. Reemetit nähes ta viskas käed tühjaks, kargas väledana püsti, kopsas säärikute kontsad kokku ja torkas sõrmeotsad kõrva äärde hallidesse sasisjuustesse, lärmates :

„Traiuselaius!“

Siis ta naeris ise oma nalja, naeris, nii et silmad olid vesised. Pühkis kätt pükste tagumiku külge, andis siis patsi ja ütles Reemetile :

„Sa oled nüüd nagu polkovnik kohe.“

Tädi oli tervise juures, oli vist muidu ennast emale unes ilmutanud. Silmitses Reemetit tüki aega vaikides, siis küsis uudishimulikult :

„Mis sa seal linnas õpid, et sul kohe niisugune munder peab olema?“

Reemet oli nagu mingi päevakangelane. Sannu tundis, et teda nagu ei olegi vanema venna kõrval. Reemet ise aga tundis igavust, vahtis aknast välja — meelsam oli hulkuda metsas kui istuda toas.

„Hakkame minema!“ lausus ta Sannule.

„Ei teil ole ka püsi istuda,“ ütles tädi, kellele nii kiire lahkumine polnud meelt mööda.

„Ei ole,“ vastas Sannu, „me peame nüüd kõik teed ja metsasopid läbi tallama — ta tahab ju näha, kas kõik on vanaviisi. Just nagu peaks maailm kohe oma nägu muutma, kui tema terake kodust ära on olnud.“

Poisid hulkusid tuttavatel teedel ja jõudsid alles pimedikus mõisalähedasse metsa. Sammudes mööda kitsast jalgrada, nad kuulsid äkki metsa alt vaikset sahinat. Nad seisatasid ja kuulasid.

„Keegi saeb,“ ütles Reemet sosinal.

„Pimedas metsas — imelik!“

„See on metsavaras,“ sosistas Reemet põnevalt.

„Olgu,“ vastas Sannu kartlikult, „mis see meie asi on, ega see meie mets ole.“

„Teeme talle hirmu,“ ütles vanem vend, hakates astuma jalgrajalt kõrvale saesahina suunas. Korraks ta vaatas tagasi, et näha, kas vend tuleb kaasa, kuid Sannu jäi jalgrajale, temale see minek näis hädaohtlik.

Astudes edasi nägi Reemet pimedikus hobust reega. Must mehekogu oli saega puu kallal. Mänd oli juba langetatud, mees käristas teda tükeldada üksinda kahemehe-saega.

Reemet tahtis proovida, kuidas mõjuvad tema säravad nõõbid, tema „polkovnikumunder“ metsavargale, kes ikka veel ei märganud teda, selja tagant lähenejat. Hiilinud õige ligi, ta ütles, moonutades hääle mehelikult jämedaks:

„Jõudu tööle!“

Metsavaras viskas oma kogu sirgeks, pöördudes segaja poole võitlusvalmis kiskjana. Ta tumedalt põlevad silmad õgised poissi rohkem tigidalt kui kohkunult. Kohkunud oli Reemet: ta seisis Räitsa Jussiga vastamisi. Kumbki ei kõnelnud sõnagi. Näis, nagu peaks Juss poissi mingiks võimumeheks, teadmata, mida niisugusega peale hakata. Reemet lõi kartma, arvates, et metsavaras võib teha ta vagaseks. Sellepärast ta püüdis naeratada, üteldes:

„Kas saaks ka natuke sooja teha? Kuidas teie üksi niisuguse saega hakkama saate?“

Oma sõbralikkude sõnade kinnituseks ta hakkas sae otsast kinni. Räits aga vaatas talle endiselt

selle julmusega, mis temal oli valmis metsavahi või mõne muu kimbutaja jaoks. Kes aga oli see mundri-mees, seda ta ei teadnud. Ta päris läbi hammaste:

„Kes sa oled?“

„Mõisniku poeg,“ vastas Reemet, arvates, et sõge saksa kallale ikka ei tule.

„Tunned sa, kes mina olen?“

„Ei oska arvata,“ salgas Reemet.

„Pole ka vaja,“ vastas Rääts, võttes nüüd sae teisest otsast kinni. Pimedas metsas polnud kuulda muud kui sae kiiret sihinat, millesse sumbus töötajate raske hingamine. Varsti oli Reemeti pea märg, ta äigas käisega üle otsmiku ja viskas uuriva pilgu ladva poole, et näha, kui palju on veel saagida. Andis veel kõvasti käristada. Kui viimaks puu oli saetud katki, nad hakkasid tegema koormat. Äkki Juss jäi kuulutama. Metsa all rudises lumi, keegi kõndis eemal.

„Pole midagi,“ rahustas Reemet, „see on mu vend.“

„Kas tema on ka mõisniku poeg?“ päris pilkavalt Juss, kes teadis, et mõisnikul on ainult üks poeg.

„Ei, tema ei ole, tema on aedniku poeg,“ vastas Reemet.

„Ah teie olete siis kärneri pojad?“

„Seda meie peame olema küll. Sannu, ega teel kedagi liikumas ole?“

„Ei ole,“ kostis vastus eemalt tasanena.

„Siis muudkui Rääts võib sõitma hakata,“ ütles Reemet suuremeelselt ja lahkelt, nagu seisaks tema võimuses anda kurjategijale armu.

„Või tema tunneb mind,“ urises Juss. „Ei sa karda ka?“

„Ei oska karta. Tean, et Rääts on aus mees, kes ei hakka tasuma head kurjaga. Mina pole teile paha teinud, omateada olin abiks.“

Rääts vaikis. Kahtlemata ta oli meelitatud sellest, et teda oli nimetatud ausaks. Ta ütles :

„Ma te sisse ei näe, mis mehed te olete, kuid teie isa küll ei kõlba koera hanna allagi. Kui te sama verd olete, siis saadate mulle metsavahi muidugi kaela.“

„Ega ma enese peale kaebama lähe,“ vastas Reemet, „mina ju saagisin ka.“

„Eks me näe,“ urises Rääts ähvardavalt, sundides hobuse liikuma.

Nende rajad läksid lahku.

„Head teed!“ ütles Reemet ja tuli Sannu juurde, naeratades tööst õhetava näoga. See, mis ta oli teinud, ajas teda pisut uhkeks ja iseteadvaks. Ta ütles vennale :

„Tegin natuke Räätsa Jussiga sooja. Sa ei julenud ligi tullagi.“

Sannul oli niigi halb, et ta argus oli siin jälle varjamatult esile kistud, seda enam pahandas teda nüüd venna uhkeldamine oma julgusega. Sellepärast Sannu püüdis näidata, et teiselgi ei ole põhjust olla uhke. Ta ütles :

„Häbistad ennast küll kõvasti. Suure hirmuga hakkasid metsavargale sulaseks — palka ta sulle ei maksnud? See pidi ikka hirm olema, mis ajas sind niisugusele teole, mille pärast pannakse vangi — vanglat sa kartsid vähem kui Räätsa. Mina muidugi tundsin ka hirmu — sinu pärast. Olin valvel, et keegi ei tuleks peale, muidu vanem vend satub

oma uhke mundriga sinna, kus talle teistsugune munder selga tõmmatakse.“

Seda Sannu ütles itsitades lõgisevate hammas- tega, tal oli seismisest külm.

Reemet jäi rahulikuks, ta ei tahtnud praegu maadelda, ta nahk oli kuum saagimisest. Tä küsis:

„Mida sa õieti naerad? Ma tegin seda, mida ma tegema läksin ja mida õige mees pidigi tegema.“

„Õige mees ajab rinna ette ja läheb metsavarast kinni võtma, seal aga süda langeb saapasäärde ja õige mees alandub varga tööpoisiks.“

„Kes ütleb, et ma läksin kinni võtma. Kas sa ei mäleta, kui me lugesime „Tasujat“, siis mina ütlesin alati, et mina olen Jaanus. Tema räägib, mina lähen mõisniku kasuks midagi tegema. Mina hakkan eestlast müüma parunile! Tahad sa seda ütelda, ah?“

Nüüd Reemet oli jälle valmis kaklema, ta oli vaimustatud sellest õilsast motiivist, mida ta oli tagantjärele leiutanud oma teole.

„Mis sinul eestlase või sakslase kasust,“ vastas Sannu, „sa vaatad ainult, kuidas ennast kangelaseks puhuda.“

„Kangelaseks? Ma ei ole sellest sõnagi rääkinud. Sinu arust ma tegin pahasti, et aitasin teda.“

„Mispärast pahasti. Ainult et hea tegu tehti hirnu pärast ja kelkimiseks ei jää järele midagi.“

Nõnda vaieldes saabusid vennad koju. Eestoa laual põles kupliga lamp, isa hoidis kahe väljasirutatud käega raamatut endast eemal, lugedes nõnda kaugenägilana, prillid ees. Poegade tulles ta pani sõrme järjesõnale nagu mustale putukale, et ei jook-

seks vahepeal ära, ning ütles siis tulijate poole pöördudes :

„Saite ikka koju ka. Ma juba pidin tulema teid metsa otsima.“

„Pole ju nii hilja,“ vastas Reemet.

„Näh, triiphoone ahi tahab kinni panna,“ meenus äkki isale. Ta tõusis ruttavalt, võttis aknalt kasvumaja võtme ja väljus, et minna aeda.

Emal silmitses Reemetit, kes võttis palitult maha, ning lausus :

„Näe, saepuru, kus sa palitu saepuruseks tegid?“ Seejuures emal ruttas puhastama palituhõlma.

„Saagisin,“ vastas Reemet.

„Mis häda sind saagima ajas?“ päris emal.

„Eks hirmuhäda,“ vastas itsitades Sannu.

„Näh, ei te oska ka selget juttu rääkida. Kus sa saagisid?“

„Metsas,“ vastas Reemet.

Niisugused napid vastused ei rahuldanud emal. Ta arvas, et poisid naljatavad, sest mis saagimist võis neil olla metsas või mujal.

„Kes seal metsas oli, kellega sa saagisid?“ päris ta.

„Räitsaga,“ vastas Reemet võimalikult hooletult ja ükskõikselt.

„Mis lori see on,“ ütles emal, muutudes veidi kärsituks, sest see, mida poeg rääkis, ei tundunud tõenäolisena.

„See pole lori,“ ütles Sannu kõrvalt.

„Sannu oli pealtvaataja, tema sõnu peab uskuma,“ lausus vanem poeg, nagu kartes, et emal teda ei usu.

„Siis sina saagisid Räitsaga puid,“ imetles ema.

„Mitte palju. Sooja naha ikka sai.“

„Mis puud need olid?“

„Männipuud.“

„Näh, kas ma seda küsin. Kelle puud need olid ?

Kus te selle Räitsa juurde sattusite?“

„Eks ta olnud mõisa metsas.“

„Siis ta saagis ju mõisa puid.“

„Nojah, külapuid mõisa metsas ei kasva. Ta pidi sellega kiiresti valmis saama — metsavaht oleks võinud ju peale tulla.“

Ema jäi tummaks, ta ei osanud midagi öelda. Ta võttis endale natuke aega, et koguda end ütlemiseks. Mis rumala teoga see Reemet hakkama oli saanud !

„Mis tükke sa nüüd tegema hakkad, ei see ole hea sedaviisi!“ kõneles ema vaikselt, kuid tungivalt. Sellepärast vaikselt, peaaegu sosinal, et talle meenus seinatagune: kas see ehk kuulis nende juttu, seda hirmsat asja, mida keegi ei tohi teada? Tõsi, vahesein oli ju paks, aga mine tea õelust, kuidas ta seal kuulab või on, ehk aga on uuristanud augu seinasse, kõrv õhukesel kohal, kuuleb kõik.

Riina oli umbusklik. Ta läks seinaga äärde ja tegi käega poegadele märki vaitolemiseks. Siis ta kuulatas. Seinaga taga kuuldus vaikset jutukõminat. Riina rahunes, mõeldes: söövad teised vist õhtust, ei ta ole kuulnud midagi. Siis ta pöördus jälle manitsema poega, öeldes:

„Ei see ole ilus, teinekord ära niisugust asja enam tee.“

Reemet aga otsis oma teole õigustust, kõneldes :

„Ema, kas see on ilus või õige, et mõis on kiskunud paremad metsad ja põllud enda kätte, küla rahval pole muud kui rabaservad, kus ei kasva ei õiget puud ega ole õiget põldu?“

„Räägi ometi tasem!“ hoiatas ema, sest poja sõnad tundusid talle niisuguse mässujutuna, mille pärast 1905. a. lasti inimesi maha. Ta ütles :

„Olgu kuidas on, ega sina tohi siin uut seadust tegema hakata. Sa vaata, kuidas sa oma kooliga hakkama saad, — ei sul ole siis mõisa ega külaga tegemist.“

Kojas kuuldus astumist, isa oli jõudnud aiast tagasi, kraapis luuaga saapaid lumest puhtaks. Ema sosistas poegadele kähku ja keelavalt :

„Et te temale sellest sõnagi ei hinga!“

Nii jäigi see lugu Jaagu eest varjule. Tema vaatas Reemetile endiselt rõõmuga, et on teine ikka tubli poiss, sakski kiitis teda.

Isarõõmuga uneles Jaak ka jõulu esimesel pühal, kui oli saabumas see tund, kus nad pidid minema sakste juurde jõulupuule. Sinna olid kutsutud kõik mõisateenijad ühes oma peredega nagu alati. Et Jaak oma poegadega tahtis trumbata teisi üle, uhkeldada nendega sakste ees, ilmnes tema sõnadest, mis ta lausus ootamatult :

„Poisid, minge jookske natuke õues ringi!“

„Miks?“ küsis ema imestunult. „Teevad jalad märjaks.“

„Neil siis paled ilusasti punetamas,“ vastas isa naeratades. Ta tahtis, et sakste saali minnes pojad oleksid värskeilmelised ja tervisest punetavad.

Reemet oli jõudsa kasvuga, aga ta nägu oli kahvatu. Küllap see õppimine seal linnas mõjub, mõtles isa. Poja kahvatu nägu aga häiris teda, kuna see võis tekitada teistes arvamise, nagu oleks poiss haige. Jaak tahtis, et poeg jätaks laitmatu mulje terviseigi suhtes — ta kiiduväärt õppimine oli sakstele juba teada. Nüüd ta vaatas poegadele: kas nad võtavad tema nõu kuulda, kargavad õue jooksma nägu punaseks. Reemet aga ütles aeglaselt:

„Ega ma jõulupuule ei tule.“

„Noh?“ ehmus isa arusaamatuna.

„Mis juttu sa nüüd räägid?“ päris ema.

„Ma ei tule,“ ütles Reemet ning nüüd ta toon oli juba kategoorilisem.

„Mis sul siis on, et sa ei tule?“ küsis isa erutatuna.

„Ma pole ta teenija ega moonakas — mis ma sinna otsin,“ vastas Reemet ning ta häälest kuuldus, et ta asub kaitsema oma seisukohta aina jonnakamalt.

Aga kuidas võis Jaak minna jõulupuule pojata? Kus on kärneri Reemet, vaatavad teised ja küsib saks. Mida Jaak pidi neile siis kostma? Ei, ta ei tahtnud säärast pahandust. Ta ägestus, ta oleks võtnud meeleldi püksirihma ja peksnud jonnija kuulekaks, kuid poiss oli kasvanud kuidagi soliidseks, nii et Jaak ei sõandanud enam käsitsi talle kallale minna. Kuid sõnu ta ütles nii kärkivald, et Riina astus hädailmel vabele manitsema juttu tasemaks, sest seinatagune võis kuulda ja irvitada, et kärneritoas on rahupühal suur riid.

„Ole ikka mõistlik!“ sosistas ema Reemetile, „mis sa neist sakstest siis kardad, et sa eemale hakkad hoidma.“ Ema sõnad kõlasid julgustavatena, ta vist arvas endamisi, et Reemet kardab minna saksa silma alla selle teo pärast, mis ta tegi Räit-saga.

„Mina neid ei karda,“ naeris Reemet noorusliku uljusega.

„Mis su sisse siis on läinud, et sa nii tormilt tõrgud?“ porises isa.

„Mina ei taha nende kätt lakkuda!“ vastas Reemet. Ta huuled olid torus, silmad vaatasid kulmude alt kurjalt — ta oli valmis võtma vastu igasugust rünnakut.

Mõisasaalis tuli suudelda kingi eest härra ja proua kätt. Reemetile see tundus tänavu alandavana. Sellest momendist, kus ta oli vennaga vaieldes leiu-tanud rahvuslikud motiivid metsavarga abistamisele, temas oli nagu ärganud rahvustunne ja uhkus.

„Kui koledad sõnad tal suus ei ole, kas kool seda õpetab, hirm tuleb peale,“ pahandas isa. Poiss kõneles sakstest lugupidamatult ja näis seetõttu kasvatamatuna.

Kust niisugune vaim ta sisse on tulnud, ega ometi koolist? mõtles murelikuna emagi. Mõtles ning tundis ennast nagu süüdlasena, nagu Reemeti poolt petetuna, sisseveetuna, sest tema oli see, kes pani poisi linna kooli. Poisist pidi saama hästikasvatatud inimene. Aga nüüd ta kõneles tagedalt saksavastaseid sõnu nagu mässaja.

„Ega saks sulle paha soovi. Ja ega see sul tükki küljest võta, kui sa ta kätt suudled,“ manitses ema

Reemetit mõistlikumaks. Isa püüdis mõjutada teda seega, et kujutas end nagu tema ohvrina, öeldes:

„Kas mina pean hakkama sinu pärast kallil pühhal valetama — mis ma talle muud öelda võin, kui et sa oled haige.“

„Minu pärast sa ei pruugi valetada,“ vastas Reemet, „räägi aga tõtt.“

„Või räägi tõtt,“ kärkis isa, „kui ma seal sinu sõnad suhu võtan, siis olen mina leivakannikast lahti ja sina ühes minuga. Kuhu me siis lähme? Meiesugune ei tohi alati tõtt keelel kanda. Mõtle mis sa mõtled, aga hoia keel tugevasti hammaste taga.“

„Tasa, tasa!“ hoiatas ema ja kuulatas seina taha. Kuid seal oli kõik vaikne, ema mõistis, et sealne rahvas on juba lahkunud toast, läinud jõulupuule.

Aeg oli minna neilgi.

„Võta ometi aru pähe,“ kõneles ema, „kuidas sa üksi siia tuppa jääd!“

Jaak oli pahane, ta ei kõnelnud enam sõnagi. Kiskus mütsi pähe ja väljus. Talle järgnes ema Sannuga. Riinal oli imelikult kurb mõelda, et poeg peab jääma rumala jonniga pärast üksi tühja tuppa, sellal kui nemad lähevad saama rõõmu. Aga tänavu nagu polnudki rõõmu, pigem oli hirmu: mida ütleb saks?

Nad astusid kolmekesi mõisa köögi ukse kaudu keldrikorra võlvkäiku, tõusid sealt keerdreppi mööda virtina juhatusel esimesele korrale ja sammusid kiki-
varbail läbi saksaliselt lõhnavate tubade saali suhu. Nemad olid viimased tulijad. Kõik teised seisid juba saali ukse tihedas hunnikus, keegi ei tahtnud ega

julgenud astuda sissepoole. Kõikide silmad vaatasid tohutusuurt jõulupuud ning laudu, millel olid kingid ja taldrikud maiustistega, iga jaoks oli portsjon valmis pandud.

Vanaproua istus endamisi kõrval seina veeres, kus põles suure kollase abažuuriga lamp. Tema püsis pehmes tugitoolis paigal, vaadates passiivselt oma vana ja väerika näoga teiste askeldusi. Härra ja proua olid liikvel, proua rohkem asja pärast, kuna härra kõndis niisama edasi-tagasi, käed püksitaskuis. Nende tütar ja poeg kepslesid kord siin, kord seal. Kõnelesid midagi proua juures, siis jooksid härra juurde, võtsid kahe käega ta käsivarre ümber ja rääkisid vabalt ning valjult, naerdes.

Rahvas aga saaliukse suus ootas vaikivana, vaevalt julgeti sosistada üksteisele kõige hädavajalikumat. Emade käed libisesid hoolitsevalt üle laste peade, et nende juuksed oleksid ilusti siledad. Juuksekahtlud aga, mis olid elanud kogu aasta metsikut ulaelu, ajasid endid jonnakalt turri, mõistmata, miks nad täna peavad olema nii libedad ja madalad. Sepp, kes harilikult ei tarvitanud taskurätti ega hoolinud suurt nina kasimisest teisitigi, pühkis nüüd juba mitmendat korda puhta rätiga oma puhast nina, sest täna ei olnud siin tõesti midagi kasida. Kubjas kehtas kogu aja pükse, kuigi nad istusid jalas päris kindlalt, kuid kupjal oli tunne, nagu võiksid püksid mängida talle sakste saalis vembu, vajuda alla. Kutsari naine korraldas järjest kividade kõhatustega oma kurku, nagu usuks ta, et selleta ei kõlba saksa ette astuda. Jah, kuigi seisti paigal vaikivatena, ometi rahvas kiheles ootuses,

kõigil oli enesega tegemist, mure enese pärast. Jaak silis käega oma habet, kuid tema tõeline mure ei olnud enda välimuse, vaid muu pärast. Teda vaevas eelseisev seletamine sakstele, miks Reemet on jäänud siit emale. Kuidas ta seda teeb, mida ta ütleb?

Virtin teatas prouale, et nüüd on kõik koos. Proua läks saali teise nurka, kus oli klaver. Seal ta laskus oma kahisevas kleidis istuma, silmitses nooti ja ütles siis sõnad ette:

„Ma tullen taevast üllefelt...“

Rahvas oli lõpetanud enese häälestamise kõhatustega, hakates nüüd laulma pühaliku tõsidusega valjusti. Kui laul oli läbi, proua läks laudade juurde ja hakkas jagama kinke, kutsudes nimepidi üksaaval.

„Kärner!“ kutsus proua.

Jaak pugus teiste tagant, kuhu ta oli viimase tulijana jäänud, välja, hoides higistavas peos puhast taskurätti, nagu muu rahvaski. Nüüd ta tegi kokkupandud taskuräti lahti, proua valas taldrikult maiustised sinna sisse. Jaak võttis proua käe ja pani habemest oma huuled korraks külge, komme oli täidetud, see polnud kuigi raske, see, mille pärast Reemet oli jäänud koju. Seejärel Jaak läks üle parketi härra juurde, püüdes astuda vaiksemalt ja kergemalt. Härra tõmbas oma käe püksitaskust ja pistis Jaagule hõberubla pihku. Jaak võttis härragi sõrmeotstest kinni, suudeldes ta käe selga, mis tuli lumivalge manseti varjust välja vereköllaselt punakana.

Samal ajal proua juba kutsus:

„Kärneri naine!“

Riinagi sai taskurätikusse maiustisi ning kaenla alla tüki riiet. Ka tema suudles proua kätt, rutates siis tänama härrat.

„Kärneri Reemet!“ kutsus proua, vaadates ootavalt rahva poole, endal sõrmed taldriku serva küljes, käsi valmis valama. Proua ootas, mõisateenijad vaatasid ringi — Reemetit ei olnud astumas esile. Jaagu nahk läks tuliseks. Nüüd see patakas oli käes. Andnud härra käele suud, pöördus Riina proua poole selgitavana :

„Ta ei teadnud tulla, ta oli nüüd nagu linnas ja... Arvas, et tal pole nagu õigust.“

Proua naeratas, öeldes, et teinekord tulgu aga Reemet kaasa, ärgu enam eemale jäägu. Riina sai Reemeti kingi enda kätte — maiustist ja mingi odava juturaamatu. Ta suudles poja eest sakste kätt ja tõmbus oma kinkidega rahva juurde ukse alla.

„Kärneri Sannu!“ kutsus proua.

Jaak tundis, et ta südameelt on veerenud kivi, sakste nägudel ei olnud pahandamise jälgegi, Riina oli osanud seletada poja puudumist nii tõenäoliselt ja hästi, et asi oli kõigiti korras. Ning Jaak tundis, et nüüd võib ka tema tunda jõulurõõmu, ta hinges ei olnud enam muret. Ta vaatas naeratavate silmadega oma nooremat poega, kes astus praegu proua ette. Valanud maiustised rätikusse, proua ulatas poisile käe ja tõstis selle talle päris nina alla — suudlemiseks. Saks oli delikaatne, ta ei sundinud rahvast kummarduma sügavasti, tõstes oma käe talle suu juurde. Sannu võttis proua sõrmeotstest kinni, ei kummardunud ettepoole, vaid ajas nagu tõrku-des pea selga, öeldes :

„Täna väga!“

Ta ei andnud proua käele suud! Laskis sõrmed lahti ja ruttas minema härra juurde. Proua vaatas talle arusaamatuses järele, ta nägu oli segaseilmeline, nagu jahmunud, nagu haavunud, kuid seejuures pisut nagu naeratavgi. Seda ei märganud mitte ainult Jaak, vaid ka muu rahvas. Nad märkasid sedagi, et Sannu tänas oma tänamise härragi juures ära, katsudes ainult ta kätt. Säh sulle, mõtles Jaak ärevuses, arvasin teistega siin uhkust mängida, nemad aga teevad sulle häbi!

„Ajab teise ka hukka,“ ütles Jaak Riinale pärast, kui nad tulid mööda lumist rada läbi pimediku toa poole.

„Ega ta niisuguseks jää,“ vastas Riina, „saab vanemaks, läheb targemaks.“

Jaak aga tõmbus pahandatuna endasse. Meeldi ta oleks viibinud praegu toast hoopis eemal, kükitanud aias või kasvumajas. Kuna aga talve tõttu polnud aias paopaika ning kasvumajaski istumine näis pimeduse pärast peletavana, siis Jaak puges toas pliidi suu ette kirju kardina taha. Istus seal varjatuna ja vaikivana, seltsiks nurgas ahju-roop, kühvel ja tiivas.

Jaagu pahandatud meel paranes visalt, võttes leplikuma jume vast mitme päeva pärast. Saab vanemaks, läheb targemaks, oli öelnud Riina. Eks me näe, mõtles Jaak, lükates mure, mida lapsed olid tekitanud, kevade lahendada.

Kevadel... Jaagu kevad algas väga vara. Kui veebruari lõpul päike hakkas juba läbi klaaside soojendama, pannes viinapuud mõtlema pungade puhketamisele, läks Jaak välja kasvumajast, kus ta oli nokitsenud talvekuud seni. Nüüd ta hakkas rookima hangest tühjaks lavakraavi, mis oli pikk nagu kanal. Samal ajal tööpoiss August vedas lehmalaudast auravat sõnnikut. Ree nagin, riistade naksumine ja poisi hääl, mis õhutas looma innukamale veole, häirisid äkki aia sügavat talverahu. Mehed hakkasid soetama lavasid, nende kevadtööd algasid vara.

Järgmisel päeval tuli keegi aeda. Jaak tunnistas tulijat täie imestusega: kellel pidi olema asja aeda talvel? Kas keegi mõisa omadest või mõni kauge-
mast kandist on saanud põletushaava, nüüd tullakse tellima aaloelehte arstimina? Targemat Jaak ei mõistnud mõelda, muu valu ei võinud inimest talvel aiataele ajada. Tulija lähenedes Jaak nägi, et see on valitseja. Sedamaid ta tundis endas erutust. Valitsejat nähes ta muutus alati rahutuks, nagu oleks loomusund alarmeerinud teda ettevaatlikuks. Miks?

Tähendab valitsejas pidi leiduma tema jaoks häda-
ohtu. Tõsi, neil ei olnud head vahekorda.

„Jõudu tööle, kärner!“ tervitas valitseja niisuguse
haledaks tehtud häälega, nagu oleks tema mõni
vagatsev lugija.

Ruigab nagu notsu, mõtles Jaak endamisi, teades,
et valitsejal pole mingit põhjust oma hääle härda-
miseks — silmakirjateener.

Aga oli ometi.

„Teie veate kogu lauda tühjaks,“ kaebles valit-
seja, „mis asja ma põldudele annan?“

„Minu pärast minge kas või ise sinna kükitama,“
vastas Jaak, „mina ei taha teada teie põldudest
midagi. Härra nõuab minult juba libavõtte ajal
värskeid kartuleid — eks teie andke talle neid omalt
põllult!“

„Põld annab siis, kui põllu aeg on,“ vastas va-
litseja. „Ega kõike sõnnikut või aeda matta.“

Jaagu hing kargas täis. Matta! Siis temaatab
tulutult sakste varandust, tema, kes sunnib looduse
ärkama juba talvel, kandma hellitatud isandale suu-
pärast vilja.

„Mis matja mina olen?“ küsis Jaak kärealt.
„Mina ei vea teda siia küünevõrtki rohkem kui vaja.
Või mõtlete, et ma topin ta omale taskusse.“

„Teil pole muud meeles kui aed, aga minu kohus
on vaadata, et põldudega undrehti ei tehta,“ püüdis
valitseja ennast õigustada.

„Kui mina teen undrehti, siis ma jätan lavad tege-
mata,“ hüüdis Jaak, visates hargi käest.

„Kas me siis teistmoodi üksteisega kõnelda ei

oska kui tighedalt karjudes,“ lausus valitseja nagu etteheitvalt.

Ei, Jaak teisiti ei osanud — vabastada end pingest. Ta tahtis karjuda end vabaks salasapist, ei talunud enam kinnist vaenuvahetorda. Pealegi olid praegu trumbid tema käes — mis tal oli viga karjuda! Ta teadis hästi, kuivõrd vähe härra hoolib põldudest, kuivõrd ta ripub aia küljes. Kui Jaak nüüd valitsejale sõnu annab ja kas või käsitsi ta kallale läheb, siis ikka härra huvide kaitseks. Säärased teo pärast härra teda laimama ei hakka, kuigi valitseja on muidu saksale lähemal. Teades seda, moonutas Jaak valitseja sõnu halvemaks, nagu otsiks ta tõesti põhjust kallaleminekuks.

„Tema tuleb mind süüdistama, nagu paneks mina sõnniku jumal teab kuhu! On see praegu palju, kui ma võtan hargivarre ja virutan!“

Seejuures Jaak haaraski pihku äsja käest heidetud hargi.

Valitseja vastus jäi Jaagule kuulmata, ta ehmulise kõnepodina kandsid jalad kaugemale käre kähuga.

Kuid Jaagul kipitses veel mõndagi niisugust keelel, mille ütlemata jäämisest ta tundis kahju. Ära jooksis, mõtles ta ärevalt. Küllap ehmus ja pani tuppä jooma suhkruvett. Sattudes sellele mõttele viskas Jaak tööriista käest, läks ägeda käiguga oma tuppä. Tõsi: läbi seina kuuldus valitseja häält, oligi teine oma toas.

Jaak astus pliidi ette näoga vastu vaheseina ja hakkas siunama, nagu räägiks ta seinale, mitte toas viibivale Riinale. Sõnad polnudki Riinale, olid mää-

ratud minema seina taha. Sellepärast olid öeldud valjult.

„Tuleb mind teotama, nagu oleks mina kõik ta laudad sõnnikust tühjaks varastanud ja kes teab kuhu pannud.“

Jaak võltsis pisut, küllap otsides vist ebateadlikult oma suurekspaisunud ägedusele parajat põhjust.

„Ega ta ise nii paha inimene olegi,“ rääkis Riina kõrvalt vaikse häälega, „aga eks va naiseõelus keera ta üles. Näeks ju hea meelega, et sul ei oleks härrale midagi anda — saaks teine siis parastada. Eks ta katsu närida, kust saab.“

Jaak kiskus vahepeal piipu ägedalt, nii et tubakas pragises rahutult piibukolus. Siis ta hõikas seda, mis veel oli südamele jäänud :

„Tema tuleb mind oma jutuga kiusama, et jätta lavad tegemata, pole sakstel sugugi vaja värsket kraami sisse ajada, mis nad oma keresid hellitavad!“

Olid need valitseja sõnad? Ei, aga see oli Jaagu järeldus: valitseja ei luba sõnnikut, lavad jäävad tegemata, saksad ei saa varakult kurki ega lillkapsast.

Öelnud need sõnad, jäi Jaak teraselt kuulutama, mis kõminat nüüd valitseja toas tehakse. Ning ta kuuliski midagi, mis teadustas talle, et sõnad on tabanud märki: Otse teispool seina läks üllatusühmatuseks valitseja suu nagu kogemata lahti, reetes usina kuulaja. Kostis ühmatus ja selle järel ärevat kõnevoolu. Parajal pausil, kui seina taga erutatud jutuvada lakkas, Jaak ütles oma eelnenud sõnadele jätku otsa :

„Kui teinekord veel niisuguse jutuga tuleb, annan hargi vart!“

Miks mitte — valitseja oli tehtud nagu mässajaks, sakste vaenlaseks, säärast kulus karistada!

Seejärel tuli Jaak keset tuba ja ütles rohkem juba endamisi ja rahulikumalt:

„Tuleb mulle lapsejuttu ajama, et põldudele ei jätku. Puha kiusujonn, muud midagi.“

„Mis mina siis kogu aeg olen rääkinud,“ lausus Riina, „saad sa nüüd alles aru, et ta sind kiusab?“

„Minul nüüd tema kiusamisest,“ naeris Jaak. Ta süda oli nüüd kerge, ta oli saanud öelda teisele, mida oli tahtnud. See tõstis ta enesetunnet, et ta oli julgenud sõimata saksa, kelleks ju valitsejagi ennast pidas.

Järgnevatel päevadel oli Jaak haaratud töotuhinast, kõige muu jaoks polnud teda olemas. Kokkupõrge valitsejaga unus. Milleks ta pidigi kandma endas halbu tundeid? Aeg arenes kevadesse, silm avastas iga päev ta uusi ilmutusi. Ühel päeval, kui Jaak istus lavamatil ja tegi puhkepiipu, ta nägi esimest kuldnokka, kes lendas mullakamakale.

„Näh, tema juba väljas!“ lausus Jaak kuuldavalt, endal habe rõõmunaeratust täis. Jah, arenev kevad oma töödega oli minetanud Jaagu meelest valitseja. Kuid sama kevad tuletas ta meeldegi. Talitee käis läbi pargi, seda kasutas Kaldaküla rahvas. Selle vastu mõisal ei olnud midagi. Aga rahvas ei tahtnud loobuda pargist ka pärast lumeteed, vankritega sõites. Siit kaudu saadi suur tükk otsem. Rattad aga lõikasid märga ja pehmesse pargiteesse sügavad vaod. Jaagu hooleks oli pargiteede

korrashoid. Sellepärast oli temal tunne, nagu lõikaksid rattad tema hinge. Valus oli vaadata.

Ühel päeval ta võttis malaka pihku ja läks parki. Ega inimesed ise aru pähe võta, lõhu ikka malgaga silmade vahele, alles see paneb ta mõtlema. Teavad, et saksu ei ole veel mõisas, sellepärast on julged. Või mis niisugused saksastki hoolivad. Jaagule meenus see, kuidas ühel kevadel härra juhtus vastu Ninase Jaanile, kes oli sõitmas läbi pargi. Härra võtnud hobuse suu kõrvalt kinni ja polevat lasknud edasi. Jaan ärganud unest ja pidanud endamisi aru, et kas temast on niisuguse rumala tüki tegijat — sõita paar kilomeetrit tuldud teed tagasi, et siis teist kaudu liikuda kodu poole. Pidanud aru ja ajanud enese siis vankrist maha. Sõna ei olevat lausunud, kuid lükanud härra nagu koti hobuse nina alt tee äärde pikali ja sõitnud edasi. Niisugused olid Kaldaküla mehed. See meenus Jaagule nüüd, kus ta oli ise minemas nende vastu. Meenus — ning Jaak sülitas pihku. Ta tahtis mõnega neist kohata, minna raginal kokku, lootes, et see heidutab neid edaspidi läbisõidust. Kuid varitsedes metsa vahel, malk peos, ta tundis enese olevat niisugusel tööl, mis oli vastumeelt ja tekitas vastikut ärevust, võib-olla hirmugi. Kui nad tulid härralegi kallale, mis aitab siin tema vägi. Niisugustele on ju sõnast vähe. Tarvita siis teivast, löö inimene maha. Seda õigust temal aga ei ole. Ja kuigi niisugune luba oleks, kas temast siis on lööjat? Inimesetapmise tööd ta pole õppinud, sellepärast nüüd ihu kippuski nagu värisema. Südames pole vajalikku julmust, aednikuamet pole selle soetamist soodusta-

nud. Õle igale taimele, igale lillele hoolitsejaks, nagu isaks — millal tal see aeg ja võimalus on olnud kasvatada end mõrtsukaks. Näe, nüüd tuleb julgusest puudu, kuigi äsja sai pihku sülitatud mehiselt.

Jaak seisis teel, malk peos. Ons see minu töö, mõtles ta. Või peaks selle tegema keegi muu? Äkki ta heitis malga käest ja hakkas astuma kärmelt mõisa poole. Ta tuli otsemaid oma tuppa, läks pliidi ette kardina taha ja jäi kuulama, seades kõrva pea-aegu vastu seinale. Valitseja toast polnud kuulda muud kui emanda lauluüminat, mida ta ajas kinnisui, istudes arvatavasti paigal näputööga.

„Mis on?“ päris Riina vaikse sosinaga, nähes Jaaku seinale ääres salapäraselt kuulatamas.

„Midagi,“ ühmatas Jaak, „tea kas ta peaks toas olema?“

„Mis sa temast siis varitsed?“ päris Riina kasvava uudishimuga.

Kuid Jaak ei vastanud. Kuulatamise ajal ta oli hoidnud piipu käes, nüüd ta tõukas selle avali ootavasse suhu ja väljus. Astus kärmelt pereõue poole. Riina ronis aknalauale, tõusis seal püsti ja avas õhuakna, upitades enese vaatama järele, kael õieli. Mis valitsejajahti see Jaak nüüd peab?

Jaak käis pereõue läbi, vaatas karjaaeda ja läks siis talli taha. Seal ta laskis silmad ringi käia. Otsitavat silmad ei leidnud, kuid kõrvad tabasid ta kiunuva hääle sepapaja poolt. Jaak pani kohe sinna. Lähenedes eemalt ta nägi, kuidas valitseja teda määrgates lõpetas jutu sepaga ning hakkas liikuma jalust ära. Oli ikka veel vimmane, ei tahtnud anda end

kokku. Kuid Jaak ajas teda taga. Kuuldes kannul aedniku samme, pöördus valitseja kartliku kärmutsega ja tegi: „Noh?“

„Kus teie silmad on, et teie ei näe, mis mõisas tehakse?“ alustas Jaak etteheitvalt ja kärealt, nagu oleks härra volitanud teda enese eest kamandama valitseja üle.

„Mis siis nüüd jälle on?“ hädaldas valitseja tusa-sena sellepärast, et rikutakse tema rahu.

„Pime, mis pime,“ pahandas Jaak, „seal teil silmaselust ei ole, kus vaja oleks. Küla elukad ajavad oma vankritega pargi põhjani lõhki — tema ei näe! Või mõtlete, et see on härrale kangesti meelt mööda, et nad ta pargis kolistavad?“

„Eks te aja ära, kui näete.“

„Mis ajaja mina olen, üks valitseja ole mõisas härra eest keelamas ja käskimas. Kus mul see aeg metsas vahtida on. Teil muud ametit pole kui tassida oma aeglasel tagumikul tegevuseta käsi ja keppi mööda mõisaõuet ringi. Viige oma käed ja kepp sinna, kus neist kasu on. Küll tahaksid külamehed keppi saada!“ õhutas Jaak.

„Nad ei või ka ringi sõita,“ hakkas valitseja siunama külarahvast aeglase irinaga, „neil on sakstele pahategemise vaim nagu vere sees kohe.“

„Näh, pekske see nende verest välja!“

Valitseja pööraski otsa pargi poole. Et tema laisus rahu pääses liikuma veidi teotsemistahet, ilmnes sellest, et minnes ta ei kandnud keppi enam selja taga, vaid torkas sellega üsna hoogsalt teemulda.

Sedaviisi! mõtles Jaak naeratades. Eks see ole valitseja amet — kärkida. Ning ta hakkas minema aia poole. Kuid poolel teel ta pöördus ning hiilis teise kannul ka parki. Ta oli huvitatud, kuidas valitsejal seal mõne külamehe sõites läheb, kuidas see vana kiunuja hakkama saab. Ta jäi kuusehekki peitu. Siit ta nägi hästi, kuidas valitseja lonkis, silmad ripakil, lõhkiaetud teel.

Mõne viivu pärast hakkas kostma rattarudinat. Jaak pingutas erutatult vaadata, kes on sõitja: kas memm või mees? Sõitis mees, tühjad kalakastid vankripäras. Kes niisugune peaks olema, Ninase mees see ei näi olevat? Jaak sõitjat karva pealt ei tundnud, kuid oletas temas Pikaniidu noort pere-meest. Mida teeb nüüd valitseja? Kas jookseb, kepp püsti, kallale või paneb haleda häälega kiunuma, et mis te siin nüüd jälle teete härrale muret?

Valitseja oli jäänud seisma keset teed, jalad laiali, vist toetas end tugevasti maasse.

„Tere, tere!“ kuulis Jaak valitsejat ütlevat, „kas saite kaladest lahti?“

Näe, kui sõbralikud teised! mõtles Jaak hämmastunult. Ega nad üksteisele ometi kaela lange? Kuid samas ta kuulis valitseja kõrgendatud häält ja käsku: „Pööra aga nüüd ots kähku ümber ja sõida sealtkaudu, kus on teiesuguste tee — siin ei tohi sõita!“

„Trrr!“ tegi Pikaniidu peremees, kuigi hobune seisis. Mees vist tahtis ohjeldada oma laokileläinud mõtteid. Kui valitseja haaras valjastest kinni ja hakkas pöörama hobust ringi, külamees sai jalad alla, õeldes:

„Lase mina ikka juhin oma hobust ise, mis sina valjaste küljes sipled.“

„Sinasõbrad!“ lausus Jaak oma peidukohas naeratades.

Külamees tõukas käega valitsejale rindu, et saada temast lahti, kuid vana iriseja oli siin kange mees, hoidis õige südilt looma suu kõrvalt kinni, ajades oma jonni — hobusel teine ots ja muud midagi. Pikaniidu peremees aga tahtis olla oma hobuse juhitiija ise. Nõnda nad rippusid valjaste küljes ja rapsisid järskude nõksudega hobuse pead siia-sinna — tulemusteta. Kuni valitseja märkas kasutada oma keppi.

„Sedaviisi!“ lausus Jaak ja nihutas enese peidukohast lagedale. Külamees jättis nüüd hobuse ja kargas kahe käega valitseja natti kinni. Kepi murdis kärtsti katki, siis oli opman ise ka siruli. Sellega veel ei lepitud. Hakkas taguma lamajat. Löögi tumedad mütsud tulid Jaaguni. Jaak kohkus ja mõtles: Tapab inimese ära! Erutatuna ja pikemalt mõtlemata ta kahmas jalgade eest maast malga ja jooksis metsast välja, juba eemal hurjutavad sõnad suus. Kas ta eemalt hurjutamisega lootis peletada külamehe plehku selleks, et ei tarvitseks puutuda temaga kokku, või kartis ta muidu abistamisega hilineda — vaevalt ta suutis endale selles aru anda isegi.

„Tapab inimese ära, häbene ometi, mõrtsukas!“ hõikas Jaak ja kopsas kaikaga külamehele ristluule. Kas Pikaniidu peremees kartis Jaaku või ehmus ta Jaagu sõnadest, sellest, et tema on saamas inimesetapjaks — mine seda tea. Kuid valitseja ta jättis, hüppas vankrile ja sõitis minema.

Kaugenevad rattad kolistasid oma kajaga metsa, teel aga oigas opman, kes ei hoolinud jaluleajamisest, vaid katsus oma valusid vaigistada liikumatult lamamisega.

„Selle tühja versta või paari pärast nad tapavad inimese ära,“ imetles Jaak külameeste sõgedust ja kummardas lebaja juurde:

„Katsuksime koju minna, mõni juhtub tulema, näeb teid käpuli maas — see pole ilus.“

„Oi-oi-oi!“ oigas valitseja ja tõstis käe hoiatavalt, kui Jaak tahtis hakata rebima teda jalule.

„Näh,“ sõnas Jaak, „mis see minu seismine siinjuures sedaviisi aitab — pean ma minema teistele teatama või?“

Kuid valitseja ei tahtnud jääda lebama teele ükski. Ta ei olnud ka nii vaeseomaks pekstud, et ihu oleks tulnud tassida süngi kandraamil. Ta ajas enese hädaldades püsti ja märkas korjata näppu oma kepi tükidki. Noh, siis sul pole viga midagi, mõtles Jaak. Kuid viga oli siiski, valitseja sirutas oma vasema käe sõnatult Jaagu poole, ta vajus tuge. Jaak seadis õla alla, nõnda nad hakkasid minema, mõlemad lühikese ja tasase sammuga, Jaak abistamistubinas veidi kössis, et valitsejal oleks parem toetuda.

Teel nad midagi ei kõnelnud, valitseja ainult tegi oma hädaldushäält. Jõudnud uksele, lausus Jaak nagu oigaja lohutuseks:

„Ma andsin aga talle niisuguse, mis mõjus — pime, tahtis ju teid üsna ära tappa.“

Valitseja noogutas peaga, kuid Jaak ei mõistnud, mida sellega taheti avaldada, kas tänu või aga tõen-

dati taga, et tõsi ta on, hinge tahtis seest välja võtta küll.

Saatnud valitseja sisse, hakkas Jaak minema kasvumaja poole aeglāselt, käsi kobamas püksitaskus tubakakotti, sest suu tuletas nüüd ennast meelde. Ent piibu ta jättis panemata ometi, kiirustades äkki sammu, nagu oleks ta pähe karanud ootamatu mõte, mis nõudis kärsitult teostamist. Nõnda see tõesti oligi. Kasvumaja esikust ta otsis pihku kangi ja kirve ning pani nendega parki, visates oma tööriistad valgel sillal maha kõmatades. Mõne hetke ta silmitses silla ehitust, siis lausus otsustatult :

„Muu nõu ei aita — meil niipalju valitsejaid ei ole, kuipalju teie sugeda jõuate.“

Hakkas taguma lahti kirvesilmaga, kangutama kangiga sillalaudu. Kolm tükki võttis järjest lahti, kandis eemale kuusehekki. Nüüd oli sillas lai lõhe alamal mustalt läikiva tiigiveega. Jaak vaatas seda hindavalt, mõeldes : hobune siit üle ei astu ega pääse siit läbi vankergi. Sellega oli lahendatud küsimus, kuidas takistada läbisõitu pargist. Et ma sellele ka enne ei mõistnud tulla, ütles Jaak enesele ning asjatu ohvrina tundus talle nüüd keretäis, mis valitseja oli saanud.

Valitseja põdes nädalapäevad.

Kui ta hakkas jälle ringi koperdama, siis ta esimene käik oli aeda. Tuli tasahilju, kasutades oht-
ralt kepi abi.

„Noh, tervis jälle käes!“ ütles Jaak naeratades ja jäi ootama, missugused tujud on valitsejal täna — kas tuleb jälle kiusuga ?

„Pole ta veel käes ühti,“ vastas valitseja ja istus lavamatile, kus oli hea tuulevari, päikesepaistel päris soe nurk. Seda ta pole varemalt teinud, et tuleb minu juurde istuma, mõtles Jaak. On ta täna tõesti nii sõbralik või tahab ta näidata, et jalad ei kannu veel, kohusetunne aga ajab enneaegu voodist välja? Minu tööle on täiesti ükskõik, kükitab ta mu tagumiku taga või mitte.

„Mis teil siin lavas nii ilusasti kasvab?“ päris valitseja, ning Jaak tundis ta tooni soojust, nägi, et sõnadesse on pandud kiitus tema jaoks — „ilusasti kasvab“. Sedamaid temas lahenes pinevus, valvele asunud meeled lasti lõdvemale — valitsejas ei olnud täna kurja nõu. Jaak istus samale matiservale ja hakkas toppima piipu, vastates:

„Eks need ole kurgid.“

Seejuures ta mõtles: on ta tõesti nii rumal, et ei tunne, või küsib ta moepärast, jutu jätkuks?

„Tema on vist kangesti õrn taim,“ huvitus valitseja edasi.

„Õrn teine jah, ega tema palju külmaõhku kannata.“

„Õöd veel külmad, aga vaata, kui kaugel tema juba oma kasvuga on.“

„Õöseks muudkui matid peale, päeval jälle aknale luhid alla, et ta saaks värsket õhku hingata.“

„Eks see nõua teilt aga hoolt ja oskust,“ lausus valitseja tunnustavalt. Istus veel veidi ja tegi siis minekut:

„Mul aeg jälle astuma hakata.“

Muud asja tal siis ei olnudki, tuli selleks, et öelda hea sõna! Jaak istus üksinda veel tüki aega mati-

serval ja katsus mõista seda muutust, mida ta märkas valitsejas. Kartis ehk teine Jaagu ähvardust, hargivart, sellepärast hoidus täna kiusujutust? Kuid nii see ei võinud olla. Selleks ta ei tarvitsenud tulla Jaagu juurde, et hoiduda kiusujutust. Pigem ta oleks hoidunud Jaagust endast. Siin pidi olema midagi muud. Valitseja nägi toonases Jaagu appitulekus heategu, see tegi ta südame teiseks. Otsemaid küll ei hinganud tänusõna, aga olekuga avaldas oma sõbralikkust. Tahad vaenlasest lahti saada, siis tee talle head. Jaak taipas nüüd seda tõde. Ning sedamaid meenus talle mure, mis seni oli seisnud kuskil kõrval, nagu oodates ta lahendavat tarkust. Jaak mõtles oma pojale Reemetile. Rumal oli mõtte järsk üleminek vaenlaselt pojale, nagu oleks poegki vaenlane, kuid nii see äkki talle pähe pisteti. Kevad oli käes ja Reemet pidi varsti saabuma koju. Tema sakstevaenulisus, mis oli ilmnenud jõulude ajal, näris Jaaku. Hakkab poiss siin suvel sakstele hambaid näitama, kus siis selle pahanduse ots! Poisist tuli saada jagu. Aga kuidas? Seni Jaak ei osanud seda lahendada. Ta teadis kogemuste järgi, et nahatäiega ei saa poissi kuulekaks. Sellepärast oli Jaak olnud seni nõutu, sest muud kasvatusvahendit ta ei tundnud. Ta mõte oli seisnud nagu ummikus, aga nüüd pääses liikuma lahenduse poole. Andnuks ta valitsejale nahatäie, nad jäänuksid vaenlasiks surmani. Aga heateoga ta pööras inimese südame teiseks, vabanedes nõnda pinevast vahekorrast. Nii andis vaenlase südamesse heidetud headuse seeme oma vilja siiski temale, külvajale. Seda peab teadma, et saada jagu nendest tunnetest, mis tõrguvad ja

nagu takistavad tegemast head vaenlasele. Nõnda tuleb talitada poisigagi, mitte hirmutada ta ihu, vaid meelitada ta vaimu.

Nii mõtles Jaak matiserval, mõtles esmakordselt oma laste kasvatusesele. Seni ta ei olnud leidnud selleks mahti. Ta oli kasvatajaks viinapuile, lilledele, ta pookis metsikud puud kandma meelepärast vilja — oma laste kasvatamine oli nagu ununenud. Tõsi, ka nemad olid saanud oma osa, kuid nende kasvatamine oli piirdunud vitsaga ja pühapäeval loetud jutlusega. Nüüd aga olid poisid juba nõnda suured, et Jaak ei söandanud tarvitada kumbagi. Sest Jaak ei lugenud jutluseraamatut enda, vaid laste pärast, sedagi Riina soovil. Ning nüüd, kus need kasvatusvahendid olid heidetud kõrvale, märkas Jaak, et nüüd vast tuleks alata tõsist kasvatus-tööd, et saada lastes jagu sellest, mis ei sobinud mõisateenija tagasihoidliku elu raamesse.

Kui Jaak tuli tuppa, ta küsis Riinalt :

„Millal ta nüüd koju lastakse?“

Kuulnud Reemeti tulekuaja, Jaak ei lausunud enam midagi, jättes Riina endamisi juurdlema : milleks ta seda küsis ? Tunneb ta poja järele igatsust ? Vajab ta aeda abistavaid käsi ? Või kardab ta poja saabumise pärast, et hakkab teine jälle tükke tegema ? Jaagu hääle kõlast Riina ei osanud lugeda ei ootust ega salahirmu, jäädeski teadmatusse.

Kui saabus Reemeti koolist vabastamise päev, imetles Riina endamisi Jaagu soovi sõita linna ise. Möödunud suvel ta oli loovutanud ohjad Riinale, teekond oli temale vaenlaste pärast hädaohtlik. Mis teda nüüd pani kippuma linna ?

„Sa ju ei teagi, kus ta seal elab, ei leia viimati last üles,“ katsus Riina heidutada Jaaku sõidukavatsusest. Kuid Jaak muheles vastu:

„Mul kiri selge ja keel suus, miks ma ei peaks teda kätte leidma.“

Jaak laenas valitsejalt sõiduvankri. See ei meeldinud Riinale, tema suhtus seinatagustesse endise usaldamatusega. Tema nendega ei kõnelnud ega soovinud, et Jaakki nendega läbi käib. Edevaks läinud, mõtles ta endamisi, oma vanker ei kõlba. Seni on olnud hea küll, nüüd äkki ei aita.

Riina ei mõistnud Jaaku. Kohe ei mõistnud. Kuid pärast ta tuli mõttele, et see on tehtud Reemeti pärast, et poisil ei oleks koolivendade ees lihtsa maavankri pärast häbi. Tema ise vaevalt oleks märganud seda teha. Ta imetles Jaagu peenetundlikkust.

Jaak oli nii peen, et häbenes linnas oma haisvat piipugi. See oli küll võetud kaasa, kuid Jaak jättis selle taskusoppi ja ostis suhu meeldivalt lõhnava sigari. Seda tähtsalt tõmmates ta ilmus poja kostikorterisse.

„Ta on veel koolis,“ teatas vanaldane naisterahvas. „Teie olete vist tema papa?“

„Küllap ma see siis olen.“

Naisterahvas silmitses teda salgamata huviga mõne viivu vaikides, siis märkas pakkuda istet.

„Ei tea, kas ma jäängi siia istuma, lähen ehk koolimaja juurde ootama,“ arutles Jaak nagu endamisi. Kuid samas ta lõi kartma, et koolimaja juures ta vahest ei suuda poissi silmata, siis on seal oodatud asjata — ta istus pakutud toolile.

Vana madam viitis ta aega, kiites Reemeti ilusat käekirja, otsides sellele ka põhjenduse:

„Tal on hea kerge käsi, liigub üle paberi nagu lennates. Kellel on raske käsi, ega see niisugust kirja teha saa.“

Jaak ei lausunud midagi, ta ainult naeratas meelitatult.

Siis ilmus Reemet.

„Noh selleks korraks jälle orjusest lahti,“ ütles Jaak oma toolilt naeratades. „Võtnud aga poisi näost valgeks.“

„Ta sööb küll hästi, ega seda saa öelda, et toit ei lähe,“ ütles madam kõrvalt, nagu kartes poisi isalt etteheidet halva toitmise pärast.

„See pole toidust ega õppimisest,“ vastas Reemet.

„Millest siis?“ küsis Jaak.

„Ma kuulun valgesse rassi,“ vastas Reemet tõsiselt. „Minult ei saa nõuda, et ma oleks punanahk või kollanägu.“

„Küll sa suvel ennast jälle indiaanlaseks teed,“ ütles Jaak ja tõusis istmelt. Mis siin võõras linnakorteris enam vahtida, muudkui panna poisiga vürama sinna, kus liigub värskete kaskede lõhna. Kül-
lap poja silm tunneb rõõmu, nähes, kui kaugele maal kevad juba on arenenud.

„Paneme aga siis minema,“ ütles ta, kahmas poja sumadani käe otsa ja astus tänavale. Ta istus vankrile, võttis ohjad ja jäi ootama, et poegki hüppab ta kõrvale. Kuid Reemet ütles:

„Ma praegu veel peale ei tule.“

Ning hakkas astuma jalgsi mööda kõnniteed. See tegi Jaagu rahutuks. Ta juurdles: miks ta ei

tule peale? See ju valitseja ilus vanker. Või pole seegi temale küllalt hea? Või häbeneb ta mind? Mul küll uued riided seljas, aga eks ma oma kangesti päevitunud näo ja habemega ole linnainimeste seas maamees ja muud tühti.

„Kui sa istuks siiski peale, teeksime sõitu, saaksime rutem linnamüüride vahelt välja.“

Maal ta mind ei häbene, mõtles Jaak. Kuid Reemet vastas:

„Klassis istumine tegi nagu kangeks, nüüd hea tahtmine käia.“

Kui see just nii on, mõtles Jaak nõutuna, nähes, et ei ole kuigi kerge pääseda heagagi mõjutama poega. Mida ta peaks tegema?

Ta peatas hobuse ühe kaupluse ees ja vilistas läbi hammaste vaikseks märguandeks kõnniteel kiiresti ja tagasivaatamata astuvale Reemetile. Kui poiss seepeale pöördus, tõmbas Jaak teda sõrmega. Reemet astus tagasi vastumeelselt, Jaagu terane silm märkas seda.

„Tahad, ma ostan sulle head kompvekki?“ küsis ta pojalt sosinal, kui see oli jõudnud vankri kohale ja jäänud seisma eemale kõnniteele.

„Ei taha,“ vastas poiss kiirelt, „ega ma laps ole.“ Pöördus kannapealt ringi ja hakkas jälle astuma säärase hooga, nagu põgeneks ta, nagu tahaks ta enda ja isa vahele aina suuremat vahemaad. Nii näis Jaagule, kes ikka veel uuris silmadega kauge-nejat, võttes siis aeglaselt ohjad ja sundides hobusegi astuma. Vankri veeredes mööda agulitänavaid otsis Jaagu mõte pinevalt seda, kuidas olla hea

pojale. See polnudki nii lihtne, kuigi ta oli seda oma mõttes varemalt lihtsaks pidanud.

Kui nad olid juba linnast väljas, pidas Jaak hobuse kinni, kohendas istekotti ja ütles :

„Eks sa istu nüüd peale.“

Reemeti käimaisu oligi parajasti täis, ta kargas nähtava lõbuga isa kõrvale ning nüüd hakkas sõit minema läbi varakevadiste nurmede suure hooga. Kui siis hobune jälle astus sammu, müksas Jaak pojale külge ja küsis :

„Kas sa kuuled?“

Isa osutas piitsavarrega sinna, kust paistis oma lehenooruses udrohelistena kaasik.

Seal kukkus kägu.

Reemet noogutas peaga.

Kui eemalt hakkas paistma tõusva teega metsarinnak, kus oli Kaldakõrts, pidas Jaak endamisi aru nõnda : pani teine ennist pahaks ja nurises, et teda peetakse lapseks, kui tegin juttu kompvekkidest. Ehk saaksin olla talle meelt mööda nüüd, kutsudes ta kõrtsi. Keel kuivab endal suus ja üks temagi või katsuda, mis maik on poeõllel. Ega ta seni seda oma suhu pole saanud, nii et temale uudisasi pealegi. Ja kui ta sellest ei peaks hoolima, siis käratan veini välja.

Nii mõtles Jaak. Seejuures meenus talle ta põline vaenlane Räits, kellele ta oli möödunud suvel sattunud kõrtsis. Kuid üks ju Räitsalgi ole oma tööd-toimetused kodus teha, ega ta ilmast-ilma siin varitse. Ja kui tal on viia kartuleid linna, pruugib ta siis just täna teel olla. Nii julgustas ennast Jaak.

Jõudnud kõrtsi juurde, ta märkas lasipuu küljes

kaht ootavat hobust, keda ta tunnistas teraselt : kelle omad need võiksid olla ? Ta ei tundnud neid. Mis seal ikka, mõtles ta ja sidus omagi looma teiste kõrvale. Siis ta ütles Reemetile, kes ikka veel istus vankril :

„Ega sul pruugi hobuse juurde jääda, lähme sisse, vaatame, kas saame midagi juua.“

Oma meeleheaks märkas Jaak, et kutse võttis poisi näo naerule ; ometi midagi, mis meeldis. Reemet oli meelitatud sellest, et teda koheldakse täismehena.

Nad astusid maakõrtsi hämarasse tuppa ja istusid laua taha, mille juures Reemetile hakkas silma, et laud on õige vana ja värvimata.

Leti juures hoidsid kaks külameest teineteise kaela ümbert kinni, nende higist leemendavad näod olid ligilähedalt vastamisi ning nad kõnelesid üksteisele valjusti suhu.

Jaak tellis õlut ja jõi oma esimese klaasi tühjaks ahnelt, tal oli janu. Siis ta pidas silmas poega : kuidas maitseb temale ? Poisi tagasihoidlik lonks ja mõnuta näoilme andsid talle põhjuse küsida :

„Tahad sa midagi muud ? Kas mõdu või ... veini ?“

„See käib küll,“ vastas Reemet rahulolevalt, kuid Jaagule jäi siiski kahtlus, et poiss ei avalda ennast siiralt. Seepärast ta läks sõnalausumata leti juurde ja tellis pudeli veini. Kui ta oli saanud selle kätte ja pöördus tagasiminekuks, ta nägi, et üks külameestest on läinud nende laua juurde ja teeb Reemetiga juttu.

„Mis elukas sina oled, et sa niisugust mundrit kannad?“ noris külamees.

„Mis see teie asi on?!“ kuulis Jaak poega lõikavat vastu kurjalt ja käredalt, hädaohtlikult käredalt, nagu näis Jaagule.

„Mis sa mõtled enese olevat,“ noris külamees edasi, „pead sa ennast kuberneriks või, et ei taha minuga rääkida?“

„Ma ei taha, et teie mind tülitate, minge minema!“ kärkis Reemet.

Pakun talle klaasi õlut, mõtles Jaak ja ruttas laua juurde, siis ehk jätab norimise järele. Aga enne, kui ta sai kiuslikku külameest võõrustada õllega, ajas see enese Reemetile käsitsi kallale. Poiss oli krapsti püsti, ja Jaak imestas seda kiirust, millega poiss pani oma mõlemad käed lööma vahetpidamata ja tihedalt külamehele näkku. Muidugi ei leppinud sellega haavunud külamees, kes sai poisist kinni ja hakkas teda väänama. Jaak pani nüüd veinipudeli keset põrandat ja kargas pojale appi. Seejuures laud läks õllepudelitega ümber, toas oli kakluse rahutut raginat. Tülli segas end ka teine külamees, kes lõi selja tagant Jaagule niisuguse hoobi, et ta langes korraks kähvuli. Kui ta enese püsti ajas, tulid mõlemad külamehed temale kallale, kuna Reemet jäeti kõrvale. Jaak vehkles rusikatega endakaitseks huupi, tõmmates pea rindu, nagu oleks nii parem võtta vastu hoope. Asi läheb hulluks, mõtles ta seejuures, peaks Reemet märkama välja joosta, saan ehk siis minagi ta kannul õue karata. Nii töötas Jaagu pea, otsides pääsu taplusest. Äkki aga kadusid vastased, Jaagu käed vehklesid veel tüki

aega tühjas õhus. Siis ta märkas, et vastased leavad põrandal. Jaak ei taibanud, mis on juhtunud, teades hästi, et tema löögid ei ole mehi pikali sirutanud. Nagu selgitust otsides ta pööras näo Reemeti poole, jäi aga tardunult vaatama oma selja taga seisvale Räätsa Jussile. Kuidas see siia sattus, nagu taevast kukkus? Jaak ei saanud aru. Kuid siis ta märkas, et väikese toa uks, mis ennist oli suletud, seisis nüüd laialt lahti. Tähendab, Rääts oli aelnud seal. Kuuldes kaklusmüra ta oli karanud välja, sest tema veri tahtis sekkalöömist.

Praegu põrandale paisatud mehed hakkasid kohendama endid jalule. Rääts, kes näis midagi tahtvat Jaagule ütelda, jättis selle ütlemata ja kargas meeste natti kinni. Vedas nad robinal uksest välja. Läbi akna nägi Jaak, et mehed hüppasid kahekesi vankrile ja ajasid käratsedes kõrtsi eest minema.

Jaak võttis veinipudeli, mis ikka veel seisis põrandal püsti, pihku, vaadates ootavalt ukse poole. Rääts tuli kõrtsituppa tagasi ja jäi vahtima üksisilmi Jaagule — altkulmu, põrnitsedes. Jaak hoidis pudelit peos löögivalmis. Nõnda nad tunnistasid teineteist mõne viivu tummalt, siis küsis Jaak:

„Kes sind käskis mulle appi tulla?“

„Eks ma kartnud, et nad tapavad su ära,“ susistas Rääts läbi hammaste.

„On see sinu mure?“

„Minu mure näh. Eks ma ole upitanud sulle naha peale anda — see jääks ju siis andmata.“

„See jääb andmata niikuinii,“ vastas Jaak ja pigistas pudelikaela peos.

Juss naeratas põlgavalt ja vastas:

„Kui see andmata jääb, siis täna oma poega.“

Seejärel pööras Juss Jaagule selja nagu põlastades, pistes oma suure käe tervituseks pihku Reemetile.

„Tere, metsavahihärra!“ ütles ta ja naeris jämedat rinnahäälset naeru.

Jaak ei mõistnud, mida see peab tähendama, kas hakkab see nüüd omakorda norima poisi kallal. Aga sellele poiss naeris vastu nagu vanale tuttavale, ei näinud tundvat piina ligitükkimise pärast. Jaak astus ukse poole ja andis pojale peaga märku, et temagi katsuks poetada end õue. Väljas tegi Jaak ohjad lasipuu küljest lahti, hüppas vankrile, hoides piitsa peos, et niipea kui poiss pääseb tulema, nii kohe nad ajavad minema. Jaak ootas, et ta tuleb ukse vahelt nagu püssist lastud. Aga ta ajas enese välja, lükates õla ees, teine tulemas järel, näol rahulik naeratus — pole tal ruttu ega hirmu. Kui ta oli peal, sundis Jaak siiski hobuse kiirelt sõitma, igaks juhuks. Rääts aga jäi kõrtsi, ta ei ajanud neid taga. Kui Jaak sellest aru sai, ta laskis hobusel astuda sammu ja küsis pojalt pakilise uudishimuga:

„Mis sõber sina talle oled?“

„Niisama,“ vastas Reemet ebamääraselt, teadmata veel, kas avaldada isale lugu talvisest kohtamisest Räätsaga või jätta see ta eest varjule, nagu seda oli soovitanud ema.

„Ei see niisama ole,“ kahtles isa, „mis asja pärast ta sind kiitma kukkus?“

„Nojah,“ ütles Reemet, „tabasin ta talvel metsa-

varguselt, aga ei hinganud sellest kellelegi. Sellepärast see vist on.“

Jaak vaikis. Ta mõtles endamisi, et nii on poeg osutanud talle suure teene, päästes ta põlisest vaenlasest, kelle hirmu all ta oli elanud viimased aastad. Ning seegi oli saavutatud heateoga. Tähendab hea hävitab ilmas kurja ja vaenu. Kui Jaak seejärel käe poja piha ümber pani, siis küll mitte mingi tagamõttega, vaid sooja tänutundega. Reemetil aga näis hakkavat ebamugav isa embavast käest, ta nihutas end istmekotil, püüdes nagu vabaneda. Isa võttiski käe ta ümbert, otsis sellega heintest välja kõrtsist kaasatoodud veinipudeli. Ta avas selle, jõi ise kul-kul-kul! ja ulatas siis pojale:

„Tee keel märjaks.“

Poiss ei põlanud seda keelekastet, proovis juua pudelist. Jaak sai siis jälle pudeli enda kätte. Korki ta peale ei pannud, vaid tõstis veel kord suule. Ta põsenukid läksid punetama ning ta võttis jälle naeratades poja ümbert kinni.

Nõnda nad sõitsid läbi kevadise looduse kodu poole, Vehklemõisa.

Jõudnud koju, ruttas Reemet küll tuppa, kuid samas ta tundis juba kanget tahtmist minna välja. Mida õieti sinna? Ei muu pärast, kui et näha jälle neid kohti, mida ta polnud kaua näinud. Seejuures ta ei osanud märgata seda, et ema meeleldi soovis ta viibimist toas, et kõnelda temaga ja vaadelda teda lähemalt. Tuppa tulles Reemet andis talle kätt kiirelt ja lühidalt, nagu oleks häbiasi ja ebasünnis teretada oma perekonnaliiget. Samas ta pööras emale selja ja hakkas silitama Ekut, kes tõusis ta najale püsti, niuksus heameele pärast ja püüdis sirutada oma keelt hästi pikaks, et kütündida lakkuma ta põske. Reemet kükitas ja seadis oma palge koera kallistusinnukale keelele tervitussuudluseks. Seejuures ta ei mõistnud mõelda seda, kuidas ta ei häbene oma tundeavaldusi looma suhtes, kuidas ta on aga kinnine ja häbelik emaga. Kahtlemata oli ta kodust eemal olles mõelnud emale sagedamini ja õrnemate tunnetega kui Ekule — kas meenus see talle üldse? Kuid oma tundeid ema suhtes ta varjas. Miks? Meie, eestlased, oleme niisugused — häbelikud. Peidame oma tundeid, mispärast võõrad, kes meid ei mõista, kipuvad pidama meid tuimadeks.

„Lähme!“ lausus Reemet Sannule, kellele ta polnud kätt andnud ega tervitust öelnud, kellega oldi vaid vastastikku vaadatud ja naeratatud. See oli nende tervitus. Nüüd nad ruttasid õue, kus Reemet vaatas ahnelt kastanitele, millel olid juba suured lehed ja õiekobarad — need olid tänavu kasvanud tema ära olles. Astudes mööda varjulist teed, murdis Reemet enese äkki hekipõõsasse ja tungis läbi padriku kõrge kivimüürini. Vennad ronisid müürile. Siit avanes vaade esmalt mõisa seakoplile, siis maanteele, kaskede kaksikreale ja nende taga madalale heinamaale, kus praegu õitses ägedalt varsakapju.

„Küll on kollane!“ imetles Reemet rõõmsana.

„Võtab kohe silmad valutama,“ täiendas Sannu.

Vennad istusid müüril ja vaatasid mõne viivu kevadkaugusse vaikivatena. Siis hüüdis Reemet äkki üllatatusena:

„Küll on porine!“

Suur siga ajas enese nagu laia lihalademe laisalt püsti mudaaugust, kus ta oli pealelõunases päikese-
paistes mõnuldes lamanud.

„Notsu, notsu!“ hüüdis Reemet, nagu püüdes äratada sigade tähelepanu: nähku nemadki uudist, et tema on jõudnud jälle tagasi Vehklele.

„Rö-öh, rö-öh!“ tervitas vana orikas, ajades kärsa püsti.

Nagu sellest rahuldatuna hüppasid vennad müürilt alla ja läksid suurde mõisaaeda, mis oli neile kõigiti kodus ja mängumaaks, kuna siin viljapuude all nad olid veetnud kõik oma noored aastad maast-madalast.

„Lähme triiphooni katusele,“ lausus Reemet ja ronis mööda pappkatusel olevat treppredelit üles valge korstna juurde. Seegi oli koht, kuhu ta polnud kaua saanud, kus aga oli tore viibida. Reemet teadis, et sügiseti, kui kaugused on selged ning avarad, paistab siia kirikutorn, mis on kahekümne versta taga. Aga praegu ei paistnud, kaugus oli soojalt sombune ja nagu umbne.

Kui Reemet pilgu alla lõi, ta nägi läbi klaaside viinapuid, mis ajasid oma rohelisi vääte mööda traate laiali. Ta tahtis neid näha ja nad läksid kasvumajja.

„Kas sa tead,“ ütles ta siin Sannule, vaadates kõrget lava viinapuumaja lae all, „mina hakkas siin magama.“

Õelnud selle, ta kandis väljast sisse lavamati, viis selle endale asemeks.

„Nüüd pole muud kui lina ja padi ja maga nagu paradiisis.“

„Ei tea, kas lubataksegi,“ arvas Sannu.

„Miks seda peaks keelutama — siin on ju parem õhk kui toas.“

„Sakstele ehk ei meeldi, et nende viinamarjad valmivad öösel sinu haisu sees.“

„Saksad ei pruugi seda teada, kus mina magan.“

Kui ema hakkas õhtul tegema aset, ütles Reemet:

„Mina toas magama ei hakka — lähen triiphooni lavale.“

„Mis sa sinna otsid,“ vastas ema murelikult, „tuled viimaks karupidi alla.“

Poisid naersid. Nemas ei ole enam lapsed, kelle pärast kardetakse.

Mis ta nüüd sinna peaks kippuma? mõtles Jaak. Kuid ta ei tahtnud kohe esimesel päeval hakata pojaga vägipulka vedama. Annan talle vabadust ja olen talle hea, ega ta siis raatsi mindki pahandada oma tempudega, mõtles ta.

„Kui te mõistlikud olete, siis võite seal kahekesi magada,“ ütles Jaak oma lubava isasõna. Seejuures ta ise vaatas poegadele, otsides nende nägudelt tema headust hindavat rõõmu. Ning seda ta seal leidiski. Huvitav ja tore oli poistel minna magama öid omapead. Padjad ja vaibad kaenlas, nad sammusid hekkide vahetsi sakste akende eest varjatult kasvumaja poole, Eku hulkumishimulisena kannul.

Ekü keeras enese all põrandaliival kerra, poisid magasid oma noort und õlgmatil viinapuude all. Ööd olid põhjamaiselt valged.

Kuigi Jaagul oli aias kibe ja ta tundis puudust poegade käte järele, ta siiski ei tahtnud veel sundida Reemetit tööle, kartis teda sellega pahandada. Pahandamine aga ei kuulunud praegu tema kasvatuskavva. Vaadaku ta veel natuke ringi, küllap tal varsti hakkab igav, astub teine siis aeda teiste juurde nokitsema omal soovil. Nii mõtles Jaak. Ning nõnda poisid said vabalt hulkuda mõisa kevadlooduses oma ulapäevi.

Saksad olid saabunud linnast, elasid juba mõisas. Ühel päeval, kui poisid olid minemas läbi pargi, nad nägid eemalt tulevat saksu. Reemet astus teelt kähku kõrvale ning Sannugi järgnes talle. Nad läksid nii kaugele, et teelt ei võidud neid enam näha,

ja jäid ootama. Nõnda nad olid teinud varemgi, lasknud saksad mööda ja läinud siis jälle oma teed. Aga nüüd äkki Sannu hakkas proovima hammast vanema venna julguse kallal, küsides itsitades nõnda:

„Miks sa metsa putkasid?“

„Miks sa ennast nii rumalaks teed, nagu ise ei teaks?“

„Tean küll, sa kartsid saksu.“

„Mina kartsin,“ osatas Reemet, „ma ei tahtnud neid teretada.“

„Kas sellepärast siis peab metsa pugema?“

Vanem vend vaatas vaikides nooremale, kes kimbutas teda kiusliku küsimusega.

„Oleks võinud ju teed mööda edasi minna,“ jätkas Sannu.

„Ja poleks teretanud?“

„Nojah.“

„Muidugi oleks võinud,“ vastas Reemet mõtlikult. „Aga meid on sedaviisi kasvatatud — saksu kartma. Muudkui poe nurka, kui tema tuleb.“

„Näe, sina saad ka aru, et kui keegi on arg, siis see pole igakord tema süü — ta on araks kasvatatud.“

„Igatüks võib ennast ise kasvatada.“

„Mismoodi?“

„Tuleb harjutada. Peame endid alati silmas, surume hirmutunde maha ja oleme julged.“

Nii arvustasid vennad endid ja oma vanemaid puude varjus sakste eest paos olles. Arvustasid ja otsustasid hakata tegema julguseharjutusi, et kasvatada endid meesteks ise.

Esimene harjutus oli järgmisel ööl. See algas juhuslikult ja lüüriliselt.

Möödunud aastal kass oli söönud sirelihekis pesa pealt ööbiku. Nüüd arvati, et tänavu Vehklel seda lindu ei kuuldagi, põlgab teine selle nurga ära. Aeg oli juba käes, et ta laul oleks pidanud lajatama õhtuses pargividevikus tiigi juures — aeg oli, aga lindu ei olnud. Kuid öösel Sannu äratas venna unest, sosistades :

„Kuule!“

Kuulasid kahekesi. Väljas laulis ööbik. Oli teine siiski tulnud, hiljavõitu, kuid ära polnud põlanud ometi.

„Lähme alla,“ ütles Reemet.

Nad läksid välja, et kuulda paremini. Nad olid paljad, ainult särgiväel. Sahistas sooja uduvihma ning ööbik laulis valdavalt ja valjusti. Vennad kuulatasid harduses. Siis tõmbas Reemet endal naeratades särgi seljast ja mähkis niuete ümber.

„Hea on paljalt olla,“ ütles ta ja hakkas aiateedel jalutama. Kui ta taha vaatas, ta nägi, et Sannu on heitnud oma särgi kasvumaja avalijäänud uksest sisse, kõnnib kannul hoopis ihualasti.

Mõlemad kihistasid naerda ja sammusid vahvalt aiast välja, kust oli näha härrastemaja, mis magas vanade pärnade vahel, mitmekordne ja valge-roosa, torn kaelana püsti.

„Lähme üsna akende alla,“ lausus Reemet.

„Julgust kasvatama,“ lisas Sannu.

Nad läksid sinna, kuhu vanemad harilikult keelasid minna, kuna see oli liiga sakste silma all. Kõndisid lossi ümber alasti.

Loss magas, kõik aknad olid pimedad, ka teenijatuubade omad.

„Lähme üles!“ sosistas Reemet ning nad hakkasid astuma mööda laiu ja jahedaid kiviastmeid üles teisele korrale, kus oli lahtine rõdu, loorberipuud seismas tumedate valvuritena valgete kivisammaste kõrval. Suvepäeviti sõid saksad siin pika laua taga lärmirikkalt lõunat, kilistasid kella viie ajal kohvitasse ja võtsid punetavas loodevalguses õhtust.

Reemet istus laua taha, tõmbas niuete ümbert särgi, torkas selle kurgu alla salvrätiks ja tegi kättega noa-kahvli liigutusi.

Sannu ei usaldanud istuda, tema seisis loorberi kõrval, endas kõik valvel, et kui mingi krõps kuskil käib, nii ta siit alla läheb nagu lennates.

Aga ei, mõisas magati.

Tänasest julguseharjutusest oli küll. Vennad läksid aeda tagasi ja pugesid kasvumajas vaipade alla. Märg ihu läks aegamisi soojaks ja magus uni tuli peale.

Järgmisel hilisõhtul küsis Reemet vennalt:

„Lähed sa Rühaste surnuaiale või Suigurappa?“

„Lähnen magama,“ vastas Sannu.

„Ei lähe, julguseharjutus on täna tegemata. Lähed sina surnuaiale ja mina Suigurappa? Või tahad sina minna rappa, mul ükskõik.“

„Lähme seltsis rappa,“ soovis Sannu.

„Sellest pole kasu, kahekesi me ei karda.“

Sannu vaikis nõutuna. Jube oli minna Suigurappa, mis oli tuntud peletava paigana, kohana, millest kõneldi hirmsaid jutte. Seal vilkuvat öösiti mõistatuslikke tulukesi. Seal oli uppunud laukasse

lollakas tüdruk Kupukülast, keda hüüti Andrese Tutiks ning kelle vaim tegevat nüüd rabas niisugust häält, mis paneb kuulaja südame seisma, kukud minestanult põmdi pikali. Ei, rappa Sannu ei lähe, see on liiga kõvaks prooviks ta julgusele. Läheb siis Rühaste kalmistule. See on küll kaugemal, kuid temast pole liikvel hirmujutte. Nii mõtles Sannu, öeldes hoolitult:

„Raba on raba, seal pole karta midagi. Lähen surnuaiale vaimude juurde.“

„Arvad, et surnuaed on hullem?“

„Igatahes.“

„Mine siis sina rappa.“

„Mis sa minu eest hoolitsed, ma ütlesin, kuhu ma lähen,“ kostis Sannu ja hakkas liikuma lonkival sammul maanteele.

„Poolet teelt tagasi tulla ei tohi,“ hüüdis Reemet talle järele. „Ja valetada pärast ei tohi.“

Pilvine kevadeöö oli hall, maantee tolm lõhnas jahedalt ja eemal mõisapõllul kivikangru kõrval valendas üksik toomingas õites. Sannu astus mõnuga, ajades valju vilet, sest siin kohal minek polnud veel hirmusisendav, tuttav maastik oli ümber nagu julgustav sõbra selts. Aga kui tee jõudis sinna paika, kus tuli läbida küla karjamaa, püüdis Sannu astuda vaikselt rohusel teeserval, kartes lüüa jalaga kogemata kivi kolatama. Veel edasi, siis hakkas põllukingu tagant paistma mustendav mets, mille öisel taustal valendas kirik. See oli juba vöõras koht, mis tegi rahutuks. Vilet Sannu enam ei ajanud. Viivuks ta jäi seisma, pidas aru, kas maksabki enam edasi minna. „Poolet teelt tagasi tulla ei

tohi," oli Reemet öelnud. Aga kes teab teda ennastki, kas ta rappa lähebki. „Ja pärast valetada ei tohi.“ Hea küll, mõtles Sannu, lähen veel natuke edasi, katsun saada hirmutundest jagu. Teen ju seda enda pärast. Ning ta hakkas astuma edasi tasase, aeglase sammuga, nagu kiusates ennast, nagu vallutades järk-järgult oma hirmutunnet. Nõnda ta jõudis kiriku ukse ette, kalmistu müüri taha, kus olid luitunud lasipuud. Oli väga vaikne. Riste valendas tumedate põõsaste vahel kahtlaselt. Hakkan nüüd tagasi minema, mõtles Sannu. Kõik ta sisimas oli valmis põgenema, tal oli paha olla. Peaks küll korraks surnuaeda astuma, kaugele pole vajagi minna, siis oleks ülesanne õieti täidetud. Tasa, et kivid ei koliseks, ta ronis müürile ja pidas seal veidi aru, õigem: kogus julgust. Siis hüppas mütsatades kalmistu maale, kargas aga kohe tagasi säärase kiiruga, nagu olnuks maapind sealpool tuline, kõrve-tanud. Aga kalmistul oli seega käidud, nüüd võis hakata minema kodu poole. Minnes ta tundis niisugust tõukejõudu, nagu ajaks salapärane torm, mida ihu ei tunne, kuid mis siiski on, ta ropsuviisi jooksmas. Hiljem, kui algasid jälle mõisapõllud, „torm“ rauges ning Sannu sai jälle astuda öises vaikuses aeglaselt.

Kui ta koju jõudis, polnud Reemetit veel seal. Sannu hakkas tundma muret, et vend ehk uppus soolaukasse. Ta läks põllupeenrale ootama, laskis seal katseks ja kutseks pika vile valla. Vastati raba poolt. Sannu rahunes. Peatselt rühkis Reemet mööda põllupeenart üles, kandes kaikaga seljas midagi valendavat. Mis asi see võib olla? See oli suure

looma luitunud kolp, kas põdra või lehma. Reemet oli toonud selle kaasa raba ohtlikemast kohast asitõendina.

„Juba tagasi!“ imetles ta, nähes Sannut. „Selle ajaga sa küll surnuaial ei käinud.“

„Ausõna, käisin. Tulin tagasi joostes, sellepärast sain ruttu.“

„Kartsid vaimusid, see ajas sibama.“

„Mul oli mure sinu pärast, see ajas jooksuma.“

„Minu pärast?“

„Muidugi, ma mõtlesin, et Andrese Tutt tuleb sulle kallale, et sul on abi vaja.“

„Vaimusid ei ole,“ ütles Reemet ja paiskas luitunud kolba kolksatades maanteekraavi.

Kõik mõisamajad magasid, keegi ei teadnud vendale öisest hulkumisest. Ainult hommikul pani Jaak endamisi pahaks ja imeks, miks poisid magavad nii kaua. Varsti tõuseb härra, jõuab otsaga kasvumajja ja näeb poisse laval laisaunes. See oli Jaagu mure. Ta kõndis kasvumaja muldsel põrandal ja läkastas. Köhis ja kraaksutas kurku, kõvasti ja kaua. Aga kui see siiski ei suutnud virgutada suikujaid, siis võttis Jaak piibu ja hakkas koputama sellega vastu lavatreppi. Ägedasti. Poiste noor uni näis aga olevat kindlustatud igasuguse segamise vastu — nad kahistasid magada sügavat ja rahu-likku und. Ei aidanud muud, kui Jaak pidi ronima mööda treppi üles ja ütlema oma mure lausa lagedale:

„Keskhommiku kell lõi juba välja, mis te nii kaua magate! Saksad tulevad varsti aeda.“

Seda kuuldes poisid lõpetasid magamise, kuigi unest oli veel puudu. Ringutades ja haigutades nad ajasid endid riidesse ja tulid tuppa. Kui nad jõid kohvi, nad kuulsid: keskhommiku kell lõi välja. Alles nüüd! Härra nii vara veel väljas ei ole. Isa oli hädaldanud asjata.

Ühel päeval, kui Reemet luges kummargil aknalaual, tähendas ema talle eestoa ukse vahelt:

„Mis sa selle raamatu taga nii palju istud — ilus suvine aeg!“

„Mis mul ikka teha on.“

„Eks sa mine aeda isale appi. Saadab siis sügisel sind parema meelega kooli, kui sa suvel teda aitad.“

Reemet ei vastanud midagi. Ema silmitses teda ootavalt, aga poiss luges rahuga edasi, temalt polnud tulemas sõnakestki. Siis ema jätkas:

„Ega sa kooli pärast pruugi tööd põlgama hakata.“

„Kust sa seda võtad, et ma põlgan?“

„Võiksid ka aeda teiste juurde minna.“

„Saksad kolavad seal ringi, mina nende jalus tööle ei hakka.“

„Pruugid sa neid siis karta.“

„Ma ei taha neid teretada.“

Ema jäi vait. Sakste teretamine, see ei olnud tervitamine viisakusest. See oli sundteretamine, mida nõuti. Reemetile see tundus alandavana.

„Pead nüüd veel kannatama,“ ütles ema. „Lõpetad kooli ja hakkad linnas teenima, ega sa siis enam pruugi neid kummardada.“

Reemet ei vastanud, ta luges oma raamatut, endal niisugune ilme, et jäetagu ta nüüd rahule. Ema

pidas põrmu aega vaikust, aga siis avas suu jälle ütlemiseks :

„Ega saksad seda salli, et sa hakkad nende kõrval ka nagu saksa mängima — tööd ei tee.“

Reemet pani raamatu aknalauale ja tõusis. Luggeda ei saa. Ta pidi väljuma niisama, aga siis ta tuli tagasi ja võttis raamatu kaasa. Metsas põõsa varjus saab lugeda küll.

Ema vaatas talle järele, sõna ei lausunud, kuid ta nägu oli murelik.

Õues kohtas Reemet venda. Nad hakkasid seltsis minema metsa, Eku karglemas lõbusana ees. Kui nad jõudsid üle valge silla, nad nägid eemalt tulevat mõisniku poega prantslannast kasvatajannaga. Vennad ei põiganud teelt kõrvale, vaid Reemet ütles :

„Teeme oma tänase julguseharjutuse ära.“

Vendade käik muutus veidi rühikamaks, samm tarmukamaks, kõne aga kadus suust hoopis. Reemeti alumine huul ronis jonnakana veidi ette ning ta vaade muutus kulmude alt põrnitsemiseks. Nõnda mühinal minnes nad möödusid sakstest, võtmata mütsi peast ja teretamata.

Pargis nad otsisid vaikse nõlvaku vanade tamme all, viskusid seal niitmata heina. Reemet jäi vahtima kummargil raamatusse, aga Sannu seadis näo selili olles vaatama taeva sinisesse põhjatusse. Nende ümber keskpäeva rahus koperdas lennata mesilane maheda porinaga. Vennad teadsid, et siin neid ei sega keegi, saksad siia ei tule. Nemad talavad ainult igavat teed, mõtlesid poisid üleolevalt. Vehkle looduse varjatud nurkade ilu nemad ei tunne ega oska näha.

Pärast keskhommikut kargas Jaak appi rohivatele naistele, kes olid tema meelest liiga aeglased, ei saanud küllalt aegsasti hakkama lämmatava umbrohuga. Kükitades lõuna eel porgandite vahel ta märkas, et proua tuleb aeda. Oli teine suviselt heledasti riides, hoidis seelikusaba näpu vahel ja pani valuga kohe kasvumaja juurde. Käis seal sees ära ja hakkas siis hüüdma oma peene häälega otsivalt :

„Kärner! Kärner!“

„Jaa-a,“ toristas Jaak oma mehehäälega vastu. Andis endast märku ja tõusis vastuminekuks. Seejuures ta uuditses endamisi juurelda : mis valu teda nüüd siia ajab ?

Proua punetas näost, ta ei olnud sugugi lahke. Sõbralik polnud ka see jutt, millega ta tuli.

„Kärner, sinu pojad ei teretama meid.“

Jaak kohkus ja otsis siis kohmetult vabandavat vastust:

„Kuidas nad siis nüüd äkki ei tereta?“

„Sinu ütlema neile, et nemad votma müts maha ja teretama.“

„Näh, kas ma seda neile vähe olen rääkinud,“ vastas Jaak.

Pikemat juttu proual ei olnud, läks aiast minema. Tigidana.

Jaak oli erutatud. Nüüd oli siis see patakas käes, mida ta kogu aeg salaja oli kartnud: sai saksalt poegade pärast nina peale. Ei tereta. On saks aga narr: selle saamata jäänud tühja tere pärast ta ärritab ennast ja jookseb silmile. Meiesuguste räbal tere on neile nii tähtis, et ilma selleta nende hing sugugi kohe sees ei seisa. Kohe janunevad selle järele. Mis muu pärast ta teinekord aedagi tuleb, kui aga et saaks tere kätte. Kõik muu on temale mõisas kõrvaline. Aiatöös ta on tume nagu tökati-pudel ja põllutöös — sellest ära räägigi. Aga tere peale maias. See on talle vajalik nagu õhk. Eks ta näe selles oma võimu, sellepärast. Ega see meiesugusele midagi maksa, kraabi mütsi ta ees maha kas või sada korda päevas. Aga poistes on vist lõõnud jälle välja talvine saksavaenulikus. Ei kadunud see vimm ega ununenud, hingitseb neis edasi. Aga nii ei saa, et sa mõisas elad, kuid saksa ei tereta. Elad siin, siis pead olema nagu mõisainimese kord ja kohus. Seda tuleb neile öelda. Küüntega nende natti kinni ei karga, aga sõnaga seletan ära. Ei saa sedaviisi. Keda teie sellega kiusate? Ainult oma isa, teete ta elu põrguks. Mina pean kõik kärkimised vastu võtma. Ega see mul kerge ole. Mis asja ma teile olen teinud, et teie mulle niisuguse nuhtluse kaela muretsete? Olen ma olnud halb? Elate nagu saksad, millestki teil ei ole puudu, tööle ma teid ei ole sundinud. Või

selles see viga seisabki, et ma pole teid tööle pannud. Igavusega enam ei tea, mis koerustükke teha. Tulete mulle aeda appi ja olete mu silma all. Kõige parem.

Nii mõtles Jaak oma töö juures. Hiljem toas lõunalaua ääres ta algas oma manitsust nende sõnadega :

„Sain täna jälle haugutada.“

„Härra enese käest?“ päris Riina.

„Va prouaniru,“ vastas Jaak süües ja vaadates tusase pilguga poegadele.

„Mis tal siis jälle oli?“

„Eks poisid tee mulle peavalu,“ vastas Jaak, „nemad ei või prouat teretada.“

„Prouat?“ hüüdis Sannu imestunult ja protesteerides, naerumuie suul. „Meie pole prouat näinudki.“

„Ega saks mulle muidu kallale jookse,“ vastas isa.

„Küll on ikka imelikud,“ raputas Reemet pead, „nad kaebasid prouale!“

„Kes?“ päris ema sosinal.

„Nende poiss ja prantsuse elukas,“ vastas Reemet, „neid me ei viitsinud teretada.“

„Meie mõtlesime, et nemad ei olegi saksad,“ lisas Sannu.

„Kuidas teie nii rumalasti mõtlesite,“ sõitles ema. „Kuidas saksa laps siis saks ei ole, näete küll, et tal maast-madalast sama vaim sees, muudkui tahaks, et sa kummardaks teda.“

„See on neile tähtsam kui meile leib,“ lausus isa, murdes sõrmedega laual supitaldriku kõrval leivaviilukast paraja suutäie. „Selle varal nende elu sees seisab.“

„Nad tahavad näha oma tähtsust,“ seletas ema.

„Kiskuge aga mütsid karvadelt maha, kui nad vastu tulevad, ega see raske ole,“ õpetas isa.

„On küll raske,“ vastas Reemet.

„Ega see sind halvemaks tee,“ ütles isa.

„Ega ma ta ori ole, et ma teda kummardama pean.“

Mina teretan teda iga päev, kas ma sellepärast ori olen?“ naeris Jaak kavala lõbususega. Temalgi oli oma iseteadvus ja üleolek. Ei saa härra teha temale midagi, pigem lööb tema härra naha viluks. Ei, oma südames ei pidanud Jaak härrast lugu, vaid itsitas tasahilju ta üle. Jaagu elutõeks oli: olla saksast salaja üle, mitte avalikult. Avalikult mõisateenija ei saanudki seda olla. Sellepärast võitles Jaak poegade avaliku lugupidamatuse demonstree-rimise vastu. Mõtles taltsutada neid seega, et paneb nad aeda tööle. Küllap seal nende rumal kangus lahtub, harjuvad olema nagu teised mõisateenijad. Ning Jaak ütles :

„Tulete mulle aeda appi. Töö teeb teist mehed, hulkudes lähete ülekäte.“

„See on mõisa töö,“ ütles Reemet, „oleks see sinu töö olnud. Eks mõis anna sulle abi.“

„Mis sul on, et sa ei või natuke teenida. Ega ma sind muidu tööle pane, su päevad maksetakse kinni.“

„Mina ta moonakaks ei hakka.“

„Ega see sind veel moonakaks tee,“ seletas ema, „kui sa oma isa natuke aitad.“

„Kui vaja on,“ ütles Reemet, „võin olla abiks varahommikuti kas või juba kella neljast. Kuni

keskhommikuni. Kui saksad üles tõusevad, siis mina enam aedas ei ole.“

Jaak kehtitas õlgu. Mis sa tormiga teed? Kust temasse niisugune vaim on tulnud? Eks see ole vana Juhani, Riina isa kangus. Ning Jaagule meenus kadunud Juhan, keda koduvald ei unusta niipea. „Teist niisugust vigurimeest ilma enam ei tehta,“ ütlevad vanemad inimesed, kõneldes Juhanist, uhkest ja kangeloomulisest talupidajast ning valla-vanemast.

Kui vennad pärast lõunasööki lipsasid toast õue ja olid jälle kahekesi, nad naersid proua üle — terenäljane! Aga võtku ta näpust, nende terest ta jääb ilma ikkagi. Pigem nad põikavad teelt kõrvale, nii et hekid raksuvad, aga sunnitult nad teretama ei hakka. Sellepärast ei hakka, et saksad ei näe teretamises kaasinimese vabatahtlikku tervitust, vaid alamrahva sundkummardust.

„Ei maksa nendega kokku puutudagi,“ ütles Sannu.

„Põldude vahel ja metsavidevikus palju toredam hulkuda kui nende jalus,“ oli nõus Reemetki.

Ometi nad puutusid kokku juba järgmisel päeval. Gongi hääl oli kõmanud, vennad arvasid, et saksad on juba koos lõunalauas. Sellepärast nad liikusid muretult, hariliku ettevaatusetä mööda tiigialleed, et minna sealtkaudu Kaldametsa. Äkki aga ilmus nende teele härra, tuli vastu. Vennad mõtlesid karata põõsasse, kuid nad arvasid, et härra on neid juba märganud, sellepärast nad ei tahtnud põgeneda, vaid Reemet sosistas:

„Kas teeme julguseharjutuse ära?“

„Jooksuharjutuse,“ vastas Sannu ja hakkas jooksuma. Otse härrale vastu.

„Oota!“ hüüdis Reemet ja jooksis talle järele.

Ning kiire jooksuga, nagu ajades teineteist taga, nad möödusid härrast. Teretamata.

Kui nad eemal hakkasid jälle sammu astuma, arvas Sannu :

„Ta nägi, et meil polnud aega teretada, ega ta kisama hakka.“

Härra aga ei rutanud lõunalauda, kuigi gong oli ammu kutsunud. Visates kangesti väljapoole hoiduvad jalapöiad kärmesti käima ja toetudes kepile nagu langedes, ta ruttas ägeda rühiga aeda. Ning jälle kõlas õunapuude all saksa otsiv hõige :

„Kärner!“

„Jaa-a!“ toristas Jaak peenarde vahelt vastu.

Härra läks sinna.

„Sinu pojad ei teretama,“ kärkis ta hingeldades. Ta nägu punetas vihast, nii et roosat kumas meelekohtadel läbi hõbehallide juustegi. Viha ei kiiranud mitte ainult ta rohekashallid silmad, vaid ka kuldraamidega näpitsad, mis istusid kaksiti kühmas nina kukil.

Jaak seisis nõutuna. Tema eilsed heatahtlikud manitsussõnad olid siis nagu hane selga vesi.

„Mis ma pean tegema, mis te minult tahate?“ hüüdis ta äkki ja ägedalt nagu ahastades. Tema kannatus oli katkenud. „Ma olen neid õpetanud, aga kui nad mu sõna ei kuula, siis lähen mina ja löön nad maha!“

Jaak oli läinud põlema, ta sisimas kees viha, ning ta tõstis ähvardavalt hakivart.

„Notin nad maha, muu nõu ei aita!“

Nii karjus Jaak, kaotanuna endavalitsemise. Ning vihane karjumine tuli talle abiks, ta sai sellega härrast jagu, pääses alt peale. Härra ehmus, nähes aednikku märatsevana. Naiivse inimesena ta uskus, et Jaak nüüd tõesti tormab tuppa ja kopsib oma pojad vagaseks. Usuinimesena ta tundis end kohustatuna vaigistada seda, kes on saamas meeletuna mõrvariks, oma laste surmajaks.

„Seda sinu ei tohip tegema mitte,“ manitses härra endisest hoopis mahedama tooniga. Ojaa, see ei olnud enam kärkimine, see oli murelik katse vaos hoida. „Jumal on sinule lapsed andma, sinul on mitte oigus need tapma.“

Niisugused tagasihoidvad sõnad härra suust avastasid Jaagule, et märatsemises on ta võim. Seepärast ta aina hullemlalt hakkas vehkima hakivarrega, lubades joosta jalamaid tuppa nootima oma lapsi.

„See olep patt,“ manitses härra. „Sinu annap neile need vitsad, aga tapma mitte.“

Õelnud Jaagule need õpetussõnad, lahkus härra aiast. Ta oli tulnud siia väga vihasena aedniku poegadele. Kuid siit ta lahkus omaviisi nende kaitsjana.

Jaak jätkas oma tööd. Nüüd säärase tuhinaga, et hakk aina kargles taevasse ja sealt ägeda hooga alla peenarde vahele rabama maltsu maha roheliseks lagapudruks.

Lõunaajal ta ei saanud poegi kätte, need ei olnud veel Kaldametsast tagasi. Aga õhtul ta võttis nad käsile. Poisid istusid tagatoas akna all, nad olid isa sõideldes tõsised ja süüdlaselt vaiksed. Isa ütles

oma manitsussõnad eestost, istudes kumaras, piibuga :

„Kas te mõtlete, et minu elu on muidu liiga kerge või, et otsite mulle uut risti kaela? Teistele lapsed on rõõmuks, teie teete endid nuhtluseks. Kas teie ei näe, et ma niigi pean olema kogu aeg nagu sõjas. Ma pean kiskuma isegi vana-jumalaga.“

„Kuss, ära sedaviisi räägi!“ tõreles Riina.

„Miks ma ei räägi. Vana-jumal või loodus, eks see ole ükspuha. Kas teie ei näe, kuidas loodus teinekord kiusab mind, tahab mu kätetöö nahka panna. Ta varitseb öösiti nagu varas või mõrtsukas.“

„Kes?“ küsis Riina kohkunult vahele. Kas Jaak ütleb need teotavad sõnad jumala kohta?

„Öökülm,“ jätkas Jaak. „Siis põud ja igasugu söödikud. Jumal ja loodus. Ma pean olema valvel ja sõdima. Oleks see üksi. Ma pean kraaplema küla võrukaeladega, kes kipuvad aia ja mu enese kallale. Kas mul vaenlasi vähe on. Neid on ilm-ränka. Ma pean sõdima sakstega.“

„Ole ometi natuke tasem!“ muretses Riina, meenutades seinatagust.

„Sellest on veel vähe. Nütüd ma pean hakkama sõda pidama oma lihaste lastega. Teiega ka ei saa elada üksmeeles ja rahu!“

Järgnevatel päevadel sai Jaak rahu, ta sõnad olid mõjunud. Kuid siis ta hakkas märkama murelikult, et tööpoiss Augustki põikleb saksu teretamast. Täismees, aga on võtnud halba eeskujuga minu poisi-kestelt, mõtles Jaak. Tuleb proua aeda, August rakendab kaks kätt kandma täis kastekanne. Nii sammub vastu ja teretab, aga mütsi ei võta peast.

Proua pahandub ja jookseb Jaaguga riidlema. Tema tööpoiss ei tereta.

August sõidab veeaamiga ja näeb härrat. Tal on vimmm sees, ta ei taha teretada. Aami otsal istudes ta toksib perutavalt saapaninaga hobusele saba alla, loom läheb karglema. Tööpoiss rebib kahe käega ohje, hobune on lõhkumas. Nii ta möödub härrast. Ta käed olid kinni, ta ei saanud teretada. Härra läheb Jaaguga kärkima:

„Sinu ütleb oma tööpoisile, et tema jätap see töö, kui minu tulema, ja ütleb minule tere, votma müts maha.“

Jaak sülitab ja kordab oma trikki. Ta hakkab märatsema.

„Kurat,“ lausub ta kurja, „kas mina olen selleks, et kasvatada teile viinamarju või pean ma olema kasvatajaks tööpoisile? Sakstel kõik kohad bonnesid täis, pange üks kasvatama Augusti. Kui see tarvis on. Mina ta bonneks ei hakka! Mul pole selleks aega.“

Nii käratas Jaak. Märatsemisega ta peletas saksa aiast. Korduvalt. Kuid siis tuli päev, kus ta trikk enam ei aidanud.

Ühel õhtupoolikul lonkisid vennad mõisa heinamaa kauges käärus ja istusid veidi vana küüni seina ääres. Viitsid siin aega raamatutega. Siin oli niisugune hea eraldatud rahu, mida ei sega saksa ootamatu ilmumine. Ojaa, siin oli palju parem kui mõisa südames. Siia saks ei tule, teadsid vennad. Seda enam nad olid üllatunud, kuuldes äkki läheduses härra häält. Nad ajasid endid püsti ja vaatasid otsivalt ringi.

„Tullakse siia ka tere norima,“ porises Reemet. Kaskede vahel kolksatas lehmakelli.

„Näe,“ ütles Sannu poolsosinal, „härra ajab küla-lehmi kinni.“

„Kuidas ta täna siia sattus?“ imetles Reemet ja istus jälle lugema rahulikuna, nähes, et mõisnik siia ei tule.

„Paras külapoistele!“ ütles Sannu, ütles seda vana vaenu pärast — tänavu nad ei olnud kiskunud.

„Mis paras!“ vaidles vanem vend. „Tõtt öelda, härral peaks olema häbi selle rohusuutäie pärast, mis mõisale midagi ei maksa, küla loomi kinni ajada.“

„See on teine asi. Olgu härral häbi, aga külapoistele ikkagi paras,“ kaitses oma seisukohta Sannu.

„Kui õieti järele mõelda, siis meie peaksime olema küla poolt ja mõisa vastu. Mõis on ahnitenud kõik paremad maad omale, külad peavad kiratsema viletsas võsastikus ja pae peal, kus midagi ei kasva. Kes elab külades? Meie rahvas. Tema käest on mõis paremad maad ära kiskunud. Minu arust see polegi vargus, kui küla vahel võtab midagi mõisa maa pealt.“

Vehklemõisa inimestest polnud keegi kunagi mõelnud nii, nagu mõtles nüüd aedniku Reemet. Need olid uued mõtted ja uued sõnad, mis võtsid arvustavalt revideerimisele vana vaenuvahekorra külaga.

„Nüüd sa räägid nii,“ ütles Sannu, „aga läinud suvel ajasid ise ka külalehmi kinni.“

„Olin rumal. Tänavu enam ei ajaks. Tänavu peaks tegema heaks möödunud suve lolluse.“

„Kuidas?“

„Kuidas — kust minagi nii äkki tean. Peab mõtlema.“

Sannu mõtles ja ütles siis naerdes :

„Oleks meil kotitäis parmused, kuulaks parmud meie sõna, laseks nad lehmade kallale, lehmad tormaks minema, jookseks härra käest ära.“

Reemet naeris ja lausus :

„Saadaks hea parve erilasi härra kuklasse, saks sibaks koju ja jätaks lehmad kus see ja teine.“

„Teeme koledat häält, ehk härra kardab.“

„Tee!“

Sannu laskis koleda hääle põõsa varjus valla ja jäi vaatama, kuidas see mõjub härrale. Kas ta jätab lehmad ja tuleb siia selgitama, milline on see loom, kes teeb säärast veidrat häält. Aga ei, härra oli lehmade kamandamisega nii hasardis, et ta ei kuulnudki Sannu häält. Vehkles kepiga ja kaugenenes loomade kannul, ärritatud kukal punetamas õhtuses päikeses.

Äkki Reemet lõi raamatu kokku ja tõusis, öeldes:

„Nüüd ma tean, mis me teeme.“

„Mis asja?“

„Otsime head malgad pihku.“

„Ega sa ometi härra kallale taha minna?“ päris Sannu, muutudes araks.

Reemet ainult naeratas, ta ei avaldanud veel oma plaani.

Nad murdsid malgad pihku ja läksid vanade kaskede alla, kus istusid maanteekraavi servale.

„Mis me siin tukume?“ päris Sannu, kes ei teadnud Reemeti plaani.

„Me ootame, kuni külast tullakse loomade järele.“

„Siis hakkame neid virutama?“

„Ei hakka.“

„Mis jaoks meil siis kaikad on?“

„Me ajame nad tagasi, ei lase mõisa minna.“

„Kiusame sedaviisi?“

„Ei kiusa.“

„Mis siis?“

„Küll pärast kuuled.“

„Nii ruttu nad veel ei tule.“

„Siis muudkui ootame.“

Ajaviiteks Reemet punus kahe kase rippuvaid oksid kokku, tegi nii kiige ja hakkas end õhus õõtsutama, vilistades. Sannu ronis kase otsa ja vaatas valvates Kupuküla poole — millal nad ilmuvad teele, hakkavad tulema mõisa?

Päikesetera oli veeremas mõisa rukkivälja taha, kui küla poolt hakkasid paistma kaks naist ja üks poiss, — lähenesid.

Vennad võtsid malgad pihku ja astusid teele. Liikuisid tulijaile aeglaselt vastu.

„Kuhu lähete?“ päris Reemet külarahva ligi jõudes.

„Olete ehk me loomi näinud?“ küsis üks naistest.

„Härra ajas nad mõisa kinni.“

„Noh, mis mina rääkisin,“ lausus eit õnnetuna teisele. Ning nad tahtsid jätkata oma murelikku minekut härra juurde.

„Minge tagasi!“ käskis Reemet, sirutades kaika takistavalt risti ette.

„Kas te saate jalust,“ pahandus kurjem eit hurjutavalt, „tulevad kallale nagu maanteemasuurikad!“

Reemet naeratas sõbralikult ja ütles :

„Ärge praegu härra juurde minge, ta on kole vihane.“

„Kus sa, hing, pääsed, ega me või lehma mõisa jätta,“ lausus lahkem eit.

„Lehmad tulevad ise koju,“ teatas Reemet.

„Kus nad ise tulla suavad, kui nad kinni on. Maksa aga herrale jälle raha, ei neid muidu kätte sua.“

„Saab küll,“ vastas Reemet, „minge aga oma rahaga koju ja oodake. Keskööl tulge siiasamasse, siis saate lehmad kätte.“

Lahkema loomuga eit vaatas teisele küsivalt, nagu selle arvamist nõutades. See aga ütles :

„Kuule nüüd poiste lora ! Kui ta kangesti vihane on, eks siis praegu ole paha minna küll, aga ega me sellest pease.“

„Teie saate loomad kätte, ilma et te pruugiks härra sõimamist kuulda. On teil raha nii palju, et tahate vägisi viia oma vaevaga korjatud rublad temale !“

Eided vaatasid üksteisele arupidavalt.

„Räägite te tõejuttu või ?“

„Ausõna !“ lausus Reemet.

„Mis te veel vahite,“ tegi nüüd ka Sannu häält, „ausõna on öeldud. Tema oma sõna ei murra.“

„Tea mis lugu see on, sellest ei saa aru,“ porises tigidam eit.

„Siis nõnna kesköö paiku ?“ päris lahkem.

„Nii ma ütlesin,“ vastas Reemet.

Ning eided ühes nende varjus seisnud vaikiva poisiga hakkasid astuma kõheldes tagasi küla poole.

Vahel nad jäid seisatama ja omavahel kõnelema. Kas nendega ei tehta nalja? Aga härra on tulivihane — võiks siiski loota poiste lubadusele.

Nad läksid tagasi külla.

„Mullu külarahvas maksis trahvi meie süü pärast,“ ütles Reemet. „Tänavu teeme selle heaks.“

„Tahad öösel loomad laudast lahti lasta?“

„Igatahes. See on meile heaks julguseharjutuseks.“

„Aga lehmadel on ju kellad kaelas... kostab.“

„Kellad... need me lõikame kaelast ja topime omale taskusse.“

„Peame enne järele vaatama, kas neid peetakse laudas või vankrikuuris. Kui uks on lukus, siis ei saagi. Siis teised ootavad ilmaaegu.“

„Kui on lubatud, siis peab saama,“ ütles Reemet.

„Ma andsin ju ausõna“

Kui vennad tulid koju, nad nägid härrat jalutamas väljas paraadukse ees. Kõndis edasi-tagasi ja ootas. Temal oli vist kange himu raksuda, võtta süüdlased kõva sõnaga läbi.

Vennad naeratasid endaette. Oodaku aga saks pealegi, tal aega on.

Pärast õhtusööki nad võtsid kasvumaja võtme — lähevad nüüd magama. Nad viskusidki viinapuude all asemele, kuid mitte selleks, et uinuda, vaid et veeta aega keskööni.

Kui kasvumaja klaaside taga aias oli juba öine rahu ja hämarus, kui kõikides mõisamajades magati esimest magusat und ning valgeks krohvitud majad isegi näisid nagu uinuvat soojalt mustendavate kastanite varjus — tõusid vennad.

„Kas sul nuga on?“ küsis Sannu sosinal. „Mis asjaga sa kellad kaelast löikad?“

Reemet tõi peenra otsast määratu pika pussi, millega lõigati spargleid. Selle ta peitis endale hõlma alla. Siis nad lahkusid aiast, täis niisugust põnevust, mis võttis hääle veidi värisema.

„Sina meelitad öövahi mõisaõuelt ära,“ sosistas Reemet Sannule. „Mina hiilin karjaaia taha ja peidan enese sinna. Kui sa lähed öövahiga minema, lase vilet, ma siis tean.“

Sannu liikus nagu hall vari öises hämaruses mõisa pereõuele. Siin lõhnas kummel jahedalt ta jalge all, taeva valendaval taustal ristles rahutult, kuid hääletult nahkhiir, tallis teohobused krõmpsutasid närida. Kus on öövaht? Sannu kõhatas ja seisis nõutult paigal. Kui ta siis liikus edasi kupja akna alla, ta nägi öövahti istuvat pingil vana kastani all. Istus seal vaikselt nagu vaim, vesised silmad hallist näost vaatamas otse poisile. Sannu hakkas naeratama.

„Ei sa näe magada ka,“ ütles nüüd öövaht vaikse häälega, nagu kardaks ta kõvemaga segada mõisa öörahu.

„Mina tahan ka eluaeg öövahiks hakata,“ vastas Sannu, „sellepärast katsun juba nüüd uneta läbi ajada. Kas ei lähe ka igavaks?“

„Kes sellest küsib!“

Sannu vaikis, ta pidas endamisi aru, kuidas meelitada öövahi siit mujale. Siis ta küsis:

„Oled sa tänavu juba aiamaasikaid söönud?“

„Ah, tänavu? Kunas ma neid enne oma suhu olen saanud.“

„Polegi söönud! Mina toon sulle mütsiga, aga tule tiigi juure ootama.“

„Ei tea,“ kõhkles öövaht, „mu kondid n'a mõnustasti kõveras, selg seisab puu najal soe, ei taha ennast liigutada.“

„Lähme ikka!“ õhutas Sannu ja hakkas ise astuma. Sedamööda sai asja öövahistki, temagi ajas enese püsti ja hakkas totsima rohuaia poole. Sannul oli hea meel, ta laskis vile valla.

Puss põues, varitses Reemet karjaaia taga metsikus mustsõstrapõõsas. Kuuldes venna vilet ta ruttas karjaaeda. Kus on kinni külaloomad? Äkki nad on mõisa loomalaudas. Selle mõtte juures Reemet ehmus. Siis ta ei tunne neid teiste seas ega saa täita oma lubadust. Kuid ta teadis, et harilikult kinniaetud külaloomi peeti eraldi põhukuuris. Sellepärast ta astus eeskätt sinna ja kuulatas ukse taga. Ta süda läks kergemaks, kuuldes sees loomade hingamist ja kohe selle järel kella kõlksatust, nagu andnuks vangistatud loom endast märku sellele, kes on tulnud teda päästma. Aga kuidas pääseda sisse? Värava ees rippus tabalukk, Reemet katsus, see oli kinni. Kuid põhukuuril oli kaks väravat. Kuidas on teisega? Teine oli pandud nähtavasti kinni seestpoolt. Ei aita siis muud kui roni aknast, mõtles Reemet. Kuid seal oli takistuseks ees roostetunud raudtõke. Tohoo, mõtles poiss nõutuna, hakka kas või sõnamurdjaks. Aga ei veel! Nüüd ta laskus kõhuli ja katsus pugeda värava alt sisse. Mõned kivid kiusasid, ei andnud teed. Need ta kaevas pussiga maast välja. Aga nüüd! Esmalt pea ja õlad, siis roomas kahinal noor painduv kehagi

põhukuuri. Ajanud enese püsti, kargas Reemet kohe katsuma, kas ta saab värava seestpoolt lahti. Sai küll, siin ei olnud mingit kunsti: krambis, pulk ees. Enne ta lõikas loomade kaelast kellad — neid oli ainult kaks — siis tõukas väravad valla. Kui lehmad jooksid inisedes karjaaia kividele, näis poisile, et nende sõrgade kõbin kajab öises vaikusel liialt valjuna, kostab kaugele. Sellest häirituna ta kiirustas loomi, jõudes nendega kähku maanteele. Nüüd polnud muud kui sörgi nendega küla poole.

Varsti hakkas paistma vanu kaski maantee kää-nuga. Seal nad pidid ootama teda. Ning maantee hallil joonel ta seletaski kaht mustendavat inimkogu, kes seni olid seisnud liikumatult, kuid nüüd hakkasid tulema vastu. Need olid õhtused eided, kellede karmid ja tõsised näod sulasid nüüd heameele pärast kergelt naeratama. Reemet ulatas neile kellad, öeldes:

„Need lõikasin ära.“

„Mis nüüd sellest,“ mahtis üks eitedest vaevu vastata: neil oli kange kihk ajada lojustega kodu poole.

Reemet vaatas neile viivu järele ja hakkas siis jooksma tagasi mõisa poole. Kui ta jõudis sinna, kus maantee läks lagedalt vahtrapuude alla pimedikku, ta nägi äkki eespool seisvat halli inimkogu. Seisis paigal ja vaatas üksisilmi tema poole. Reemetil ei olnud aega lähemalt silmitseda, kes see on, kuid see meenutas talle öövahi kogu — ta hüppas teelt kõrvale. Tuli läbi heki aiateele ja kohtas seal venda.

„Kus öövaht on?“ küsis ta ärevalt.

„Ta vist kuulis,“ vastas Sannu. „Pani mu käest plehku, et peab korraks vaatama pereõuele.“

„Mis tal kuulda oli.“

„Müdin kostis maanteelt.“

„Sest pole midagi, et ta müdinat kuulis. Ega ta näha ikka ei võinud.“

„Me olime tiigi juures, kui maanteel müdises. Muidugi ei näinud.“

„Siis pole midagi,“ ütles Reemet rahunedes.

Vennad läksid aeda, kuid neil ei olnud veel und. Nad istusid tüki aega kivimüüril ja vaatasid vaikides mõisa rukkiväljade kaugusse, kus kumas öine eha hämarpunakana.

Hommikul magasid vennad kasvumajas rahulikku und sellal, kui mõisa pereõuel ärev jutt jooksis suude vahel valju vadinana. Jaagu kõrvu see jutt ei ulatunud enne, kui härra tuli aeda. Saks ei olnud seekord sugugi lõbusas tujus. Ojaa, oli vahel kauneid hommikuid, kus ta tuli ja naeratas juba eemalt, nähes oma aednikku. Jaakki pani siis oma naeru vastu, tundes, et kui härra säärasena tuleb, siis tulgu ta kas või kümme korda päevas, sellest ei ole midagi. Säärasena saks ei häirinud teda. Aga täna ta oli teissugune. Naeru näos ei olnud, hingeldas, nagu oleks tema jaoks maailmas vähe õhku. Teret ta vastu ei võtnud, vaid hakkas ähvardavalt vibutama keppi Jaagu nina all.

„Minu voip sinu pojad kohtu kätte andma,“ kärkis saks.

„Mis nad siis jälle tegid?“ küsis Jaak vastu samuti karjuva häälega. Ta nägi, et läheb riiuks, sellepärast ta tahtis korrata oma trikki: ajada saksale märatsemisega hirmu peale, peletada ta aiast välja ja pääseda seega ise saksahirmu alt.

„Minu voip sinu lahti laskma,“ karjus härra, „sinu pojad olema mässajad, neil olema üks öss meie vastu! Nemad öösel külaloomad ära ajama.“

Jaak sülitas. Siis oli saksal tõesti põhjus olla vihane — poisid olid jätnud ta ilma naudingust sõimata külanaisi. Ometi saks oli juba eile õhtul seda pakiliselt oodanud.

„Ma löön nad maha!“ karjus Jaak ja vaatas lootvalt härra poole: kas see nüüd kokkub ja kukub mahendatud häälel hoidma teda tagasi? „Kopsin nad vagaseks ja muud ühti!“

Kuid härra oli täna kõva südamega nagu kurat ise, ei tuletanud meelde, kui suur patt on oma laste tapmine, vaid paukus oma paukumist ja vibutas oma keppi.

„Ma löön nad maha!“ karjus Jaak meeleheitlikult, „ma tapan nad!“

Ei, härra ei keelanud, vaid oli nagu nõus Jaagu hirmsa lubadusega — tapa aga pojad maha jah, muud ei ole nendega peale hakatagi.

Kui sina mind tagasi ei hoia, mõtles Jaak ahas-tuse ja südametäiega, siis mina lähen ja vagaseks nad virutangi.

Ning ta pani aiast tulema, jättes härra sinna-paika. Ta ruttas pooljoostes üle aiatrummi, läbis pooljoostes sirelihekkide vahe ning tallas pooljoostes sedagi teeosa, mis lookles lossi akende all lille-peenarde vahel, kus soojas päikeserahus levis helio-troobi ja reseeda uniseid lõhnu. Kiirelt ta astus trepist üles, kargas kahe sammuga läbi jaheda koja ja tuli rüminaal tupp. Riina istus eestoas näpu-tööga ja ajas toavaikuses endamisi kinnisui koraali-

viisi, mille ta Jaagu sisse tulles kohe lõpetas. Reemet oli tagatoas kummargil aknalaua raamatu kohal, Sannu aga püüdis kärkseid seinapeeglit.

„Ah siis sina tahad mind leivast lahti teha,“ lausus Jaak hingeldades ja tormas Reemeti kallale, heites vasema käe sõrmed ta juustesse ja hakates paremaga laksutama helkjaid kõrvakiile.

„Ning sina samuti!“ ei unustanud ta ka Sannut.

Ei, paarist laksust ei aidanud, ta tahtis anda mehise nahatäie mõlemale.

„Keegi pole suutnud mind lahti kangutada, nüüd teie pärast ma pean minema maanteele. Aga ootke, poisid, mina jään, mind te siit minema ei saa, küll aga lähete teie maanteele. Välja mu toast!“

Ning Jaak kiirustas löömisega, nagu aimates ette, et nüüd pojad kargavad toast, seetõttu muist hoope, mis vaja ilmtingimata anda, jääb andmata. Nii see oligi. Reemet tõukas isa, kes hoidis teda kinni, endast eemale ja läks müriinal välja. Vilkana ta kannul lipsas õue ka Sannu, nii et ema, kes oli tulnud lahutama tülitsejaid, jäi hilinenult ja sõnatult tagatuppa seisma, käed tõstetud üles.

Jaak aga jätkas kurjustamist endisest veelgi kõvemal häälel, et see ei jääks läbi avatud akna kuulmata õuelt minejaile.

„Kasige minema ja ärge enam mulle oma nägu näidake!“

Nüüd ei saanud Riinagi enam jääda tuppa, vaid läks õue, et näha poegi ja kõnelda nendega mõne sõna. Aga tema välja astudes olid poisid otsaga juba maanteel. Riina sihtis neile silmadega järele, lootes, et nad vaatavad tagasi, siis ta saab anda

käega märku, et nad seisataksid. Aga nad läksid edasi.

Läbi avatud akna kuuldus Jaagu vandumist. Nütüd ta vandus toas üksi olles.

„Kes seda enne kuulnud on, et mina pean teid toitma ja katma — oma vaendlasi. Ei ole teie minu pojad. Eks ole hullud ja arutud, tahavad kiskuda hea koha käest ja pista kerjakepi pihku. Ei mõtle, et leivata nad jäävad siis isegi. Ei ole kahju oma kodupesast ega sünnipaigast, muudkui teevad isale ja enestele tuule jalgade alla, mine siis, kuhu sa lähed.“

Riina neid sõnu ei kuulnud, ta oli ametis vaatamisega. Kui pojad kadusid mõisa karjalauda nuka taha, läks Riina õuelt põllu äärde, sest sealt oli näha maanteed veel eespool. Seal eespool pojad tulid jälle nähtavale. Läksid ikka edasi linna poole. Kui tee nad viimaks viis külapõldude kauge kingu taha, kus nad üha kaugesid, kuid nütüd nähtamatult, seisis Riina endiselt oma kohal. Ta mõtles: kuhu nad lähevad?

Äreva päeva paha rahutus seisis sees õhtuni. Jaak ei osanud sellest vabaneda ka siis, kui ta pärast õhtusööki seadis suhu piipu. Muidu niisugusel une-eelsel ajal teda valdas raage rahu, ta istus siis õues trepil ja oli enesega rahul, maitstes väsinuna puhkust. Vahtrate all pimedikus koerputkede valgete peade valendamine, ligilähedal soojas õhus põrnika lend ja kaugemal unine linnuvidistus, need kõik olid siis tema nõus ja aitasid hoida ta head rahumeeleolu, mis tal oli. Aga täna ei olnud nii. Täna ta väljus küll toast piibuga, aga ei istunud trepile, vaid kõndis eemale. Sisemine rahutus ei lubanud paigal kükitada. Ta läks puude alt väljavärvasse, kust silmale avanes avarat vaadet mõisapõldudele. Seisatas seal ja vaatas ringi. Kas ta selle mõttega vaatas, et näha kuskil piilumas pakkupeletatud poegi? Ei, neid ta ei igatsenud tagasi. Ta oli veel küllalt pahane, et olla rahul oma järsu teoga. Ei oska inimese moodi elada, siis käigu minema, muud ühti. Silma alt ära. Kõige õigem. Maailm on suur, tehku seal oma karutükke niipalju kui tahavad. Kui nad just ilma nendeta elatud ei saa. Olgu nad nütüd, kus nad on, ja saagu hakkama,

kuidas saavad, see Jaaku ei vaeva. Ju nad ise seda kangesti himustasid, ega nad muidu poleks kogu aja oma isa kannatust kiusanud. Oled neile hea, aga kas nemad oskavad seda näha. Ei hooli oma isast ega kellestki. Isa sõna kuulda ei võeta, õpeta või ära õpeta. Küll elu nüüd õpetab. Katsuge elada omal kannikal, küll siis hakkate aru saama, kui hea oli kodus. Ei saa mina teile aru pähe panna, siis teeb seda nüüd elu.

Niiviisi ennast õigustades ja rahustades liikus Jaak viljade vahel põllupeenral allpool mustendava metsa poole. Ta lahutas meelt. Ta mõtles: ei ole pojad rõõmuks, aga ega sellepärast maailmas rõõmust puudu ole. Elasin enne, kui neid ei olnud, elan ja olen rõõmus ka edaspidi nendeta. Elu on niisugune, mida maksab elada, kuigi praegu oled päevase vihastumise tagajärjel nagu haige. Loodus on ümber mahe ja koduselt sõbralik — siin liikudes peab rahutuski andma järele. Õhtu uinutagu sise mine ägeduski.

Jaak vaatles õhtust loodust. Ta ajas oma habeme püsti, ta hambad paljastusid ja silmad tõmbusid kissi. Nõnda ta oli ajanud end kikki mõnel muulgi õhtul, tunnistades taevaseid märke, et saada teateid homse ilma suhtes. Aga täna teda köitis tulede erakordne eredus. Päike oli loojas, aga kogu kummil põlesid punased värvid külmalt ja heitsid alla kuma nagu kauge kahjutuli. See oli erakordne ja tegi rahutuks. Sealgi oleks täna nagu midagi juhtunud, mõtles Jaak. Kangesti vihakarva. Hetkeks ta tundis, nagu oleks taeval tegemist tema tänase teoga. Hirm käia, kui niisugune taevas on pea kohal.

Peaks teistelegi sellest loodusnähtusest sõna viima, tuli mõte pähe, kuid see oli asjatu mõte. Ei olnud toas teisi peale Riina, kellega aga Jaak oma pahandusvimmas ei tahtnud vahetada sõnu. Ta teadis, kuidas Riina ripub hingega poegade küljes ning peab salaja süüdlaseks teda, kes oli jätnud ta nüüd lasteta.

Kui Jaak tuli põldude vahelt puude alla ja veel vaatas taevast, siis ta nägi, et tume lehekate on täis lõõmavaid süsi — nõnda paistis see siia. Mis see küll tähendab, aeti teda mõtlema uuesti. Kui ta jõudis õuele, ta nägi, et härragi seisab „paraadna“ ees ja sihhib ülespidi. Temagi tähelepanu oli kistud sinna.

Jaak kodis väljas kuni punane möll ülal kustus ning taevas tuhmina jäi pidama öörahu. Siis läks koikusse temagi. Eku keeras enese kerra kojas oma talvises korvis, kus tal oli heinaase. Täna ei olnud, kes oleks vilistanud ta kaasa põõnama kasvumajja, kus liivpõrandal oli ta seniste suveööde unepaik. Nüüd ta jäi kivijahedasse pimedasse kotta roostetunud lihanõu kõrvale.

Esimese hooga uinus Jaak, ta väsinud keha nõudis puhkust. Aga öösel ta ajas silmad lahti, uni oli läinud. Vaadates kõrvale ta märkas, et elukaaslase ase paarisvoodis on tühi. Koperdab muidugi väljas ja ootab, mõtles ta ja kuulatas: kas kostab õuelt Riina tasaseid samme. Ei kostnud. Jaak ajas enese voodist välja, tuli eestuppa ja vaatas aknalauale, kus harilikult seisis kasvumaja võti. „Nojah!“ lausus ta kuuldavalt. Võtit ei olnud. Riina oli sellega väljas. Kas pojad olid saabunud salaja

akna taha ja krõbistanud Jaagu magades endast emale märku? Läks viima võtit, et nad saaksid heita kasvumajas magama. Või läks Riina aeda lootusega leida neid sealt?

Nii mõtles Jaak ja puges voodisse ootama naise tagasitulekut. Varsti ta kuuliski väljast Riina sosisõnu, millest ta mõistis, et seega kutsutakse taplevalt koera, kel nuuskimistujus pole mahti tulla pere-naisega sisse. Riina tupp astudes teritas Jaak hoolega kõrvu. Ning ta kuulis päris selgesti: Riina pani vaikse kõpsuga kasvumaja võtme tagasi aknalauale. Tähendab, poegi ei olnud. Ase kägises, nüüd heitis Riina jälle pikali. Seljad vastamisi, nad jäid veetma ülejäänud ööd, saamata õiget und.

Nüüd nad olid ära, nüüd sai Jaak saksast rahu, kuid rahu tal ei olnud ometi. Olgugi et ta endamisi pidas oma tegu õigeks, näppis umbne vaev siiski hinge kallal, olles nähtavasti teisel arvamisel. See ei olnud uudishimu, vaid murelik teadmatus, mis päris: kuhu nad võisid minna? Ah, olgu kus nad on! mõtles Jaak vahel üleolevalt, saades nii tüütavast teadmatusvaevast jagu. Rahutus aga jäi sisse norima endiselt. See rahutus suurenes veelgi, kui saadi kätte patakas, mida too õhtu oma punetusega oli ennustanud — maailm hakkas sõdima.

Selle uudise tõi ühel päeval aeda valitseja. Seejuures ta kiunus haledahääleliselt hädaldada:

„Vaesel härral nüüd jälle rohkem muret.“

Ah, sina sinder küll! mõtles endamisi Jaak. Muud häda ta sõjas ei näe. Härral rohkem muret. Mis muret tal nüüd rohkemgi on? Sõtta tema ei lähe. Et räägiks ka nendest hädadest ja muredest, mida

peavad kandma need, kes lähevad taplusse. Seda tema ei märka. Va pimepudel!

Jaagu enda mure aga suurenes. Salamure poegade pärast. Kui nad nosiksid kuskil rahulikus maailmanurgas — mis nendega siis ikka juhtub! Aga nüüd hakkas maailm tormama, kes teab, mis nendest võib saada, jäävad viimati sõja jalgu, mõtles Jaak. Nüüd ta tahtis meeeldi teada, kuhu pojad on jäänud peatuma ja kuidas nende käsi käib. See soov aga oli maetud sügavasse südamesoppi, kust Jaak häbenes seda tuua Riina ette.

Põuase suve tõttu oli aias häda kastmisega, August aina vedas aamiga vett. Põles metsi ning keskpäevane päike punetas suitsuvinas ohtlikuna, meenutades tahtmatult kristlaste poolt kuulutatud viimsetpäeva.

Neil põuapäevil, kus õhus oli aimata õnnetust ja kus inimesi erutas teadmine, et on puhkenud sõda, tundis Eku igavust. Muudkui kükitas maja nurga ääres ja vahtis maanteele. Ootas koju neid, kellega oli hulgutud metsades. Riina ei võinud seda näha. Ta tuli mitu korda päevas trepile ja taples :

„Eku, kas sa tuled ära!“

Sedamaid tõusis Eku ja lontis tulema, liputades südulasena saba, et nüüd olen jälle tabatud ootamiselt. Ta viskas enese perenaise nähes trepi ette liivale siruli. Aga kui Riina mõne aja pärast jälle sattus trepile, ta pidi hüüdma uuesti :

„Eku, kas sa tuled ära!“

Suvel müüs Jaak aiasaadusi lähedalolevasse suvituskohhta, linna polnud vaja sõita. Aga nüüd Riina avaldas soovi:

„Eks sa pane koorem valmis, ma läheks öösel linna.“

„Hakkad sa selle pika teega ennast tapma.“

„Saab linnahindu ka kuulda, viimati sa aga müüd siin liiga odavalt.“

„Jäeh,“ naeris Jaak, „ei sa linnas seda hinda saa.“

Kuid ta läks siiski tegema koormat. Ta taipas, et Riina soovib sõita linna muu pärast. Eks ta tahtis kuulata järele, kas poegi on seal kandis nähtud.

Ööpimedikus saatis Jaak Riina koduõuelt maanteele, soovides mahajääjana poolsosinal:

„Nojah, head teed siis!“

„Jumalaga!“ vastas Riina samuti vaikse häälega.

Pärast naise ärasõitu istus Jaak hulga aega pime-das toas. Voodi ei meelitanud teda. Kiskus kirisevat piipu ja mõtles, et kui pojad sõidaksid täna ühes emaga tagasi, siis oleks tema sellega nõus. Hea ikka, kui nad hullul sõjaajal kõik koos elavad. Mis see härra neile ikka teeb. Härragi uhkuse tiiba-

del oleks nüüd nagu tükk otsast maha lõigatud.

Tema võim nüüd nagu väiksem. Kuuldub, et linnas nad ei julge ega tohi saksa keelt kõneldagi. Kutsar teadis rääkida, et lasevad teised omavahel eesti keelt. Vaata, saksa keelt ei tohi ja vene oma ei taha suhu võtta, seda ei sallita. Siis muudkui va põlatud eesti keel aidaku. Oma võimu pärast oli valmis mu lapsi ära sööma. Aga kus see võim tal nüüd on? Näe, va kindlusetöölised ajavad endid teinekord lossi akende alla lillede vahele, kuhu seni võõra jalg ei tohtinud astuda, sest see oli muust maailmast eraldatud sakste ilunurk. Siin nende rahu ei seganud keegi. Aga nüüd on teisiti. Kindlusetöölised ei pea seda paika pühaks, vaid kooserdavad jultunult ringi, nii et silmal on võõrastav vaadata. Tuleb saks vastu, ei nemad temast hooli. Tere ta neilt ei saa. Jookse nüüd kaebama, kellele sa kaebad! Minu silmle oli hea karata. Aga nüüd pole ütlemist kellelegi. Pole enam seda võimu, millest kramplikult hiljuti veel kinni hoiti. Kõik kummardagu sind! Aga näe, need ei kummarda! Miks sa nüüd ei raksu? Miks sa oma keppi nende nina all ei vibuta? Nüüd oled vait. Jah, katsu aga suu hoida, muidu võib minna veel halvasti. Näitavad sulle rusikat ja ütlevad: „Parun — saksa salakuulaja!“ Kärbivad su uhkust ja võtavad su mõisal viimati torni maha. Paistab teine merele. Kes teab, mis signaale sa salaja võid sakslasele anda. Sina, pimepudel, pole küll kellegi andja, aga nende silmis sa oled kahtluse all. Näe, pole sul teha midagi, muudkui kannata ära! Ja kannatad ka. Aga mina pidin sinu uhkuse pärast oma

lapsed mõisast ära ajama. Mis see aitab, et sa nii kangesti tahtsid oma võimu hoida? Nüüd sul ikkagi seda pole. Kui täna poisid tulevad tagasi, siis tulgu. Eks nad pärast seda kõike ole mõistlikumad. Kuigi jätavad vahel tere ütlemata, ega saks enam sellepärast silmi peast välja söö. Nüüd nagu teistmoodi aeg.

Nii mõtles Jaak öösel pimedas toas.

Õhtupoolikul ta ootas huviga Riina tagasisõitu. Tuli aiast paaril korral toa juurde vaatama, kas on juba kodus. Kõndis maanteele ja sihtis linna poole. Ehk on näha. Ja näe, eks parajasti hakanudki paistma roheline look rehe kohalt rukkivälja tagant. Riina sõitis. Istub teine vankril üksinda, käis Jaagust nagu pettumus läbi. Ei ta näinud neid linnas ühti.

„Noh,“ naeratas Jaak Riina koju jõudes, „said kraamist ilusti lahti?“

„Lahti jah,“ vastas naine, ronides vankrist maha.

Jaak vaatas talle uurivalt näkku, kuid Riina nägu oli väsinud ja tolmune, siit ei ilmutatud ei poegade leidmise rõõmu ega nende leidmatajäämise kurbust. Jaak istus siis vankri servale ja sõitis pereõuele. Siin ta rakendas hobuse eest ja viis koplisse. Muidu see oli tööpoisi mure, Jaak harilikult ise seda ei teinud, aga nüüd August oli nõutud sõjaväkke, aias oli tööjõududeks naisi. Jaak hobust nende kätte ei usaldanud. Koplast ta astus tagasi kiirustava sammuga, et jõuda tuppa ja kuulda, mida Riina oma sõidust kõneleb.

Riina aga ei kõnelnud midagi.

„Läks kõik ilusti?“ katsus Jaak teha juttu.

„Näh,“ kinnitas Riina napi sõnaga mehe ütlust ja hakkas talitama pliidi juures, mis oli seisnud päeva läbi tegevusetult ja külmana.

Kuigi Jaagul oli põnev huvi saada teada, kas Riina nägi linnas poegi või vähemalt kuulis nendest midagi, ta siiski ei söandanud seda lausa küsida. Ta ootas, istudes kummargil, piip suus. Ja kuna ta nägi, et Riinalt praegu juttu tulemas ei ole, ta ajas enese istmelt üles ja läks tagasi aeda oma töö juurde.

Õhtul, kui päikesetera lubas loojenedes ta aiast tuppa pidama puhkust ja öörahu, ta usaldas küsida elukaaslaselt:

„Mis linna pool ka kuulda oli?“

Riina taipas sellest, et Jaak on huvitatud poegade saatusest. Siis avaldada talle või mitte? Öelda, et on teised samas kostikorteris, kus Reemet oli mullu talvel. Kuhu mujale nad pidid minemagi. Hakkavad tuleval nädalal käima ühes koolis. Elagu nad aga seal rahus edasi, küllap mina muretsen, et neil oleks toit ja ihukate. Ega me neid sellepärast või ära põlata. Saavad oma hariduse ja polegi neil vaja tulla siia sakste jalgu. Niisugused olid Riina mõtted. Olgu Jaak nõus või seisku vastu, aga tema oma lapsi ei jäta. Aitab nad heale järjele, et nad võiksid pärast ise haritutena rajada oma elu edukalt.

Ning Riina ütles:

„Nägin linnas lapsi ka.“

Jaak, kes oli istunud piibuga kumaras, ajas pea huvitatult püsti. Kuid ei, mingi jonn ei lubanud näidata, et ta on neist huvitatud või et ta kahetseb

oma tegu. Seega ta teeks enese nagu süüdlaseks. Ta laskis jälle pea alla, ei lausunud sõnagi, aga kõrvad olid valmis kuulama teraselt. Lase aga tulla.

Kuid Riina vaikis. Alles tüki aja pärast ta ütles :

„Sealsamas korteris, kus Reemet mullu oli. Tuleval nädalal lähevad kooli.“

Jaak ei tõstnud pead, ei lausunud musta ega valget. Nagu poleks see tema asigi. Tema on öelnud end nendest lahti, tehku Riina nendega, mida tahab.

Ometi polnud see nii. Riina võis märgata, et kuuldust Jaagu süda läks kergemaks.

„Aijah,“ ütles ta naeratades, „muudkui keridid jälle koikusse, mis üleval enam vahtida.“

Polnudki enam midagi oodata. Nüüd võis heita magama rahulikult, nüüd oli teada, kus nad on. Pole teistel siis viga midagi. Hoolitsegu aga Riina nende eest pealegi toidukraami ja rahakopikaga. Jaak ennast sinna vahele ei sega. Või kui segab, siis sedaviisi, et tuletab Riinale mõnikord meelde, kas ei sõidaks nüüd jälle juurviljaga linna. Olgu siis elujärg sedakorda nii, et pojad elavad mujal, aga on nende lapsed ometi. Nälga ei pruugi karta ja kooliharidust saavad ka. Ega nad siis ei saa öelda, et neile on tehtud ülekohtu, et nad on pekstud kodust välja ja jäetud ilma hooleks. Seda nad öelda ei või. Niisuguste rahustavate mõtetega uinus sel õhtul Jaak. Uinus juba siis, kui Riina veel talitas lambi valgelt, ümisedes kinnisui laulda. Toas oli soe ja uinutav rahu. Aga aknad olid kaetud paksude vaipadega, sest tuluke ei tohtinud paista õue — väljas oli pime ja ohtlik sõjajaeg.

Pimedatel ja ohtlikkudel sügisöödel alustas Riina sageli sõitu linna. Mitte juurvilja pärast, vaid sellepärast, et süda ei lubanud kauem kui nädal aega olla nägemata poegi. Kerged need sõidud ei olnud. Ümbruskonnas ehitati kindlusi, kuhu oli toodud tööle võõraid, keda Vehkle rahvas umbusaldas, pidas kahtlaseks. Kolas teisi ringi pimedaski ning kes nende sisse nägi, mis mõtted neil peas olid. Sisendasid vastu tulles hirmu, muudkui katsi, et saad nendest eemale. Ei olnud enam endist elu. Mõni meeski ei julgenud pimedas sõita teisiti kui koos tuttava vankriga. Aga Riinal tuli suruda endas hirmud maha ja sõita üksi, julgustavat seltsi polnud võtta kuskilt. Harva juhtus sõiduks hea ilm, sageli saatis sügis kaela vihma. Riina istus siis heinakotil vihmakuue all kõssis, peos märjad ohjad, van-ker veeremas tuikudes lortsuvates roobastes, vedades end rappudes ühest august teise. Tuli sõita, elu oli sedaviisi läinud, et teisiti ei saanud. Riina ei nurisenud sõiduraskuste üle kunagi, taludes need, nagu ei olekski need talle midagi. Tema elas oma lastele. Nende elu pidi olema hea, enese elust ta ei hoolinud. Kui ta vahel mõtleski endale, siis selle

murega, et teda ikka jätkuks nii kauaks, kuni lapsed saavad suureks, hakkavad elama iseseisvalt.

Nii ta sõitis oma sõitusid. Tuli aga jälle läbi pimedada öö ja jõudis linna enne poegade kooliminekut. Jälle nägid vennad läbi akna: Vehklemõisa aedniku must hobune seisab oma rohelise looga all hommikuselt pimedal tänaval ja ema kogu hakkab parajasti tulema tänavalt majja. Ema tulek oli vendadele pidupäevaks, salaja südames.

„Kuidas isa ka elab?“ päris vahel Sannu.

„Elab ka,“ vastas ema, „terve ja... mis tal ikka peab olema.“

„Eku ka ikka alles?“ huvitus Reemet.

„Ikka jah, kuhu temagi pääseb, hing sees, muudkui peab elama. Eks tal ole ka igav.“

Käed süles, tunnistas Riina iga kord oma poegi säärase hoolega, nagu tahaks ta teha tasa nädalapikkust lahusolekut, vaadata nüüd vaatamisvõimalusteta päevadegi eest. Silmitses neid ja ajas siis käe katsuma, kas nende riie istub hästi või on mingi viga.

„Nööbid ikka ees kõik?“ See oli alatine murelik pärimine ta kortsu kippuvast suust sosinal. Kui ei ole ees, siis ta ajab kohe ette, niipalju ehk veel aega on enne kooliminekut. Musta pesu ta viib kaasa ja toob järgmine kord puhtalt tagasi. Mine tea neid linna pesijaid, parem ikka, kui ta ise oma käega.

„Süüa ikka saate?“

Seda ei unustanud küsida kunagi. Ikka salaja sosinal, et mitte asjata haavata korteriperenaist.

Nähes poegi juba tõusmas kooliminekuks, ta tõstis käe laubale, laskis pea alla ja lausus :

„Mis see veel oli, mis ma pidin ütleva?“

Ei olnud enam midagi, aga Riina ometi katsus mõttega järele, et kogemata ei jääks ütlemata see, mida oli vaja öelda. Astudes toast välja, pidas Riina pojad kijas kinni ja vaatas enda ümber selgust otsides, kas nad on nüüd pealtvaatajaita. Kui olid, siis ta võttis rahakoti, ulatas sealt Reemeti pihku ja sosistas :

„Hoiaga aga ilusti, et nad ei saa sult ära võtta.“

„Ah, kes nüüd minult saab,“ tusanes poeg.

Ning vennad hüppasid kiirelt kojast tänavale — kool ootas neid.

„Head aega!“ ütles ema neile järele. Kui pojad unustasid ütelda, siis Riina ometi ei osanud selleta lahkuda. Seisatas veidi, siis hakkas jälle seadma end tagasisõiduks. Pikk tee ees, sügispäev aga on lühike, varsti pimedus tuleb jälle peale. Niipaljukest seda jälleägemist oli, aga aitas sellestki, murevaevaga pakitsev süda sai seatud jälle rahujärjele.

Talv tõi pakast ja tuisku, aga ega see suutnud heidutada Riinat. Pidas oma ühendust kodu ja poegade linnakorteri vahel, hoolimata ilma hullamisest.

Puhkust ta sai suvel. Pojad siis küll Vehklele ei tulnud, kuigi Jaak oli neid salaja siia lootnud. Nad läksid maale mujale, koolivenna juurde tallu. Tegid seal tööd ja said oma elamise. See pani Jaagu siunama :

„On seal nüüd parem tööd teha? Siin häbenevad kätt külge panna.“

„Ega nad tööd häbenenud,“ vastas Riina. „Saksa pärast ju ei tahtnud aias olla.“

„Teevad mulle mööda maailma häbi,“ nurises Jaak, „nagu mina ise ei suudaks oma lapsi toita.“

„Või nad teadsid nii julgesti Vehklele kippudagi. Eks see minek siit seisa neil meeles. Minek ja sõnad, mis aknast järele karjuti.“

„Mis sõnu mina olen karjunud?“

„Need minulgi veel meeles. Andsid ju käsu kätte, et nad enam oma nagu siia ei näitaks.“

„Olen mina niiviisi öelnud! Sina keerad lapsed minu vastu üles.“

„Ei mul ole seda vaja teha. Minu süda oleks palju rahulikum, kui me kõik koos oleks.“

„Sa ei näe seda ka lastele nimetada.“

„Pole see mul nimetamata. Ei me tule tühti, ütlevad, isale ristiks. Ega me endid muutnud ole, ikka samasugused — saksa kumõardama ei hakka. On seda riidu vaja. Härra lasebki viimaks isa lahti, mis siis saab. Oleks keegi teine, aga meie isa on põline Vehklele olija, ega tema oska enam mujal elada. Need on laste sõnad. Nad on küllalt mõistlikud ja arukad.“

Siis viha nad ikka ei kannu, mõtles Jaak, vaid sellepärast ei tõsta jalga oma sünnipaika, et kardavad teha mulle halba. See nagu liigutas teda, ta kiskus kärinal piipu, ja ei kõnelnud enam midagi.

Kuid uue sügise tultes ta seda ei teinud, et oleks sõitnud kord ise vaatama poegi. Sellega ta ei saanud hakkama, mõeldes: kuidas ma nüüd äkki sinna sõidan. Ta oli tardunud jonnakalt lahusolekusse,

millest vabanemiseks tal puudus ettevõtlikkus. Ootas poegi koju, kuid ise neid otsima ei läinud. Ühendust Vehkle ja linna vahel pidas endiselt Riina.

Ühel päeval kuulis Jaak, et pojad on käinud salaja Vehklel. See oli mõisa kartulite võtmise ajal, kui Jaak avas õhtul vana aiavärava, mida ta muidu tarvitas vähe. Tal ei olnud sealt kaudu käimist. Nüüdki ta avas ainult selleks, et vaadata korraks müüri taga olevatele lagedatele mõisapõldudele. Oli juba pime, ainult kitsas riba ehavalgust seisis värskest mustendava kartulipõllu taga kauguses. Jaak kuulatas. Õhtu oli vaikne, eemalt maanteelt kostis hilise sõitja mahedat vankrimürinat, muid hääli ei olnud. Kõik ümbrus kippus pimedusse uinuma. Aga äkki sahistati kartulikuhjade juures sasi ning Jaagule meenus, et igal sügisel ilmub lahtiste kartulikuhjade juurde vahiks vana Sauna-Aadu. Tema oli mõisa endine piimamees. Nüüd ta oli hambutu suuga vana taat ja elas mõisa põldude taga saunas. Tema õu oli täis metsikut rohtu, takjaid ja ohakaid, nagu oleks saun elutamata, polegi hingelist sees. Vana jalg ei jõudnud enam rada õuele tallata, rohi läks ülekaite ja kippus uksest sisse. Taadil oli ka vähe väljas käimist, rohkem ta pikutas oma lambanahkse kasuka sooja seltsiga voodis. Aga suve lõpul ja sügisel ta ajas enese metsa ja rappa korjama marju ja seeni. Niipalju kui silmaseletus veel lubas. Marjad-seened ta viis sakste kööki, teistele ta neid ei müünud. Läks ikka Jaagu akna alt läbi, madal ja vana, must kaap silmil ja silmad selle all tuhmhallid ja vesised. Niisugune oli vana Aadu, keda Jaak nüüd läks sasihunniku taha vaatama.

„Mis sa sahistad siin!“ ütles Jaak naeratades Aadule.

„Kesse kolab seal?“ taples taat haudse häälega vastu, tundmata Jaaku.

„Eks kartulivaras ikka,“ naljatas Jaak, istudes Aadu kõrvale.

„Oled sa kärner või?“ päris taat nüüd mahedamalt, „hää! oleks nagu seda plaani.“

„Kelleks sa siis mind pead?“

„Näe, oledki kärnel,“ kähistas nüüd Aadugi naerda. Hetke nad vaikisid, siis ütles taat, otsides käega Jaagu käsivart :

„Aitüma, aitüma sulle kua!“

„Mis eest?“ naeris Jaak, mõeldes endamisi : segi läinud tema aru, ei tea enam, mida räägib.

„Ei mina vana inime old enne nihukest asja oma suhu suand.“

„Mis asja?“

„Aitüma, aitüma, sain mina kua siis veel enne surma nihukest kallist kraami oma keele ja kurgulaega katsuda.“

„Ei ma tea, mis sa räägid,“ pahandas endamisi Jaak, näol naeratus.

„Mina magan ja kuulen,“ jutustas Aadu, „eks keegi tau vasta aknakluasi. Mis sa, räbal, kluasist lõhud, kärgin talle seest vasta. Ei ühti, taub jälle. Ma sulle näitan, kaegas pihku, lükkkan siis ukse valla — nemad ukse taga.“

„Kes nemad?“

„Eks su pojad ikke. Ää sua pahaseks ühti, vanapapi, tulime sind vuatama. Ajasime vist su une ää. Minu unest nüüd kua... Tõime su vanale suule

natuke ajaviidet. Nosi, ikke nosi kua, ega need pole vuatamiseks. Katsun siis — suu plauhti magusat vett täis. Mis vili tema on? Viinamarjad. Oh te poisid küll, mis te minuga vanas eas veel ää ei tee. Ei ruatsind mina süüa, paergu veel tuas silmale vaatamiseks.“

„Millal nad sulle niisuguse tüki tegid?“ päris Jaak.

„Oled sina, Jaak, tubli mees, sama masti mehed on su poisid kua,“ kiitis taat.

„Ei sa kuule ka enam. Millal nad su juures käisid?“

„Ah, millal või? Või ma'gi enam nii punkti pealt tean. Eks ta täiskuu ajal old, seisis nagu suur punane nägu välja peal.“

Mis ta siis võis olla, nii paari nädala eest, arvutas Jaak. Eks nende süda kipitse ka kodunurga järele, ega kallimat paika ikka ilmas ole. Tahtsid näha. Ei võinud siis päeval nagu kord ja kohus tulla. Öösel varga moodi. Kas mina keelan. Mis elajas mina olen, et mind kardetakse. Siis öösel. Kuidas nad sinna triiphonesse pääsesid? Mis häda neid sinna Aadu juurde ajas? Ikka ühesugused tormid teised.

„Kükita aga pealegi,“ ütles Jaak Aadule lahkudes. Ta läks, vaatas kasvumaja aknaid. Kuidas nad mõistsid need lahti loksutada? Neil kõik saladused teada. Ah, teid siilimukke küll! Näe, mitte ei võinud oma isa juurde sisse tulla. Va Aadu on kallid, teda minnakse vaatama südaööl, oma isa ei ole midagi. Teda vihatakse. Tema on ju mõrtsukas, kes lööb oma lapse kohe maha, kui ta tuleb oma sünni-

nurka vaatama. Pole nad minu headust näinud, et nad mind niisuguseks röövliks peavad, mõtles Jaak kibestunult.

Sellest päevast alates ta hakkas käima õhtuti aias, kuigi seal oli juba lehtivaristav kõle sügis.

„Lähen natuke aeda vaatama,“ lausus Riinale, astudes toast pimedusse. Istus vahel hulga aega kasvumajas sooja lõõri ääres säärases pimeduses, et ainult piibu hõõguv suu kumatas ninaalust veidi punakaks. Aga teinekord seal oli sügisöö hele ja kangesti vaikne kuuvalgus. Kui Jaak tüdines istumast, siis ta läks käima õunapuude alla. Ikka lootusega: on ehk teised jälle siin.

Aga enam nad ei tulnud. Leppisid sellega, mida kuulsid Vehkle elust ema suust.

Ühel õhtul, see oli sõja kolmandal talvel, sahistas Riina oma reega linnast kodu poole. Ta oli jäänud pimeduse kätte. Puhus ihhutungiv jääne tuul, ei olnud hea ilm. Talitee läks üle soise heinamaa, mis sügisese suurvee tõttu oli libedat jääd täis. Loom ruttas koju, tal oli ka aru peas. Sörkis aga peale sundimata. Aga äkki ta jalg vääratas, ta kukkus aiste vahele pikali. Riina tuli reelt maha ja ütles:

„Must, tõuse üles, noh!“

Aga must ei tõusnud. Oli küljeli ja vaatas oma suure pruuni silmaga läikivalt pimedusest, ootas abi inimeselt. Riina pani käe aisa külge ja katsus tõsta, kutsudes looma ennastki tõusma:

„Noh, katsume nüüd!“

Must ei katsunud, tal ei olnud usku endasse.

Riina kiskus rangirinnuse lahti, kartis, et hobune lämbub. Sundis teda veel kord, hirmutas piitsaga:

„Noh, aja üles!“

Ei sest tulnud välja midagi. Riina mõistis isegi, et tema oma naisterahva jõuga ei suuda looma jalule aidata. Ta vaatas ringi — kust saab abi? Lähe-

duses talu ei olnud, tuli minna tükk maad. Missugune on kõige ligemal? Pidas aru ja hakkas siis minema. Kuid pöördus varsti tagasi, looma ei tohtinud sedaviisi jätta. Tuul vihistas mööda libedat jääd valgete lumeviirudega otse hobuse avatud sõormeisse. Matab ta hinge kinni. Riina tegi ree päras korju lahti, tõstis selle hobusele tuulevarjuks. Viskas talle vaibagi peale, kuid ise mõtles: mis sellest kasu, teine külg külmetab jää peal ikkagi. Siis hakkas oma raskes riietuses ruttama kaugusse, kus praegu oli näha ainult pimedust, silm talu veel ei seletanud. Aga Riina teadis, mis on eespool — enne Kalda kõrtsi on üksik talu, sealt ehk saab abi. Nagu sellele abilootusele hakkas julgustavalt paistma vastu kollane tuluke. Seal see talu oligi. Silmadel juba käes, aga jalgadel andis veel rohmida mööda kabjaraudadest purustatud jääkilde. Pealegi hakkas Riina tundma sees valu, mis tõi kaasa hirmu, et nüüd ta vana tõi tuleb jälle oma hooga peale. Selle tulekut teel ta oli endamisi kartnud ammu. Siin ei olnud, millega vaigistada valu. Kodus Jaak ajas paja põhjas kaerad kuumaks, tuline kott aitas. Kus see tal tee peal võtta oli. Eks ole hull, käisidki sedamoodi valud, õigem küll alles pärisvalu tuleku teadustajad. Riina ihu läks nõrgaks ja märjaks — hirmust. Ta kartis jääda teele maha. Loom seal, ise siin upakil, mis sest niiviisi välja tuleb. Jaak ootab kodus... Ja lapsed ei tea sellest midagi... Riina püüdis hoida end rohkem kõveras, lootes, et valud sedaviisi ehk vaganevad. Saab sooja tupp, on seal natuke pikali, kui vaja, siis kas või ööbib. Oeh, võttis juba ümisema. Riina oli harjunud oigama

kokkusurutud hammastega. Omas toas. Nüüd tuli niisugust häält talveõhtu pimedussegi.

Kui ta käsikaudu astus esikust talutuppa, tal oli väga halb.

„Head inimesed, aidake!“ ütles ta. Hädine hääl tegi toasviibijaile selgeks, et tegemist on tõsise looga. Hääl ja see, et tal ei olnud inimese nägu peas.

„Aidake mu hobune üles,“ ütles ta, laskudes pingiotsale. Enese hädast ta ei kõnelnud.

„Jäi alla taliteele pikali... Ma ise ei suuda...“

Peremees võttis varnast kobiseva lambanahkse kasuka ja ajas selle vaikides selga. Siis ta toppis piibu tubakat täis ja raapsas tikust tule peale. Lasi mõned kõvad proovipopsud — läks kütrema küll. Siis astus välja, et vaadata, kuidas olla abiks.

Istumine oli Riinale raske, ta vajus kummuli pingile. Kuid sääraseski asendis ta ei suutnud taluda tõve rünnakut tummalt — ümises.

Perenaine seisis keset põrandat ja tunnistas teda tüki aega huviga. Lõpuks ta päris:

„Oled sa haige?“

„Jaa... a... a,“ vastas Riina.

„Seda minagi vaatan,“ lausus perenaine, silmitsedes teda endise huviga. Vaatas veel, siis läks ja tõstis toobiga puuämbrist külma vett, pakkus seda. Riina ulataski suu toobiserva juurde, kuid ta ei joonud.

Toop käes, jäi perenaine teda uuesti silmitsema. Siit kandi nägu ta ei paista olevat, küllap on vist kaugemalt.

„Kus su kodu on?“

„Vehklemõisas,“ vastas Riina võrdlemisi rahuliku häälega. Oli vist valu vaheaeg.

„On sul lapsi ka?“ katsus perenaine kustutada oma uudishimu, ent Riina hakkas oigama uuesti, ei vastanud. Aga perenaise uudishimu laste suhtes sai rahulduse ometi. Haige suust, aga veidi hiljem. Riina ütles oigamise sekka selgelt:

„Mu vaesed lapsed... Kuhu nad nüüd jäävad...“

See ei olnud vastus perenaisele. Riina oli mõistuse juures, ta sai aru, et hakkab surema. Ta viimne mõte oli murega oma laste juures.

„Sul siis ikka lapsi on,“ tegi perenaine oma häält eemalt. „Kas pojad või tütre?“

Selles talle selgust ei antud. Ta ootas kannatlikult, kunas valu järele annab, lootes siis kuulda Vehklemõisa naiselt lähemalt, mis tõi see niisugune on, mis teda piinab.

Valu hakkaski vaibuma, oigamine tasanema. Varsti polnud kuulda muud kui pikka hingetõmbamist.

Peremees tuli tagasi, koppis ukse all lumiseid jalgu. Riputas siis kasuka varna ja lausus aeglase rahuga:

„Su hobune on nüüd ukse ees.“

Kuhu ta, sõge, täna nii kauaks jääb? mõtles Jaak oodates. Oli juba pime, kuid Jaak ei torganud tuld lambi tahti, pimedast toast oli hea vahtida välja. Lume valendusel silm kohe märkab, kui hobuse kogu jõuab maja lähedusse. Siis ruttab Jaak trepile vastu: said ometi ükskord koju! Jäid õige kauaks, kas mõni paha asi tuli ette?

Niisugused sõnad suus valmis, ootas Jaak. Vahel ta ajas enese akna juurest toolilt kella alla ja tõstis põleva tiku kõrgele: mis ta näitab juba? Kustutas tiku ja mõtles: mis asi teda küll nii kaua seal kinni peab?

Et ootamine oleks kergem, ta läks vahepeal kasvumajja. Istus ahjusuu ees ja sõi kypse kaalikat. Kõht nõudis. Temast ei olnud päeva jooksul enese poputajat. Seisis söömata. Mõtles: kui Riina jõuab tagasi, eks siis saa.

Kasvumajas ta istus ainult põrmu aega, kauem ei kärsinud olla, sest usk tuli sisse, et nüüd hobune seisab juba toa ukse ees. Pani siis toa poole, rutates. Sinna jõudes aga nägi, et pole veel ühti. Seisis maja nurga ääres ja kuulatas, kas karjaia tagant maanteelt kostab reejalaste ruttavat rudinat.

Ei kostnud.

Muudkui mine tuppa ja vahi jälle aknast pimedusse. Niikaua kui rahutus ajas uksele kuulama. Nõnda edasi-tagasi käies ootas Jaak. Ei see küll enam õige asi ole, mõtles ta aja hilinedes. Minna õige kupja juurde ja küsida hobune, sõita teda otsima? Kubjas vist magab juba, paha minna. Oodata veel, ehk ometi tuleb. Mure näpistab hinge ja nälg kõhtu. „Ah seda ilma elu küll!“ ütles Jaak ja sülitas lirtsti vesisest suust endaette pimedusse.

Nõnda kulus öö ootuses. Kui lumi hakkas lagunevas pimeduses akna taga hämaralt sinama, võttis Jaak südame rindu. Nüüd ta läheb oma hädaga kupja kallale. Päästab seega küll jutu mõisas suid pidi jooksuma, et kärneri Riina on kadunud, aga nii see ongi. Tulgu inimesed talle nõuga appi, mis ta peab tegema.

Nõnda ta hädaldas endamisi, astudes toasoojusest külma kätte. Virgunud vareseid lendas metsast madalalt kohinal vastu algavale päevale. Hommikusel teel lähenes sõitja, koguni kaks rege. Jaak jäi silmitsema lootusega. Äkki võeti mure ja vaev ta südamest nagu käega — silm tundis tagumises oma hobuse koduse kogu. Kus sa, sõge, ometi nii kaua olid? lähenes Jaagu nagu naeruliseks.

Aga siis ta märkas, et mõlemad reed pöörduvad suurelt teelt tema toa poole. Ega ometi midagi juhtunud ole? Kus see Riina siis seal reel kükitab? Teda ta ei näinudki.

„Trrr!“ peatas külamees oma hobuse ning seda-
maid seisatas teinegi taga, Jaagu oma.

„Ei tea, on see nüüd õige koht?“ rääkis võõras, küsides seda nagu eneselt, aga nii et Jaagu kõrvad kuulsid.

„Mis seal on?“ küsis Jaak ja astus vastu.

„Kas mõisa aednik ise või?“

„Nojah, mis siis viga on?“

„Nõõ!“ ütles mees hobusele ja ajas mõlemad reed ukse ette. Siis ta astus maha ja pani oma hobusele hoolikalt teki selga.

„Temaga on paha lugu,“ lausus ta seejärel, vaadates tagumisele reele.

Jaak ei saanud kohalt ega pääsenud ta suust sõna liikvele — Riina lebas oma sõidukasukas tagumisel reel ega mõelnudki astuda maha, kuigi oli kodutrepi ees.

„Tuli meile surema,“ ütles võõras.

„Millal?“ kiskus Jaak oma hääle lahti.

„Eile õhtu. Pidasime aru, maksab ööse tulema hakata või jätab valge peale. Surnud inimese asi, ega siin enam midagi muuta saa, rutta või ära rutta. Jätsime siis hommiku peale.“

Võõra abil Jaak kandis Riina sisse. Eku nuusutas eemalt ja puges siis kartlikuna nurka.

Võõra hääl kõmas veel toas, kui samme kostis kojast ja siis koputust uktsel.

„Tere hommikust!“ ütles seinatagune, valitseja emand, keda Riina kogu oma Vehkle elu kestel oli umbusaldanud ja põlanud, kahtlustades, et ta varitseb kõik nende elu saladused välja. Surmasaladusegi ta oli haistnud läbi seina ära. Kakskümmend aastat oli elatud kõrvuti, kuid aedniku tупpa ta oma jalaga ei olnud saanud. Nüüd ta oli siin. Kuid Jaagust

ei olnud imekspanijat. Ta seisis surnu lähedal ja ei mõistnud, mida peale hakata, uks aga hakkas käima, naisi tuli sosinal sisse ja tuba oli äkki nagu mingi avaliku etenduse ruum. Juba põles tuli pliidi all, vann toodi tuppa ja hakkajad naised kiskusid hunnikus suure agarusega surnu ült riideid.

Naiste äge teotahe tuli kasuks Jaagule, kes ise oli kaotanud otsustamis- ja teotsemisvõime. Ta seisis toas saamatuna ja jäi rähklevatele naistele jalgu. Kuid aegamisi pääses temas mõte liikvele. Riina surmast tuleks saata sõna poegadele. Nemad ei tea. Saavad sõna kätte, nad ruttavad koju. Ei neil nüüd enam ole mõtlemist möödunud pahandusele. See olgu nüüd unustatud. Suurimagi õnnetuse juurde on antud väike lohutus. Jaagu lohutuseks oli see, et Riina surm lepitab teda poegadega, toob nad koju. Ega nad või oma isa jätta ihuüksi. Mis tema siin üksi peale hakkab? Jäägu nad aga nüüd isale selt-siks ja abiks, mis sellest kooliga mässamisest ikka välja tuleb. Aga kuidas neile teatada? Kes on see, kes sõidaks kohe praegu linna?

Ning Jaak küsis:

„Kuidas ma sellest poegadele teatan?“

„Eks sa mine virtina juurde,“ andis nõu valitseja emand, „ta ütleb telefoniga kooli. Mis kell on? Nad peaksid ju praegu koolis olema.“

„Ega targemat nõu ole,“ arvas Jaak ja väljus. Läks tellima, et virtin oleks talle selles asjas abiks.

Virtin käristas tüki aega vändata aparati, lastes kilinaid ja kõlinaid kogu pika koridori võlvialuse täis. Jaak seisis ootavana ta selja taga ja oli kaotamas juba usku, et siit küll teadust linna ei saa.

Aga äkki virtin hakkas karjuma kõnetorru, tähendab, ta oli ikka kedagi kätte saanud, kes teda nüüd pidi kuulama. Ega tühti, karjub viimati linnani välja, hakkas lootma Jaak.

Lõpetanud karjumise, emand riputas toru konksu otsa ja ütles:

„Nad ei käi enam koolis.“

„Mis lora see on?“ vastas Jaak ja jäi silmadega usutlema virtinat.

„Nii mulle vastati“, lausus virtin, „et nad astusid koolist välja.“

„Mis jutt see on,“ ei uskunud Jaak ikkagi veel, seistes paigal nõutuna. Kuid siis ta hakkas arvama, et vahest said pojad ema surmast teada mujalt, sellepärast siis astusid kohe koolist välja, ei nüüd enam ole õppimist. Muudkui ruttu koju isale seltsiks. Nad võivad praegu teel olla, mõtles Jaak.

„Kui neid seal just pole, ega siis aita telefonigi abi,“ ütles ta virtinale ja lahkus. Ta läks kasvumajja ja kandis sealt tuppa potte roheliste põõsastega. Need ta seadis Riina ümber, kes lamas akna ees valge lina all.

Kogu pärastlõuna ta ootas poegade saabumist. Ta mõtles: kui nad hakkasid tulema siis, kui virtin käristas telefoniga linna, nad peaksid nüüd juba siin olema. Aga kui nad tahtsid teha oma asjad linnaga päris klaariks, et ei oleks enam tagasiminekut, küllap neil siis oli jooksmist, nad ei pääsenud nii ruttu tulema.

Jaak ootas.

Õhtuvidevikus, kui piimamees oli jõudnud linnast tagasi, kupja naine tõi tema nahksest postikotist

aednikumajja kirja. Jaak võttis selle näpu vahele ja silmitses: see oli Riinale.

„Ta on ju surnud,“ ütles Jaak, „mis mina sellega peale hakkam?“ Ning ta pakkus kirja tagasi kupja naisele.

„Kuhu minagi ta panen?“ naeratas kupja naine.

„Eks sa võta lahti,“ soovitas Jaagule valitseja-emand, „siis näeb, kelle käest ta on.“

Jaak pani prillid ette, näppis ümbriku lahti ja hakkas lugema:

„Armas ema!

Kui me sind eile nägime, siis hakkasime sinu pärast kartma, sest sa oled lõppenud viimasel ajal otsa. Su silmaalused olid mustad ja su nägu oli nagu ilma vereta, nii et meil oli paha su peale vaadata. Kui sa olid ära sõitnud, siis me kõnlesime sinust, et sa tapad ennast meie pärast. Ega see sõitmine sul linna vahet kerge ole. Sellepärast me otsustasime, et tuleme koolist ära ja hakkame elama iseseisvalt, nii et sinul ei ole vaja meie eest hoolitseda. Kui paremad ajad tulevad, siis õpime edasi. Ära meid linna otsima tule, meil on kavatsus siit mujale sõita. Ära meie pärast mures ole, sest meil ei või halvasti minna, sellepärast et kui me peaksimegi sattuma viletsusse, siis ei tee ka see meile midagi. Omal käel maailma minek on meile heaks julguseharjutuseks.

Palju tervisi ka isale!

Reemet ja Sannu.“

Mis see enam aitab, mõtles Jaak, kiri sõrmede vahel. See talle enam hinge sisse ei too, kui te

lähete maailma viletsust otsima. Miks te peate minema maailma, miks te ei tule koju? Mis julgust te sellega näitate, kui te oma isa ära põlgate ja ta ihuüksti jätate?

Kui Jaak ärkas mõtteist, ta kuulis, kuidas naised surnu juures saagisid paariviisi poolsosinal oma jutte:

„Jah-jah, eks käib teine ikke Annat täkutamas jah.“

„Või ikke jah. Ei tea, kus nüüd Anna oma mehe otsad on? Korra räägiti, et olla teine sant.“

„Jah-jah, sant jah. Jätanud jalad sõjaväljale, ise olla Poolamaal laatsaretis. Mis nüüd Annal temast, tal siin terveid küll, ih-ih!“ —

Eks see sõitmine piinas teda ära küll, mõtles Jaak kahetsusega. Kui poleks olnud poegadega pahanudust, siis Riina ehk oleks tuksunud elada kauem. Pidi see just nii minema, et ta oma ägeduses nad ära ajas. Tundes ennast nagu stüüdlasena hakkas Jaak siunama saksu. Ajasid ilmaaegu oma uhkust taga ja panid me ilusa elu nahka!

Kui ta uuesti mõtteist virgus, ta nägi, et naised on avanud riietekapi ja silmitsevad Riina riideid, sõrmed katsumas headust ja suud sahistamas juttu.

Jaak laskis kirja sõrmede vahelt lauale ja läks naiste juurde. Ta tegi enesele ruumi ja hakkas loopima kapi varnasid tühjaks. Heitis kõik Riina seelikud, pluusid ja palitud naiste stulle.

„On ta ise surnud, siis pole mul ka neid vaja,“ ütles ta seejuures.

„Jah-jah, ega sa naisterahva riiet kanda saa,“ olid naised nõus.

Mõni minut hiljem Jaak märkas, et tuba on jäänud tühjaks. Oli kangesti vaikne pärast suurt saginat. Jaagu jalad tahtsid puhkust, ta istus laua äärde ja toetas pea käele. Ta vasak käsi oli põlvel. Nüüd, kus naised olid läinud, hiilis Eku nurgast välja ja tahtis tuletada Jaagule ennast meelde. Seisis ta kõrval, liputas ja pani keele ta käe külge. Aga Jaak ei märganud teda. Ta ärkas tardumusest alles siis, kui valitsejaemand tõstis talle kausi aurava supiga ette ja ütles :

„Ega sellepärast tohi söömata seista ja hinge seest välja kurvastada.“

Seejärele suleti uks, emand lahkus.

Jaak vaatas üksisilmi lauale. Toidu lõhn meenutas talle, et ta on kaua söömata. Aga kauss oli võõras, Riinal niisugust ei olnud. See oli seina tagant. Jaaku haaras jälle haledussööst. Ta tõusis, läks surnu ette ja ütles hädaldava häälega valjusti :

„Mis tüki sina küll minule tegid!...“

Nuuskas nina ja jätkas :

„Jätsid mind üksi.“

Jaak oli nüüd lesk ja elas ükski.

Päeval ta punus kasvumajas korve ja lava-matte, see oli tema talvine töö. Õhtuti ta istus toas lambi valgel ja luges juturaamatuid, mis olid vanad ja koltunud. Need olid ta noorusaegsed raamatud, mis olid seisnud kapis. Igavuse tõttu ta tõi need välja ja otsis unustust. Kuid mõnigi ammuloetud lugu meenutas uuestilugemisel neid kaugeid noorus-aegu, kus ta tutvus Riinaga. Elu on nagu unenägu, mõtles Jaak. Ikka veel ei saa nagu uskuda, et Riinat ei ole enam. Elad, elad ja ühel päeval sind ei ole. Nagu Augustki! mõtles Jaak ja tõstis silmad seinale, kus oli tööpoiss Augusti päevapilt. See oli saadetud sõjaväest. Seisis vene sõduri mundris sirgelt nagu tikk, püss peos. Pildil veel sirge ja püsti, aga sõjaväljal ammu siruli. Pole tedagi enam elavate hulgas.

Mis pattu mina küll teinud olen, et mind nii üksikuks maailma on jäetud, mõtles Jaak. Oleks veel pojadki. Või see ta patt ongi, et ta ajas pojad ära? Sellepärast nüüd ehk antakse tunda, katsu, kui hea on ükski olla — lapsed sa ajasid minema. Tundes ennast süüdlasena, hakkas Jaak jälle kiruma härrat.

Stüdi oli saks, kes vallandamisähvardusega oli lõh-
kunud nende perekonna.

Kui maa pääses lume alt mustendama, kevadised
veeloigud põlesid küla pool eha valgel kollaselt ja
koovitajad tegid häält, Jaagu üksindustunne aina
stüvenes. Nii ma elatud ei saa, mõtles ta. Kes mind
harib ja kasib? Ma jään nälga ja mustusse. Ei
aita, pean vaatama tuppä memme paja ja nuustiku
jaoks.

Ning Jaak pidas peegli ees nõu, kas ei tuleks
pügada habe maha. Või on ta habemeta näotum ja
vanem? Lugu lõppes seega, et Jaak ainult piiras
habet, lõksutas kääridega nagu hekipõõsast. Sellega
oli asi korras, aga nüüd tuli mõelda välja, kes on
see, kes tuleks tema juurde. Jaak viskas mõtet
ümbruskonna vanaldastele üksiknaistele, upitas võtta
käigugi ette, aga kõik nende juurde jäi käimata
ometi. Aias algasid kevadised välistööd ning Jaak
muutus enda suhtes jälle ükskõiksemaks. Memme
otsimise tuhin rauges.

Nõnda jäi lese Jaagu ainsaks seltsiks endiselt
Eku. Kui Jaak oli päeval tööl, siis Eku aeda ei
tulnud, vaid lebas trepi ees koduhoidjana. Pikutas
liival, pea käppadel, aga silmad ei maganud. Need
luurasid. Ja kui silmad vahel jäidki puhkama, siis
kõrvad asendasid neid valveteenistuses. Tuli keegi
eemalt, oli Eku kohe istumas ja haukumas. Muud-
kui rabas nõksatades pead kuklasse ja paiskas kur-
gust oma koerakära õhku kajama kaugele, aeda
Jaagu kõrva. Lebamiselt istuli ta ajas enese ka
siis, kui löödi kella lõunalekutseks. Siis vaatas Eku
aiateele ja ootas. Kui Jaak ilmus hekkide vahelt

nähtavale, hakkas Eku liputama saba. Oli Jaak juba trepi ees, siis hüppas Eku ta püksi najal püsti. Jaak silitas ta pead ja ütles: „Nojah, nojah.“ Siis ta võttis taskust toa võtme. Nüüd ta kandis seda taskus. Esimestel päevadel pärast Riina surma ta vana harjumuse tõttu pani toast lahkudes võtme kotta kummulipöördud kausi alla. Kelle jaoks? Pärastpoole ta märkas oma hajameelsust isegi, hakkas kandma võtit taskus.

„On aga imelik see ilma elu!“ lausus Jaak vahel endamisi pühapäeval, kus tal oli aega istuda ja mõelda. Eku tõstis siis põrandalt pea ja vaatas küsivalt Jaagule: kellega ta kõneleb? Kas minuga? Või on tulnud tuppa endist elu, et kuulduv juttu?

Jaak harjus mõtlema kuuldavalt, kõneles enesega. Ta pani imeks seda muutust, mis oli tulnud tema enese ja kogu maailma ellu. See oli vene revolutsiooni suvi. Jaak vaatas keisri pildile seinal ja lausus:

„Kes oleks võinud arvata, et temal ka nii haledasti läheb.“

Jaak ei tundnud lohutust sellest, et keisergi on nüüd õnnetu. Vastupidi: see tegi tedagi õnnetumaks. Jah, see, et keisrit enam ei olnud, andis Jaagule põhjuse hädaldamiseks. Ei olnud enam võimu, kes oleks ohjeldanud kindluse madruseid. Neid oli mõisas kõikjal jalus, aeles lillepeenarde vahel ja tükkis aeda. Jaak nägi, et mõisal ei ole enam võimu. Mõis hakkas nagu surema välja. Kus ta nüüd on! siunas Jaak härrat, kes sel suvel näitas Vehklele oma nägu harva, elas linnas. Mis ta seal kükitab! Eks tulgu nüüd siia „ordnungit“ tegema. Peksku

madrused mõisa ümbert minema. Vibutagu neile keppi ja karjugu: „Sina, lontrus, tulep mitte moisa ouele!“ Kus ta uhkus nüüd on? Jootis ja söötis siin üks-aasta kubeneri — kus selle abi nüüd on? Tahtis mind ära süüa, kui lapsed unustasid tere ütlemata. Tulgu ometi, vaadaku, mis tükke siin nüüd tehakse. Jõuan mina üksi kogu Vene sõjaväega sõdida. Härra mulle appi ei tule.

Oma muu üksinduse kõrval tundis Jaak, et härragi on jätnud teda maha.

Nähes madruseid murdvat lilli, tõstis Jaak tõrjuvalt rusika ja hõikas:

„Hei, proots!“

Tema süda ei kannatanud niisugust asja näha. Aga mis see rusikaga ähvardamine aitas. Madrused näitasid talle hambaid, tema mure tegi neile nalja. Eks ole kurat lahti, mõtles Jaak. Ei ole siin enam võõraste eest kaitstud head rahu, ei ole enam endist mõisa. Nüüd voorivad siit kõik maanteehulgused läbi. Kuidas see mõis oma võimuga nüüd nii jänni on jäänud?

Kui marjad olid aias valmis, siis sai Jaak alles õieti tunda mõisa võimu puudumist. Ühel päeval ta märkas, et kolm madrust astus aiavärvast sisse. Noh, tegi Jaak ja jäi suuril silmil vahtima. Mis nad endid siia peaksid ajama?

Madrused jalutasid ringi ja hakkasid põõsaste juurde jõudes sööma marju. Päise päeval! imetles Jaak. Varemalt tal oli tegemist külapoistega, kes hiilisid aeda vargile ööpimeduses. Need aga tulid päise päeva ajal!

Et anda endast märku, Jaak kõhatas paar tugevat ropsu. Üks madrustest vaatas ja nägi teda. Kuid nad ei pistnud nüüd jooksmas, nagu Jaak lootis. Toppisid endise rahuga marju mustade vurrude alla, välgutades sekka naeruhambaid.

Jaak astus nüüd teele ja hakkas lähenema madrustele. Kui üks neist jälle vaatas tema poole, ähvardas Jaak rusikaga ja ütles:

„Ei tohi!“

„Tjere-tjere!“ naljatas talle vastu vaba madrus, keda keisri režiim ei olnud enam distsipliinimas.

„Kasige välja!“ hüüdis Jaak äkki kärealt, saades oma hirmust jagu. „Kas ma teie jaoks vaeva näen ja marju kasvatan! Eks ole hull, ei ole enam inimest, kes keelaks neid ja õigust teeks. Härra, see kükitab linnas. Kui võtan praegu labidavarre ja annan teile kõikidele kaela jätku peale!“

Nii kurjustas Jaak.

„Papaša, tševoo tõ vartšiš tam, ah?“ küsis üks madrustest.

„Välja!“ kärkis Jaak ja näitas sõrmega aiavärvale.

„Laadna, laadna!“ vastas madrus. Ning nad lahkusidki aeglaselt aiast.

Paistis sõbralik soe päike, kuid ei olnud enam endist rahu aiamüüridegi vahel. Võõrast slaavi lärmi kajas pargist sageli ning Jaak vaatas siis alati murelikult aiavärava poole — kas tulevad siia ka?

Hulluks läks asi sügisel, kui õunad hakkasid saama valmis. Jaagu süda ei kannatanud näha seda, kuidas riisuti aiasaaki ja murti seejuures puid. Jaak

ei osanud seada end kõrvalseisjaks, kes lööks käega —
ons see minu mure, see ju saksa varandus! Ei, niisugusele mõttele Jaak ei tulnud. Aed, kus iga peotäis mulda oli tema käega läbi soritud ja haritud — see oli tema elu. Nii pikkade aastate jooksul kasvatakse maatükiga kokku. See maatükk oli hingetatud tema möödunud elu mälestustega. See oli tema õnnetuseks. Segasel ajal, kus ei olnud seadust ega seaduse kaitset, ta oleks võinud kägistada endas kohusetunde ja loobuda aia kaitsest. Nüüd ta aga ei saanud loobuda kaitsmast seda, millega teda sidus armastus.

Ühel päeval vandus Jaak musta kurja, otsides kapi tagant vana jahipüssi, mis oli seisnud seal kasutamata enam kui tosin aastaid. Oma Vehkle elu hakul ta oli kõmmutanud sellest talviti jäneseid, kes kippusid aeda õunapuude kallale. Nüüd ta aga seadis selle korda lootes, et kui ta kõnnib aias, püss õlal, siis madrused ehk kardavad ja ei julge tulla. Teiseks ei julgenud Jaak ise enam liikuda aias relvata, kuna vahekord madrustega oli läinud teravaks. Nüüd nad enam ei naernud talle näkku, nüüd oli juba võetud ta rinnust kinni vihaga. Oli ähvardatud. Härra oli ära, kust pidi Jaak võtma abi. Ta lootis oma vanale jahipüssile.

Ühel õhtupoolikul, enne videvikku kõndis Jaak tasase ja varitseva sammuga õunapuude all, laetud püss rihmaga õlal. Oli vaikne ja soe, Jaak ei märganud midagi kahtlast, sellepärast ta läks kasvumajja. Pani püssi lõõri najale ja hakkas tõmbama piipu. Aegamööda klaaside all kahanes päevavalgus, oli saabumas pimedus. Jaagu süda rahunes

lootusest, et tänane päev möödub rahulikult, vihas-
tumiseta ja kokkupõrketa.

Istunud mõne aja, ta koputas piibu vastu saapa
nina tühjaks ja pistis taskusse. Kui ta enese siis
pingilt püsti ajas, ta märkas läbi klaaside aias kaht
musta kogu — madrused! Jaak kahmas püssi kätte
ja jäi vaatama, kuhu nad liiguvad. Missuguseid
õunapuid nad nüüd laastama hakkavad? Aga nad
ei puudutanud puid, tulid mööda teed ja otsejones
kasvumaja poole. Nad on nuuskinud välja, et siin
on viinamarjad, mõtles Jaak ja lukustas kiiresti
kasvumaja ukse. Ise ta astus peitu palmi varju.
Ennast ta neile ei näita, muidu hakkavad ehk nõudma
sisselaskmist väevõimuga. Olgu seegi koht veel
puutumata nurgaks, kuhu iga maanteelt tulija ei
tohi sisse karata!

Palmi tagant nägi Jaak, kuidas kogud tulid akende
taha ja vahtisid sisse — neli haraliaetud sõrmedega
roosakat kätt ja kaks vene tähtedega musta mütsi-
esist klaasi küljes. Nii nad muidugi nägid, et sees
klaasidealune on täis rippuvaid siniseid kobaraid.
Võta näpust, mõtles Jaak, nende ligi te ei pääse.

Mehed seisis väljas ja pidasid nõu. Siis nad
läksid klaaside tagant ukse juurde. Katsusid seda.
Katsuge aga peale, muheles Jaak, siit te jalg sisse
ei saa!

Kuid madrused ei lahkunud. Nad tulid uuesti
akende taha. Imege läbi klaaside, kui tahate, mõt-
les Jaak. Samal hetkel aga purunes klaase kliri-
nal — nad tungivad aknast sisse!

„Kurat!“ hüüdis Jaak ja sihtis palmi varjust.
Ta tundis, et peab kaitsma ja laskma — liiga jöh-

ker oli madruste tegu, ajas vihale hoolimatu vägi-
vald. Kõlas pauk ning püssirohu suitsu tõusis lask-
jale ninna ja silmadesse. Sellepärast ta ei näinud
silmadega, vaid kuulis kõrvadega, kuidas sissetungi-
jad jooksid müdinal minema.

Jaagu enese ihu värises. Kui ta suutis end ko-
guda, ta ütles kuuldavalt :

„Saite nüüd viinamarju! Ikka ei ole rohtu, mis
teid aiast välja kõrvetaks — aga näe, on! Mehed
läksid nii, et maa müdises, ainult paha hais on veel
järel. Nii kui te oma nina siia pistate, nii ma teile
partsaka panen. Seda pidage meeles! Ärge te mõ-
telge, et ma ei oska. Teen teile siin hullemat sõda
kui saksa Villem. Nemad ei anna enam rahu. Kõik
kohad olgu neile lahti. Ei saa härrast ega valitse-
jast teie kamandajat, siis tahan mina näidata, et
mõisas on veel võim, mis paneb te püksid püüli sõe-
luma. Küll ma teile näitan!“

Oli juba pimedik, Jaak lahkus aiast. Täna-
seks aitab, mõtles ta. Toas ta võttis mannergu ja läks
karjalauta, kus käis parajasti lüps, saama oma piima-
portsjonit. Laudas ukse kõrval põles latern, virtin
istus selle valgusel pingil ja luges.

„Loen teie lehte,“ ütles emand. Jaagul käis leht,
piimamees tõi iga päev linnast mõisa. Nüüd emand
ulatas Jaagule ta lehe ning mõõtis talle toobiga toob-
rist kurnariide alt piima.

Jaak läks tuppa ja hakkas sööma õhtust. Muud
tal ei olnud, ainult piima ja leiba. Leskmehe asi.
Aga Jaak leppis sellegagi. Pärast söömist ta viis
leivakannika sahvrisse, ülejäänud piima aga tõstis
nõuga kotta. Nüüd oli laud kraamitud ning Jaak

hakkas lugema lehte. Nii kaua luges, kuni uni tuli kiskuma suud lahti. Ega tühti, mõtles ta, muudkui pugeda jälle teki alla sooja. Aga enne tal oli vaja minna välja seisatama müüri äärde.

Kui ta astus õuepimedusse, ta jäi teraselt kuulama. Mis see oli? Aia poolt kostis kanget vene kisa. Jaak kohkus, taibates, et madrused on tulnud tagasi tasumõttega. Küllap vist suure hulgaga, oli nii palju hääli. Kuule — pauk käis! Mis neil seal lasta on? Võtnud nüüd püssid kaasa! Tohoo, või nii kurja nõuga tullakse. Ei viitsinud ka suur-tükke ligi vedada — kuidas te muidu vanamehest jagu saate?

„Ah, te masuurikud küll!“ ütles Jaak äkki, tundes, kuidas valu tuli südamesse — aiast kostis klaasipurustamist. Mis asja ma pean tegema? Oleks veel, et viivad ainult marjad ära, aga lõhuvad ju puidki.

Klaaside purustamist kostis veel ja veel. Mis nad nii palju lõhuvad? Lõhkumist oli rohkem kui vaja selleks, et tungida sisse. Ning Jaak taipas, et nad purustavad vihaga. Või nii tigidad teised, mõtles ta, hirmust kohmetu. Teadmine, et praegu purustatakse aias kasvumaja, mõjus temasse nii, et ta isegi oli nagu varisenud kokku — rüüstamise kajast. Ta tundis jälle, et on abitu, et tal ei ole võimu aia kaitseks. Küll on hull, ei ole kaitset vägivalla vastu!

Ta virgus oma tardunud olekust siis, kui märkas madruste lärmi hakkavat lähenema. Tulevad tapma, käis läbi Jaagu pea. Ta ahmis jalge eest maast koera käte vahele ja ruttas kotta. Eku oleks ju tulnud isegi, aga Jaak kartis, et tema kutsumi-

sega kulub aega. Kojas ta lükkas uksele raske riivi ette ja läks siis tuppa, kus kustutas lambi. Seejärel ta laskus rinnuli aknalauale ja jäi piiluma kardina varjust õuepimedusse. Või nemad teavad, kus mina elan, lootis ta. Aga hääled aina lähenesid ja varsti kostis sammegi juba üsna õuelt. Jaak tõmbus akna alt kaugemale. Ehk lähevad müdinaal mööda? Aga ei, nad jäid seisma. Tulevad minu pärast, muud sihti neil ei ole. Tahavad hinge seest välja võtta. Ja ei ole maailmas inimest ega võimu, kes neid selles takistaks, mõistis Jaak oma halba olundit.

Ekua hakkas lärinal kojast haukuma — nad katsusid ust. Neile oli nüüd selge, et siin ollakse kodus — koer lõugas sees. Jaak hoidis püssi peos, aga mõtles ise: kas maksabki sellega neid ärritada? Ajan mõnele küll haavleid silmade vahele, aga või see tera aitab. Ei ma üksi jõua neid maha nottida, pimedus aina sumiseb nende häältest. Mis nõu nad seal peavad, tahavad tule otsa pista või?

Aga ei, sisse tahtsid tungida, raputasid nüüd ust jõuga, nii et maja mürises. Uks aga oli tubli tükk, ei andnud alla. Kuid mis aitas uksegi tublidus niisuguse jõugu juures — toovad kas või suurtüki, kui muidu sisse ei saa. Esialgu nad panid aga püssipärad paukuma. Keegi tegi ka selle tüki, et ruudud kargasid kiljatades toa põrandale pihuks.

Kuhu ma pean minema nende eest? otsis Jaagu mõtte pääsu. Ega ma või siin enam kükitada, kuigi olen varjul omas toas. Aeg on läinud nii sõgedaks, et omas toaski ei ole enam kaitset. Siitki nad tahavad voorida läbi laastavalt. Muudkui panna putku

ja jätta oma põline pesa maha. Aga kuidas kaduda neile nähtamatult?

Soriti juba otsiva täägiga läbi lõhutud akna toapimeduses. Uks oli tüse ja tugev, aga temagi teatas Jaagule oma hoiatava raginaga, et jõud on otsas, varsti olen selili maas. Jaak oli seni kükitanud seina ääres hirmunult nagu hiir lõksus, leidmata pääsu. Aga veel ei olnud tal siit ilmast minekutund — mõte juhatati pääsuteele. Jaak ruttas kotta ja ronis mööda treppi pööningule. Siin ei olnud pelgupaika, sest trepp oli ka vaenlaste jalge jaoks, aga siit kaudu sai põgenema. Käsikaudu kobades ta leidis pööningul teise luugi. Avas selle ja laskus valitseja kotta. Ega nad mind siingi rahule jäta, mõtles ta. Seisis ukse juures ja kuulatas: kas on maja sellelgi küljel madruseid? Siin ta ei kuulnud midagi, küll kostis lärmi ja tagumist maja taga tema toa juures. Ettevaatlikult ta avas ukse ja astus õue, kus jäi luuravalt seisma uuesti: kas varitseja hingab talle pimedusest näkku oma sooja tapahimulist hingehõhku? Seda ta pidi teadma, et mitte joosta põgenemisinuses tääki nagu silk vardasse.

Õo hingas talle näkku jahedat inimhõnguta tuult, andes seega salamärgi, et õhk on puhas, muudkui katsu aga karata siit kaugemale. Mis sa veel ootad! Pole siin enam sinu sooja ja kaitstud kodu — rohkem kaitset on metsas. Poe sinna nagu loom pakku inimeste eest. Inimeste? Jah, nemad olid ka inimesed...

Jaak jooksis. Ta oli küll oma aastate tõttu võõrdunud jooksust, aga see pidi nüüd ta käes minema ja läks ka. Lidus mööda rohuplatsti hääletult ja

tuli maanteele välja. Siit ta ruttas väljavärvasse, et minna läbi põldude — metsa. Kui ta oli juba põllupeenral, ta jäi hetkeks seisma. Keda kutsuda appi? Sest see ei olnud õige, et madrused tohtisid niiviisi rüüstata. Niisugust luba ei võinud olla. Kui minna õige tagasi ja tellida virtinat, et ta vāntaks jälle kärinal kõneaparaati, annaks härrale linna teada. Sealt ehk saadetakse abi. Kui 1905. a. olid rahutud ajad ja mõisa ähvardas oht, siis ju toodi siia summ soldateid. Elasid teised mõisas tüki aega. Ehk on härral nüüdki neid käepärast, paneb linnast ratsasalga tulema, nii et maantee põriseb kapjade all. Aga kas härral seda võimu praegu on? Ega ei ole. Mis roobastele see maailma elu nüüd on satunud? Imelikke tuure on teinud elu küll, et nüüd valitsusvägi hakkab jätkama mõisas seda mässajate rüüstamistööd, mida ta ise 1905. a. takistas. Siis leidis takistajaid. Aga kes takistab nüüd? Ei keegi. Niisugust võimu ei ole, kes suudaks takistada. Muidu härra oleks saatnud takistaja ammu siia. Kui see nii on, et mõisa käsi peab käima sandisti, siis oleks olnud küll parem, kui nad juba 1905. a. oleksid võtnud mõisal mao maha. Asjata ajasid inimesi mätta alla. Jah, see oli asjata töö, mis ei suutnud ikkagi pidurdada seda, mis tulema peab. Kui see nii on, et mõisalt võetakse ta võim. Mindagu siis härra kallale, mis nad minu hingest tahavad saada. Ega see minu mõis ole. Peksku puruks kasvumaja, viigu viinamarjad ühes puude ja juurikatega minema, aga jätku mind rahule. Mis ma neile teinud olen? Noh, põrutasin korra püssist. Või minagi tean, mis ma niisugusel segasel ajal tegema pean. On see õigus

teile kätte antud, et kõik maailm peab teie päralt olema, siis tulge ja ütelge seda minule ka. Aga ärge tulge röövli moodi. Ei ma saa jääda, suulahti, vahtima, kui röövliid sisse tungivad. Ikka panen piraka ära. See on teie eneste süü, minu peale olete vihased ilmaaegu. Kui teil on himu püssitikuga torkida, siis võite torkida enesele, kuhu tahate, mina seda küll pole ära teeninud.

Nii mõtles Jaak ööpimeduses põllupeenral. Ta mõistis hästi, et tema ei või jääda enam Vehklele, peab lahkuma siit enne päevavalgust. Muidu ta tapetakse. Seda kinnitas vihane rüüstamislärm ta majas. Kui nad ei saa teda kätte täna öösel, siis varitsevad nad teda homme ja edaspidi. Aga hinge nad talle sisse ei jäta.

Taibates seda, hakkas Jaak astuma, et kaugeneda mõisast. Kuid äkki ta jäi seisma. Eku haukus. Tähendab üks oli maas, koer oli pääsenud õue. Kuhu jääb Eku, ta lesepõlve ainus eluseltsiline? Kas temal jätkub südant jätta Eku maha ei kellegi hooleks — surema viletsusse ja nälga? Süda ei luba sedagi, et ta praegu on hädaohus ja rüüstajate jalus. Ei leidnud vanameest, siis vihaga sorkavad püssitiku koera turja. Mis tema teile teinud on? Eku, ära haugu, see ei ole enam meie kodu, seda sul pole vaja kaitsta. Tule ära, lähme maailma suurele maanteele — kerjus oma koeraga.

Nii mõtles Jaak ja härdus enese ja koera pärast. Ei ma jäta sind maha, kuigi ma ei tea, kas ma isegi leian peavarju. Hiilin tagasi vahtrapuude alla ja kutsun teda vilega tasa, nii tasa, et seda kuuleb ainult Eku. Tema kõrv on terasem kui inimestel. Mis mul

ikka karta on, pimeduses nad mind ei näe, nende lähenemist ma kuulen aga kaugelt.

Jaak läks tagasi ja vilistas. Aga see oli vist nii tasa, et Eku ei kuulnud. Haukus endiselt maja juures, ei tulnud ära. Jaak usaldas vilistada kõvemini. Või tuli see koguni liiga kõvasti? Ta ootas põnevuses. Tee sahis pimeduses ning siis Eku hüppaski püksi najale, nuttis.

„Tasa!“ ütles Jaak sosinal ja hakkas astuma kikivarbail siit kaugemale, jälle metsa suunas. Eku sahistas kõrval. Äkki märkas Jaak, et maja poolt joostakse neile järele — müdin lähenes. Keegi neist vist juhtus kuulma vilet ning pani tähele, et koer maja juures enam ei haugu — koer jooksis pere-mehe juurde! Tähendab, vihatud aednik pidi olema siin lähedal pimeduses. Nad tulid teda otsima.

Jaak põikas vile suunast järsu käänuga kõrvale ja pages edasi. Kartes, et jooksumüdin võib teda reeta, ta laskus eemal põõsa varju, tõmmates Ekugi oma käte vahele. Nii ta kuulatas ja kuulis, et taga-ajajate müdin läks teises sihis. Jälitajate jooksu kuulis ka Eku ja võttis juba suu täis, et vihaselt nende peale haugatada, aga Jaak kohkudes ahmis ta pea oma käte vahele ja surus ta suu kinni. Eku, ära seda tee, ega ma sind selleks kaasa kutsunud, et sa ära annaksid mind vaenlastele. Eku turtsus summutatult kinnisui ja ajas kõrvad kuulatades kikki. Ta oli vihane ja ei saanud rahuneda. On Jaak kurt, et ta ei kuule — seal nad ju jooksid, need tigidad ja võõralõhnalised. Ning Eku tahtis teadustada sellest haukumisega. Ta hakkas rabelema, et kiskuda oma pea vabaks Jaagu käte vahelt.

Eks ole hull, kutsub tapjad siia, mõtles Jaak, enesel ihu hirmust hiline. Mida ägedamalt Eku püüdis ennast vabastada, seda kramplikumalt Jaak teda hoidis. Ta laskus rinnuli koerale, et summutatud lõrin ei kostaks kaugele. Meeleheitlikult ta hoidis kahe käega koera kõrist kinni, teades, et lahti ta ei tohi lasta. Nõnda arenes pimeduses Jaagu ja ta koera vahel võitlus. Eku oli selili maas, surudes jalad vastu Jaaku, nagu suudaks tema tõugata endalt mehe maha. Aga katsuma pidi, ta oli väljas oma elu eest, kuna ta tundis, et temalt võetakse hingamisvõimalus. Ta püüdis salvata hammastega, kogu ta väike keha viskles elujanus. Sama ägedalt elujanusena kägistas Jaak teda. Seejuures tal oli üks mõte ja tahe, et aga saaks rutem vagaseks koera, kes ei olnud tema nõus, vaid oli hakanud mässama haukumishimulisena. Ei olnud muud vahendit koera vaikima sundimiseks kui käed kõril. Kauaks sind ometi jätkub, mõtles Jaak kannatamatuna ärevuses. Ikka kipub veel hääli seest tulema. Ah, sa ei mõtle veel vait jääda, aga oota. Mis asi see on, et mina ei saa sinust jagu, nii pisike sa oled...

Lõpuks võit jäi ikka Jaagule. Eku oli nüüd ta põlvede ees maas vaikne, ei olnud enam karta, et ta kargab püsti ja hakkab käredalt haukuma. Lõõtsutades raskelt vahtis Jaak pärani silmil pimedusse, kuulatades kõrvadega ahnelt. Võitluse kestel koe- raga ta oli sattunud teadmatusse oma vaenlaste suhtes. Nüüd ta tahtis saada kiirelt selgusele, kus need praegu liiguvad, ehk on lähenemas siia. Ehk kuulsid? Ei, nad otsisid teda mujal. Jaagu õnneks nad ei olnud kuulatanud. Neil ei olnud selleks

mahti — kes siis nende asemel oleks vene sõimu välja ajanud!

Jaak pühkis peoga näolt ja habemest prahti ning tõusis jalule, jäädes seisma varitsevalt vimmas. Ta vaatas enese ette pimedusse, kus ta midagi ei näinud, kus tema teades aga lebas koer. Ta peab hakkama nüüd minema. Kuid enne ta katsus sõrmeotsadega Ekut. Temaga on ikka tõesti nii, et ta jääb lamama siia. Maailma maanteed jäävad sinul tallamata. Vaata, kuidas nüüd läks...

Jaak astus minema, hoidudes teedest, kartes kohata pimeduses kogemata varitsejaid. Ta sammus läbi põldude ja tuli maanteele seal, kus kirju tulp näitas, et Vehklemõisani on kaks versta. Siin ei olnud enam hädaohtu. Ta rahunes ja tundis ennast nüüd väsinuna, pärast pinevust. Kui hea oleks nüüd puhata, mõtles ta. Kuid tal ei olnud enam kodu. Oma purustatud tuppa ta ei tohi minna. Ta ei või jääda siia, peab lahkuma Vehklemõisast, kus möödunud ta meheelu.

Miks see nii läks? Miks karistatakse teda nõnda? Ons see sellepärast, et ta ajas oma lapsed ära? Nüüd pead ka ise minema sama teed. Katsu, kui hea see on. Koduta ja tühjade kätega. Ei ole sul enam kedagi. Oleks Ekugi olnud. Aga tema võeti sul ka käest. Nagu kiuste. Nii tigidasti oli see veel seatud, et sa ise oma kätega pidid võtma tal elu seest ja jätma ennast ilma seltsita. Olen ma tõesti nii suur süüdlane? mõtles Jaak ja usaldas piiluda altkulmu üles, kus mustendas sügisõine taevas tähtedega. Ta pea kohal haigutas kõrgus oma mõõtmatus mõistatusega, mis sisendas hirmu ja

usku ülemaisesse. Talle näis, nagu viibiks Riinagi seal ülal ning peaks teda praegu silmas. Ning Jaak ütles hädise häälega kuuldavalt:

„Vaata, mis tükke minuga tehakse!“

Ta seisis ikka veel ühel ning samal kohal maantee ääres, nagu seisaks ta lahendamatu küsimuse ees — mida nüüd peale hakata?

Aga äkki ta käed hakkasid kobama kiirelt, otsides taskuis: jäi see tupp aknalauale või on taskus? Ta süda läks kergemaks: piip oli taskus. Hea, et seegi on seltsiks.

Jaak toppis piibu täis ja kiskus peopesade varjus tikust tulekeele särinal tubakasse. Seejuures ta ise piilus silmadega mõisa poole, kartes, et tule-tirts võib paista siit sinna. Seda kartes ta hakkas jälle astuma. Vehklemõis jäi selja taha, Jaak sammus mööda halli maanteed edasi. Kuhu?

Jälleenägemine.

Kuus aastat möödus sellest ööst, kus Jaak põgenes Vehklemõisast. Ta leidis ulualuse linnas õndsas Riina poolõe keldrikorteris. See oli pime nurk, aga see meeldis Jaagule: siin ta oli nagu rohkem peidetud. Ta tundis end ikka tagaaetuna, niisugune hirm seisis sees, et nad tulevad teda otsima linnastki. Sellepärast ta ennast tänavale palju ei näidanud. Istus toanurgas kumaras ja viitis aega piibuga. Ta mõte juurdles selle kallal, kus võiksid praegu olla ta pojad. Kai, nii oli kadunud Riina poolõe nimi, käis aadresslauas pärimas nende elukohta, kuid tuli tagasi vastusega, et linnas neid ei ole. Olid sõitnud teadmata kuhu. Nõnda jäi Jaak nende suhtes teadmatusse.

Kui Kai läks hommiku põgenevas pimeduses kojanaisea pühkima tänavat, usaldas Jaak tulla hoovivärvasse seisma ja vaatama. Tuul oli kandnud öö jooksul kokku Kaie luuale kahistada kollaseid lehti ning Jaak mõtles, et mõisa ümber kõik puud on praegu kollased ja lehti variseb sealgi. Lehti variseb heki varjus — Ekule.

Selle meenudes hakkas Jaagu süda valutama. Jälle ta tundis nürirasket vastikut süütunnet, mis

oli jäänud temasse tapmisest ning mis ikka veel ei tahtnud luituda ega lahkuda. Ta ei saanud sellest lahti. Pidi see nii minema? mõtles ta kahetsuse ja piinaga. Talle ei andnud rahu teadmine, et Eku jäi matmata. Kord ta juba kavatses saata kupjale kirja, et ole hea mees, viska labidaga mulda peale. Kuid kirja ta ei usaldanud saata ometi, kartes sellega avastada neile seal Vehklel oma paopaika. Madrusedki saavad teada...

Aeg oli endiselt segane ja rahutu, ei olnud õiget julgeolekutunnet linnaski. Kui igavus ajas Jaagu vahel aknale ja kui ta siis juhtus nägema tänaval madrust, ta tõmbus nurka. Madruseid ta kartis, need olid talle kõik ühesugused hirmsad.

Kergemaks läks ta süda siis, kui ta ühel päeval kuulis, et vene väed on linnast lahkunud. Linnast ja üldse Eestist. Kas minna nüüd tagasi Vehklele? pidas Jaak endaga aru. Kuid temast ei saanud siiski minejat, ta jäi ootama paremaid aegu.

Kevadel ta kuulis, et saksad sõidavad suveks mõisa. Kas hirmsad ajad on nüüd möödas, tulevad tagasi endised rahulikud? küsis Jaak endalt. Kui saksad sõidavad maale, siis mõisal oleks nagu vana võim ja vägevus jälle käes. Võiks siis töötada jälle aiamüüride vahel rahuliku teadmisega, et võõras siia ei julge ega tohi tulla, siin oled muust maailmast eraldatud ja kaitstud nagu kloostriaias või kindluses... Oli aga hirmus see, mis seal „kindluses“ tehti mullu sügisel, meenus Jaagule. Ning nende halbade mälestuste tõttu ta kõhkles, jäi äraootavaks. Kes neid saksa sõdureidki teab, tulevad ehk samuti kõri kallale, mõtles ta.

Seda ma arvasin kohe, et segased ajad ei ole veel möödas, mõtles Jaak siis, kui saksa väed lahkusid ja algas Vabadussõda. Ei Vehklele minekust tule veel välja midagi.

Jaak oli küll linnas, kuid oma juurtega ta elas endiselt Vehklel — oma mälestustega. Muud ta ei elanudki, ainult minevikku. Tundide kaupa ta mõtles möödunud elule. Pahad mälestused hakkasid kustuma, head aga tõusid seda helgemalt esile. Ning seda enam ta hakkas igatsema Vehkle järele. Mälestustes ta nägi aina härra naeratavat nägu ja aeda mitte teisiti kui üleni soojas ja tuuletus päikesevalguses. Talle meenusid õhtupoolikud, kus ta kastis lossi ees lilli ja saksad olid oma punaste ja roheliste kannudega teda abistamas. August kiskus aami eest prundi ning külm vesi kargas päikeses sätendades ja sumisedes toobrisse, kust tema aina tõstis oma suure ja halli, saksad oma väikeste ja heledate kannudega. Palju naeru ja rõõmu oli niisugusel tunnil lõhnavate klumpide vahel...

Ilus elu oli, mõtles Jaak tagasiigatsevalt linna keldrikorteris pimedas nurgas.

Vahel ta võttis kepi kätte ja läks jalutama. Ta oli leidnud linnas kohad, mis talle meeldisid. Läks kiriku taha, kus lõunaajal oli alati sünge ja vilu vari. Seal ta jäi seisma. Silmitses läbi plangu üht linna aiaäri. Läbi kitsa pilu oli pahasti näha, kuid silm tabas siiski midagi niisugust, mis oli talle nagu ilmutus: peenrad, nende vahel töölised kannudega, veetünn, kasvumaja — kõik nagu Vehklel! Siin oli nagu Jaagu kadunud elu varjul, plangu taga peidus. Seda käis Jaak vaatamas, piilumas pilu kaudu.

Kord, kui ta tuli kiriku tagant, ta sattus äkki põnevasse ning jooksis inimesele järele, hüüdes:

„Kuule, kuule, kus sa lähed?“

Ning ta võttis mineja käsivarrest kinni. Noor-
mees pöördus ja ütles naeratades:

„Noh, papi, kas silmad jäävad vanaks?“

Jah, oli võõras. Aga ometi ta oli paistnud nii Reemeti plaani, et Jaak oli sattunud ärevusse.

„Mina tean head kaarditarka,“ ütles Kai, „lähme tema juurde. Tema ütleb sulle, kas su pojad on veel elus või on nad maamullas. Siis meil on selgus käes, kas oodata veel või matta lootus ka maha.“

Need sõnad ta ütles pärast Vabadussõda, kui rahu oli juba tehtud.

„Jäeh,“ naeris Jaak Kaie välja, „ei tema, pimepudel, tea minu poegadest midagi.“

Tal ei jätkunud ebausku kaarditarkade jaoks.

„Kuidas inimene nii tuim võib olla!“ pahandus Kai ja läks kaardimoori juurde üksi. Nii seda ei või jätta, mõtles ta. Asi on segane ja saladuse all, aadresslauas ei teata rohkem kui kirjad näitavad — kust inimene seda selgust siis saab. Niisugust segast asja võib valgustada ainult kaarditark.

Kui ta tuli koju tagasi, ta hingeldas ruttamisest ning ta nägu säras — selgus oli seal sees. Ta pani Jaagu istuma laua äärde, võttis ise ta ees istet ja hakkas avaldama pakiliselt uudist, lüües seejuures sõnadele käega ja kogu kehaga kõikudes takti:

„On elus — mis ma sulle alati rääkisin! On kroonu majas — eks nad ole siis sõdurid. On kogu oma mõttega sinu juures — eks nad, vaesedlapsed, igatse sind näha, mõtle, kui palju aastaid te juba

lahus olete. Jah, ja ees seisab elu muutus — eks nad hakka nüüd ise teenima, võtavad sind oma juurde, saad siit pimedast nurgast hea elu peale. Kas ma ei rääkinud sulle alati, et sinu silmad saavad neid veel enne surma näha.“

Jaak kuulas naeratades ja ütles :

„Mu oma lootus on niisama tark — ütleb ka ikka, et ma neid näha saan. Aga kes mulle seda selgeks teeb, et lootus mind ei peta. Ei seda tea kaarditark ega keegi.“

Tuim inimesetükk, mõtles Kai. Võib ikka meesterahtvas olla kalgi ja kõva südamega. Jookse tema pärast, nii et jalad löövad kividel tuld, raiska kallist raha ja too talle hea uudis kätte, mõtled, et inimene tunneb ka rõõmu, aga säh sulle! Pole tal isatunnet ega midagi. Teine inimene, kui saab kuulda, et ta kadunud lapsed on elus, teeks rõõmu pärast ei tea mis. Tema aga kiristab oma piipu, uskumatu nägu peas, ei tea ja ei tea. Südame teeb täis oma kahtlemisega, just nagu ajaks mina temale kes teab mis rumalat loba.

Nii mõtles Kai ja hakkas nagu jonni pärast käima ringi ning kõnelema Jaagu kadunud poegadest, et hankida nende suhtes rahva suust teateid ja tiridana ühel heal päeval Jaagu nina ette — usud sa nüüd, vana kahtleja!

„No nüüd on üks käes!“ ütles ta kord võiduka hõiskehäälega. „Leidsin su ühe poja üles, ma ainult ei tea, kumb ta on.“

„Kus ta on?“ haaras ärevus Jaakugi.

„On teine siin linna lähedal aedniku juures poisiks. On tulnud hiljuti sõjavangist ja ütleb, et ei mäleta

oma endisest elust midagi, vaata, saanud sõjas põrutada.“

„Kust ta siis seda teab, et ta minu poeg on?“ küsis Jaak väheneva lootusega.

„Ega ta ise seda teagi. Aga kes ta muu on. Endisest elust pole küll enam midagi meeles, aga vaata, see seisis ikka sees, see aedniku töö, lapsest saadik nagu armas, sellepärast siis hakkas nüüd selle töö peale. Avate veel kahekesi aiaäri ja elate nagu mõisasaksad muiste, pole sul, Jaaguke, vaja siis enam norutada ega nohiseda minu viletsas nurgas.“

„Mis ta nimi peaks olema?“ küsis Jaak, sest see lugu oli tema lootusele heaks söödamaaks.

„Kust ta seda nimegi enam mäletab, üks nimepanek olnud ka enne, kui ta sõjas põrutada sai. Ma läheks ja vaataks ta järel, aga mis see minu vaatamine aitab, ega ma su Reemetit ja Sannut ole õieti näinudki. Sa ise ikka tuled kaasa ja vaatad oma silmaga ära.“

„Mis mul siin ikka teha on, eks ma või tulla,“ oli Jaak järgmisel hommikul nõus minema Kaiega kaasa. Otsis kepi pihku ja hakkas siis astuma Kaie kannul põneva huviga. Ehk aga on tõesti minu poeg, siis ma saan teda üsna varsti näha, tunni aja pärast. Imelik nii kaua aja tagant üksteisega kokku saada, nii imelik, et hakkab selle ees kohe nagu hirm.

Jaak oli erutatud.

„See võib olla,“ kõneles Kai, „et kui ta sind näeb, ta hakkab ehk jälle mäletama oma endist elu. Kes seda inimese mõistust teab, see on ju nii tume ja

imelik kraam. Võib-olla tal on mäletamisega sama häda nagu meil teinekord mõne nimega: keele peal, aga öeldud ei saa. Pisike nõks on puudu. Sind nähes ta saab ehk selle nõksu kätte ja ongi mäletamine tagasi.“

„Mis mul nõksuga tegemist,“ ütles Jaak, „peaasi, et ta minu poeg oleks.“

„Aga kuidas sa nüüd soovid, et ta oleks su vanem poeg, või igatsed noorema järel rohkem?“

„Mis ma ühe järel rohkemgi mõistan igatseda, eks nad ole tütmoodi kadunud lapsed mõlemad.“

Linna servale jõudes küsis Jaak:

„On see kaugel veel?“

Ta ei olnud väsinud, ta oli ootusest kärsitu.

Kui nad lõpuks jõudsid pärale, ütles Kai pere-mehele sosinal:

„Tulime teda vaatama. Meil ka pojad kadunud, ehk aga on meie oma.“

„Teda käiakse siin vaatamas jah,“ lausus pere-mees. „Ta on seal allpool peenarde vahel.“

Jaak vaatas: seal tööline sidus kükitades krüsan-teeme. Hetkeks talle näis, et see on tõesti Reemet — ta tahtis juba hüüda nimepidi. Aga siis paistis noor-mees jälle võõrana ja pani kahtlema. Põnevana astus Jaak lähemale, silmad vaatamas ahnelt. Äkki ta jäi aga seisma ja ütles, raputades pead:

„Lähme tagasi.“

Kai aga ei tahtnud nii kergesti alistuda pettu-musele. Ta läks noore tööliste juurde ja ütles:

„Tere, jõudu ka!“

„Jõudu tarvis.“

„Kas te Vehklemõisast ka midagi teate?“

„Pole niisugust mõisa kuulnud.“

„Kuidas siis ei ole!“ ütles Kai taplevalt. „Ise kasvasite ju seal üles.“

Jaak raputas eemalt uuesti pead ja andis Kaiete märku, et ta hakkaks tulema.

„Teie isa oli ju Vehklemõisas aednikuks,“ ütles Kai.

„Noo?“ huvitus tööline ja vaatas kõnelejale. „Võib ka olla, ma ei mäleta oma isa.“

Jaak lõi käega ja hakkas minema aiavärava poole, mõeldes: „Kui ta ei ole, ega siis vägisi ka saa temast minu poega välja pressida. Ta on võõras inimene — ega ma võõra järel ole igatsenud.“

Tagasiteel Kai siunas, et asi on jäänud selgitamata Jaagu süü pärast, kuna ta ei tulnud ligi, vaid seisis tuimana ja ükskõiksena eemal.

Kui Jaak järgmisel päeval upitas hoovivärava posti varjust poolvargsi habeme välja, et silmitseda ajaviiteks tänavaelu, ta kuulis äkki häält:

„Tere, taat!“

Jaak jäi jahmudes vaatama noormehele, kes seisis ta ees. Ta ei saanud sõna suust, ta aina vaatas. Tal oli, mida imetella: see oli Sannu. Kui suureks ta on kasvanud — mees! Või nii pikaks virutanud enese! Hääl teisel jäme... Jaagu mälus ta oli püsinud endiselt poisina, nüüd oli võõrastav vaadata teda niisugusel muutunud kujul.

„Sa oled nüüd päris linnamees,“ ütles Sannu oma võõra ja jämeda häälega, endal hea naeratus näol.

Jaak hoidis Sannu kätt peos, vahtis ikka nagu hirmunud silmil talle näkku ja küsis siis tasase häälega:

„Kus sa Reemeti jätsid?“

Poeg vaatas isale silmadesse ja vastas:

„Eks ta jäänud sinna, kuhu need kõik jäid, kes pole sõjaväljalt tagasi tulnud.“

„Näed sa!“ tegi Jaak hädisel ilmel ja raputas pead. Nad mõlemad vaikisid. Siis ütles Jaak nagu riieldes:

„Mis ta sinna otsis?“

Sannu naeratas, ta ei mõistnud midagi vastata. Võib-olla ta mõtles: isa hakkab jääma lapsikuks.

„Ei saanud teda enne ka näha,“ kurtis Jaak, kelle südant vaevas nagu süütunne. „Jooksis kodunt minema ja jäigi oma isa peale viha kandma.“

„Meie pole sinu peale vihased olnud,“ vastas Sannu ja naeris jälle. „Sa pole ju meile midagi paha teinud, küll tegime meie sinu elu kibedaks. Kui me lahkusime kodust, me läksime mööda maanteed ja kuraasitasime rõõmsatena, et see on meile heaks julguseharjutuseks. Kasvatame endid ise meesteks. Õigupärast aga meil polnud siis põhjust uhkustamiseks, sest meie läksime kostikorterisse, kus elasime ju sinu kulul. Ema hoolitses meie eest, ma ei tea, kas salaja või sinu teades.“

„Ei keelanud mina teda sõnagagi,“ pistis Jaak vahele.

„Ehk oleks olnud parem, kui sa oleksid keelanud. Ta tappis enese nende sõitudega ära. Meie ei osanud seda märgata, enne kui oli hilja. Tahtsime teda vabastada sellest orjusest, aga enne surm va-

bastas ta ise. Elasime siis omal käel, ja kui algas Vabadussõda, siis Reemet ütles: „Poiss, see on meile heaks julguseharjutuseks.“ Läksime vabatahtlikult sõtta. Tegime seal oma julguseharjutusi.“

„Tema oli tormjulge,“ ütles isa, „kui ta oleks katsunud ennast ikka hoida.“

„Jah, ta oli julge. Aga julgeid oli seal kibedasti vaja. Ega ta ennast ei hoidnud. Nagu emagi. Ta tahtis viia läbi seda, mida oli ette võtnud. Noh, pärast sõda mul oli prii kool. Õppisin ja nüüd elan niisama, teenin. Tahtsin sind ammu üles otsida, aga olen olnud hooletu. Tead, noore inimese asi, kergemeelne. Kuule, kas sa Vehklele oled nüüd käinud?“

„Pole minu jalg sinna saanud pärast seda, kui nad mind ära tahtsid tappa.“

„Kes? Tappa?“

„Sa ei teagi. Eks mul tuli ka oma sõda läbi teha vene madrustega. Ajasid mind taga ja otsisid siin linnaski veel, kus see nende hinge pidi mahutama, et mul elu sisse jäi.“

„Siis oleme kõik sõjas olnud,“ ütles Sannu. „Ega emalgi kergem olnud kui sõduril sõjaväljal... Aga pühapäeval, taat, sõidame seltsis Vehklele. Tahaks kangesti näha oma sünninurka.“

Pühapäeva hommikul tõusis Jaak vara, juba kella nelja ajal. Ta oli rõõmsalt rahutu, ei saanud jääda aelema asemele. Hakkas solistama veega, pesema ja seadma ennast riidesse. Ta saab täna näha Vehkle-mõisa, kust on olnud kuus aastat eemal! Kuidas seal nüüd elatakse? On nad seal ikka elus ja terved? Kõik: valitseja, kubjas, kutsar ja teised elu-

aegsed tuttavad. Mis nad seal rügavad teha, kui ei ole enam mõisa ega saksu?

Juba kella viie ajal oli Jaak kärsitu ja endamisi nagu pahanegi, et Sannu magab kaua, jääb hiljaks. Jaak ise oli ammu riides, aina ootas. Kolm tundi kannatas, siis alles läks sõiduks.

Kui Sannu tahtis istuda autosse, tõrjus Jaak käega ja ütles:

„Ma sellega ei taha. Parem voorimehega.“

„Sellega saab rutem.“

„See läheb liiga ruttu, ei jõua ümber vaadatagi.“

„Õigus. Ronime hobusega nagu vanasti. Nii tulevad endised ajad meelde. Nuusutame maantee-tolmu ja hobuse higi ning vaatame tuttavaid maastikke.“

Nõnda nad sõitsidki kulunud voorimehetroskal. Jaagule oli see sõit, nagu pääseks ta tagasi oma kadunud elu juurde. Nagu sõidaks ta endiselt oma koju, Vehklemõisa.

Kui nad olid olnud kolm tundi teel, ajas Sannu kaela ootavalt õieli, silmitses vaikides ja hütüdis siis hõiskavalt:

„Mõisa torn juba paistab!“

„Kus?“ otsis Jaakki, kuid et tema silmad veel ei võtnud, siis ta arvas, et Sannulgi on võimatu sellelt kauguselt näha mõisa torni.

„Just nagu vanasti,“ ütles Sannu endamisi.

Jaak vahtis üksisilmi Vehkle poole. Viimaks ta ütles: „Vaata, nüüd ta hakkab alles paistma.“

Siis nad jäid vait mõlemad, süvenesid oma mälestustesse.

Kui nad jõudsid endiste mõisa põldude vahele, nende silmadele oli palju uudist: põllud, mida nemad mäletasid lagedatena, olid nüüd täis värskaid maju.

„Kes hull siia oma maja on teinud?“ pomises Jaak.

Nad jätsid voorimehe mõisa endise talli taha ja läksid vaatama, kuidas siin nüüd kõik välja näeb.

„Lähme paraadukse eest läbi,“ ütles Sannu.

Jaak lõi kõhklema:

„Mis me sinna otsime, eks meil mujal ole ruumi küll.“

Sannu naeris lõbusalt ja ütles:

„Kuule, taat, sind tuleks võtta muinsuskaitse alla.“

„Mis kaitset mul nüüd enam vaja on,“ vastas Jaak, „siis ei osanud mulle keegi kaitset anda, kui seda vaja oli.“

„Sina jääd oma endise mõisateenija hingeeluga varsti harulduseks. Sinutaoline eksemplar sureb välja. Uusi peale tulemas ei ole. Mis sa kardad, lähme aga siit läbi. Ega siin enam saksu ole. Vaata, kui palju lapsi on lossi ees. Vanasti sa andsid meile vitsu, kui meie julgesime siia tulla. See oli „liiga sakste akende all“. Kes nendele lastele vitsu annab, nemad ei ole ju ka saksalapsed? Kõik eesti oma jõnglased. Nad on siin oma kodus. Lastekodu. See on uus põlv. Nemad ei tea midagi saksahirmust. Tulevad uued inimesed, kellel on hoopis teine hingeelu kui meil.“

Jaak vaikis.

Kui nad jõudsid sinna, kus varemalt läks tee hekkide vahel, nad vaatasid teineteisele hämmastu-

nult: ei olnud enam teed, hekid olid kasvanud kokku. Nad ei pääsenud siit edasi teisiti, kui lahutades kätega põõsaid. Seejuures silmitses Jaak enda ette maha. Talle meenus Eku. Siin kohal see umbes oli. Kuid Sannule ta ei usaldanud avaldada Eku lõppu, kartes, et poeg ehk ei mõista teda, hakkab süüdistama.

Nõnda põõsastes sumades nad tulid aia värava taha. Värav oli lukkus, nad ei pääsenud sisse. Sisse? Neil ei olnud enam õigustki astuda sinna, kus oli möödunud ühe lapsepõlv ja teise meheelu. Nad seisisid vaikides ja vaatasid läbi värava.

„Kahju ka,“ ütles Sannu.

„Miks ta ei ole.“

„Ma arvan, et meil on kahju me möödunud elust. Ega sellest pole kahju, et pole enam endist mõisaelu.“

„Kuidas ta ometi nii läkski?“ lausus Jaak.

„See pidi nii minema. Aeg võttis selleks juba ammu hoogu. Tead, taat, kui mina olin väike, mulle näis kauge Kupuküla oma madalate majadega eha paistel, kui aknad põlesid punaselt, nagu pruun loomakari, varitsemas maoli. Ja kui ma nüüd vaatan mõisa põldudele, kus on uusi asunikumaju, mulle näib, nagu oleks küla nüüd lõpuks rünnanud mõisa ja vallutanud ta põllud. See oli rahva põline tung oma kaotatud maa järele. Mõis oli kiskunud maa enese kätte. Nüüd on küla vallutanud mõisa. Eks ole imelik mõelda: külaloomad söövad siin, aga kinni ei aja neid keegi. Jah, naerma ajab. Meie võit jäi ikka. Mispärast meid siit minema kihutati? Et me tegime nii, et külarahvas ei pruukinud oma

kinniaetud loomade eest trahvi maksta. Meil oli õigus. Ei ole enam keppi vibutavat härrat. Kahju, et Reemet seda pilti ei näe. Ta oli küla poolt, ei sallinud mõisnikku. Missuguse suure lõbuga ta podistas Võnnu all oma kuulipildujat. Ise naeris ikka: „Hakkame aga jälle saksa teretama.“ Jah, taat, saksavaenulise vaimuga ei olnud mõtet sõdida ei sinul ega härral enesel. See vaim oli määratud võitma. See vaim valvas meie rahvast ja ootas parajat aega. Mäletad 1905. a. mõisade põletamist? Või mis vaim ses Räätsa Jussiski elab või elas? Sama küla ürgviha mõisa vastu. Kuni küla ja mõis panid Võnnu all oma rinnad otsustavaks lahinguks kokku. Seal võeti mõisal hing seest välja. Näed, siin ei ole enam mõisa, küla on tulnud siia, asundus. Ja ei ole enam vana vaenu, mis oli küla ja mõisa vahel. Taat, me peame rõõmustama, et see nii on, kuigi meil on kahju oma möödunud elust. Jah, möödunud elust, mitte mõisaelust.“

Nad sammusid kahekesi väljavärvasse, vanasse tuttavasse väljavärvasse, kus Jaak oli käinud ikka õhtuti enne magamaminekut usutlemas taevast homse ilma suhtes. Värv oli endine, kuid vaade uus. Ei olnud enam ühtlaselt kaugusse laiuvat välja, olid põllulapid asunikumajadega. Palju noori kodusid tulevikujulgusega.

Seda vaadeldes oli Jaak nagu pettunud. Siia sõites ta oli lootnud, et pääseb Vehklel nagu oma endise elu juurde, näeb Vehklemõisa niisugusena, nagu ta nägi teda oma mälestustes. Nüüd ta märkas, et endine aeg on kadunud siitki jäädavalt — siin oli uus ja võõrastav elu.

Nad istusid kahekesi rukki äärde, asuniku rukki äärde põllupeenrale ja võtsid leiba. Puude vahelt valendas nende endine kodu, kuid seal elas nüüd keegi võõras. Meenutades möödunud elu, ütles Jaak kahjutundega :

„Et see Reemet ka kaduma läks.“

„Kaduma läks? Jah, teda ei ole enam, kuid ta ei läinud kaduma,“ vastas Sannu. „Mulle tundub praegu, nagu viibiks temagi meie juures. Kus kohal? See sõbralik soe päikesevalgus seal asunike põldudel, see on meie maa vabadus. Ning mina mõtlen, et kõik, kes surid vabaduse eest, nende vaim jäi elama vabadusse. Ma luban endale nii mõelda, sest nii on lohutav ja ilus.“

Jaak ei vastanud. Sannu tõi oma unistama läinud pilgu põldudelt isale ja nägi, et ta on jäänud tukkuma.

Kui Jaak viimaks ärkas, ta lausus nagu kohkudes :

„Aeg oleks minema hakata.“

Ning näis, nagu ütleks ta sellega rohkem, kui ta mõtles. Liiga võõrastav oli uus elu, mis nüüd oli Vehklemõisas. Jaak kuulus oma hingeeluga minevikku, uus aeg ei olnud enam tema jaoks.

„Ja-jah, tuleks minema hakata.“

Hind kr. 2.90